

SZILÁGYI MIKLÓS

CSALÁD-
TÖRTÉNET
KÉT HANGRA



MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
NÉPRAJZTUDOMÁNYI INTÉZET



SZILÁGYI MIKLÓS

CSALÁDTÖRTÉNET KÉT HANGRA

Személyes vallomások a tiszafüredi paraszti vonásokkal átszőtt
kispolgári életvitel és a 20. századi változó hatalmak sorsszerű
találkozásáról

23
Folklór Archívum

505572

Szerkeszti
Szemerényi Ágnes

Szilágyi Miklós

CSALÁDTÖRTÉNET KÉT HANGRA

Személyes vallomások a tiszafüredi parasztos vonásokkal átszőtt
kispolgári életvitel és a 20. századi változó hatalmak sorsszerű
találkozásáról

MTAK



MTA

Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Néprajztudományi
Intézet

Budapest 2014

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

MTA KIK
KA-973.804

Szilágyi Miklós : Családtörténet két
hangra : személyes vallomások a
tiszafüredi paraszti vonásokkal
átszőtt kispolgári életvitel és a ...
201408138



HU- ISSN 0133-3771
ISBN 978-963-567-055-0

Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézete
1014 Budapest, Országház u. 30.
www.etnologia.mta.hu
Első magyar nyelvű kiadás: 2014

© MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Néprajztudományi Intézet

A borítóterv Szilágyi Miklós családi fotóinak felhasználásával készült.

Borítóterv: Kaszta Móni

Tördelte: Fancsek Krisztina

MTA KÖNYVTÁRS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

A nyomdai munkálatokat
a Prime Rate Kft. végezte.
Felelős vezető: Dr. Tomcsányi Péter

201408138

A Folklór Archívum kötetei kaphatók
az MTA BTK Néprajztudományi Intézetben.

Budapest 2014
Printed in Hungary

TARTALOM

BEVEZETÉS	7
Személyes érintettség	9
Tiszafüred történetének és népéletének főbb jellemzői	14
A kisiparosok a mezőváros társadalmában	22
BECSÜLETTEL MEGÁLLTAM MINDENÜTT A HELYEMET	31
Nem akartam csizmadia lenni	33
Még kenyírhajra valót se' keresel!	38
Én vótam a legfiatalabb kisiparos	43
Mentünk a Dönig	54
Körül drótkerítés	58
Nehéz idők vótak azok!	63
FELNEVELTŰK A GYEREKEKET, MEG MINDEN MEGVÓT, AMI KELLETT	73
Nekem a Jézuska sose hozott semmit	75
Mindig csinálni kellett valamit	86
Beszéltek ilyeneket	96
Jól megvótunk egymással	102
Én mindenkivel jóba vótam	114
Nem azért megyek hozzá, mert csizmadia!	120
Mefogadtuk, hogy minden nap írunk egymásnak	132
Itt vótak a nagy harcok	142
Nem mondhatom nekik, hogy nem csinálom	158
IRODALOM	165
Folklór Archívum eddig megjelent kötetei	177

BEVEZETÉS

Noha egész sor magnetofonnal rögzített és önéletrajzi vallomássá formált: „dokumentumirodalomként” olvasásra felkínált, olykor szépirodalmi folyóiratban közzé tett folklór szöveget¹ publikáltam az elmúlt évtizedekben,² e mostani szövegközlésem keletkezési körülményeit és műfaji jellemzőit illendő részletesebben megvilágítanom. Nem elég arra hagyatkoznom, amit az olvasó a szövegbe belerejtett – s nem is nagyon rejtegetett – utalásokból ki tud következtetni.

A fontosabb életrajzi adataimat ismerő olvasó előtt persze úgyis hiába titkolnám a személyes érintettséget: már az első mondatok után okkal-joggal gyanakodni kezdene, hogy a helyszín- és a névegyezés aligha lehet véletlen... Annak megvallásával kell kezdenem, hogy ebben az esetben a minden etnográfus/folklorista számára a legegyszerűbben szóra bírható „adatközlői körből” választottam ki a vallomásteveket. Vagyis két olyan önéletrajzi elbeszélést közlök, melyeket édesapámtól, Szilágyi Mártontól (1913–1990) és édesanyámtól, Szilágyi Mártonné Fodor Margittól (1912–1993) vettem magnetofonra,³ majd haláluk után egységes szöveggé szerkesztettem, s a magam emlékeit, no meg szakirodalmi ismereteimet felsorakoztató kommentárokkal – lapalji jegyzetekkel – egészítettem ki, illetve értelmeztem. Az „életútinterjú”-szándékú beszélgetéseink Tiszafüreden: szüleim lakóházában, az esetenkénti hazlátogatásaim alkalmával történtek, s leggyakrabban „négy szemközt”, ha véletlenül mégis volt „tanúja” a beszélgetésnek, a szituáció akkor is „monológra” inspirált: ha a gyűjtői beszélgetés „rokoni eszmecserevé” kezdett átalakulni, inkább felfüggesztettem a magnetofonfelvételt, illetve nem használtam fel ennek az önéletrajzi elbeszélésnek a megszerkesztésekor, csak jegyzetben, „szövegváltozatként” idézem az ilyen alkalmakor rögzített életrajzi adalékokat.

Természetesen etnográfiai, nem egyszerűen „fiúi” céllal-szándékkal kezdeményeztem annak idején a szüleimmel ezeket az „irányított beszélgetéseket”, melyeknek formája, hangneme, megszervezettsége lényegileg

¹ Az írásos vagy szóban elhangzó önéletrajzi elbeszélés folklorisztikai és társadalomnéprajzi értelmezéséről lásd KÜLLÖS Imola (szerk.) 1982; KÜLLÖS Imola 1988; NIEDERMÜLLER Péter 1988; MOHAY Tamás 2000.

² Pl. SZILÁGYI Miklós 1978, 1979, 1988, 1989, 1990a, 1992, 1993, 2002a, 2006a, 2008.

³ Édesapámmal 1986. március 26-án (27 gépelt oldal) és 1986. augusztus 24-én (35 gépelt oldal) beszélgettem az életút megismerése igényével; édesanyámmal – több, inkább témagyűjtés jellegű, nem az élettörténet megismerését célzó magnetofonos beszélgetés után – 1986. november 16-án (40 gépelt oldal); 1990. május 26-án (34 gépelt oldal), 1990. október 6–7-én (115 gépelt oldal) és 1990. december 8–9-én (103 gépelt oldal) készítettem az életútinterjút.

ugyanolyan volt (szándékom szerint olyan akart lenni), mint bárhol a magyar nyelvterületen „véletlenül” kiválasztott – tehát csak a beszélgetés során megismert – alkalmi „adatközlőkkel” folytatott adatgyűjtő beszélgetéseim voltak. És „ugyanolyan” szeretne lenni ez a mostani közlés is, mint amilyenek az önéletrajzi elbeszélést, mint etnográfiai/folklorisztikai anyagközlő és elemző műformát korábbi publikációimban kialakítani igyekeztem.⁴ Vagyis: több szempontból elemezhető példaszöveget szeretnék felkínálni mind az etnográfusoknak/folkloristáknak, mind a nem-szakmabeli érdeklődőknek. Mely azonban – mint szövegegész – az alábbi tartalmi és formai jellemzők miatt mégis karakteresen különbözik azoktól az önéletrajzi elbeszélésektől, melyeket korábban publikáltam:

– Szüleim mindketten kisvárosi kisiparos, nem paraszti családba születtek, s bár népes paraszti rokonság vette őket körül, iparossá, illetve iparos feleséggé nevelődtek. Csizmadia foglalkozású édesapám, bár másféle foglalkozások jobban vonzották, az apja mesterségét folytatta. Anyai nagyapám pedig kovács volt, s bár fiaival is, lányaival is elvégeztette a polgári iskolát, sokszor kinyilvánított szándéka szerint nem akart belőlük „urat nevelni” – a helyben lehetséges „középiskola” (azaz: a polgári iskola)⁵ elvégeztetése egy rangos iparos számára presztízsnövelő volt.⁶ Elsősorban annak elemzésére kínálkozik fel tehát az életsorsuknak és a kisvárosi társadalomban elfoglalt helyüket minősítő reflexióknak ez a foglalat, hogy milyen is volt ennek a „kispolgárként”, nem „parasztként” meghatározó rétegnek a viszonya a mezővárosias paraszti kultúrához és az erősen rétegzett, de meghatározóan *paraszti* helyi társadalomhoz.

– Apám s anyám életideje, a család története az addig érvényesnek tekintett, a hagyomány megszervezte értékrendet gyökeresen (többször és többféleképpen!) felforgató történelmi korszakban zajlott. Ez a körülmény minden emlékezőt arra kényszerítene, így őket is kényszerítette, hogy tanúságot tegyenek róla: az embert próbáló szenvedés, nyomorúság, a világ lealjasodása, a kényszerű alkudozások a sorssal, a kisebb-nagyobb megalkuvások mégiscsak túlélhetőek voltak. És arra is inspirálták őket történelmi tapasztalataik, hogy a hatalmi kényszerek és a politika

⁴ Lásd elsősorban: SZILÁGYI Miklós 2006a, 2008.

⁵ „A városok és a nagyobb községek jobb módú kispolgárainak gyermekei számára az 1868: 38. tc. által szervezett iskolatípus” – BÀN Péter (szerk.) 1989: II. 108.

⁶ Nagybátyáim mindazonáltal *nem* egyértelmű lelkesedéssel folytatták apjuk mesterségét. A legidősebb gyermek, Miklós, a polgári iskola elvégzése után pénzügyőr szeretett volna lenni, de mert távlatosan szükség volt rá a műhelyben, az apja ragaszkodott hozzá, hogy beszegődjön hozzá inasnak. A legfiatalabb, János (a családi szóhasználatban élete végéig Jancsika) pedig fel is szabadult mint kereskedőinas, de Miklós bátyja korai és tragikus halála után mégiscsak kovács inassá kellett lennie, hogy legyen, aki a műhelyt tovább vigye.

által színezgetett vágyképek hatása alatt született egykori döntéseikkel őszintén szembenézzenek. Arra is felkínálkozik tehát ez a két szálból szövődő családtörténet, hogy következtessünk rá: mennyit és miért tartott vállalhatónak valaki az élete vége felé – a maga becsület felfogása szerint, s a személyes karrierépítéssel, a család megélhetésének biztosíthatóságával megindokoltan – egy absztrakt tisztességfogalom értelmében esetleg már „nem vállalható” politikai, közéleti, az aktuális hatalmat kiszolgáló szerepekből.

– Valamelyes, a vallomástevők által nyilván nem tudatosított⁷ különbségek adódhatnak abból a körülményből, hogy *ugyanarról* az élménykörről – a 20. század közepén a nagy-történelem forgószelébe vetett ember és családja sorsáról – egy több mint ötven éven át harmóniában élő házaspár idézte fel, s az előszóban elhangzó önéletrajzi elbeszélés, az „igaz” történet (mint folklór előkép)⁸ ismeretében strukturálta legemlékezetesebb élet-tényeit és az azokhoz kapcsolódó reflexív tapasztalatait. Feltűnhet pl. az olvasónak, hogy anyámnak sokkalta több mondanivalója volt mind a szűkebb családról, mind a rokoni és baráti kapcsolatok ápolásáról. Apám viszont a maga mestersége s az ezzel összefüggő munkaszervezési praktikák részleteinek felidézésekor volt igazán elemében. Amikor viszont az élettények „szenedéstörténetre”, következképpen még őszintébb-kegyetlenebb szembenézésre kényszerítették volna, a „jaj de nem szeretek én erről beszélni!” háritással jelezte csupán, hogy mi mindent *kellene/lehetne* még a teljesség kedvéért elmondania, de „akkor” nem látta ennek értelmét. Ebben az összefüggésben annak is gondosan mérlegelendő jelentése-jelentősége van, hogy apámmal, aki nyugdíjasként: korábbi társadalmi kapcsolataitól eltávolodva tekintett vissza a háborúra-hadifogságra és szocializmus szolgálatának szentelt java-életére, *még akkor beszélgettem*, amikor a „létező szocializmus” megmásíthatatlannak tűnő realitás volt. Anyámon viszont – s ez is feltétebb korjellemző – olykor érződik némi elbizonytalanodás: a politika 1990-ben már jól érzékelhető változása ellenére vajon megfogalmazhatja-e, hogy tulajdonképpen nincs panasza a letűnt korszakra – akkor *kell* élnie és *akkor* tudott boldog lenni.

– Mivel ez esetben a kérdezettek által pontosan ismert célból faggatózó fiú és szülei kapcsolatát nem árnyékolta be az „idegenekre” nem tartozó élet-tények és reflexív vélekedések takargatására, tehát eufémisztikus

⁷ Édesapám elbeszélését ugyanis nem hallgatta végig édesanyám, csak olykor-olykor belehallgatott, majd folytatta a konyhai teendőit. És viszont: amikor vele az életút-interjú nagyobb részét felvettem, apám már nem élt. (Az első beszélgetésnél még jelen volt, s közbeszólásaival olykor minősítette az elhangzottakat – e megjegyzéseket, ha valamilyen szempontból jellemzőek, a jegyzetekhez közlöm.)

⁸ Vö.: DOBOS Ilona 1964; KÜLLÖS Imola 1988.

megfogalmazására vagy elhallgatására készítő feszélyezettség – bizalmatlanság, e szövegekkel kapcsolatban aligha fogalmazhatók meg olyan forráskritikai fenntartások, amilyenek a néprajzi gyűjtőnek és „adatközlőjének” *alkalmi* együttműködése eredményeként konstruált élettörté-



1. kép Szilágyi Márton és felesége, Fodor Margit a két gyermekkel: Miklóssal és Margitkával (1942. május 26.)



2. kép Szilágyi Miklós és családja a szüleivel (1973 nyarán)

netek esetében általában indokoltak szoktak lenni. Az életút-interjúktól elvárhatóhoz képest „őszintébb” és „hitelesebb” szövegekként kínálkozik fel tehát elemzésre szüleim etnográfiai célból „kényszerített” vallomása. Aminek létrejöttét az a körülmény is segítette, hogy a „családi folklórból” többé-kevésbé ismertem, hiszen előtte is, más és más szövegösszefüggésben, többször hallottam az életút-interjú közben újraformálódó látens novellákat, anekdotákat, tan-történeteket. Vagyis ennek a konkrét „családtörténetnek” (legalábbis egy részének) az ismerete: a beavatottságom – a gyűjtői szándékomtól függetlenül is – eleve a legteljesebb őszinteségre „kényszerítette” a vallomástevőket. Bár a lényegét tekintve bizonyára helytálló az ilyen következtetés, abban mégsem lehetek egészen bizonyos, hogy a kendőzetlen nyíltságot, a minden apró részlet szó szerinti hitelességét-pontosságát firtató forráskritikai megközelítés ez esetben fölösleges lenne – csupán azért, mert a nyilatkozók pontosan tudták az élettörténetük megkonstruálásakor, kinek és mi célból nyilatkoznak. Azzal is tisztában voltak ugyanis, hogy szavaik – közvetve – a számukra beláthatatlan *nagy-nyilvánosságnak* is fognak szólni. Ami pedig (inkább számomra s a család-rokonság számára, mint nekik maguknak) esetleg kellemetlenséggel, presztízsvesztéssel (is) járhat! Ennek „taktikus” számításba vétele fejeződik ki a „kényesnek” érzett élettényeket bevezető „mondjam? – mindegy, mondom”, „mondhatom azt is?” „ezt is beleveszed?”-szerű hezitálásokban.⁹ És ez tehetett (nem tudhatom, hogy valóban tett-e, s ha igen, milyen mértékben!) indoklattá „ott és akkor” ki nem mondhatónak érzett apróbb-nagyobb részletek tudatos elhallgatását! Gyanítom csupán, hogy lehettek azért ez esetben is, ahogy kisebb-nagyobb mértékben *minden* életútinterjú esetében vannak, taktikus-óvatoskodó elhallgatások – az átlagosnál bizonyosan meghatározóbb „őszinteség” ellenére!¹⁰

⁹ Ezek egy részét a megszerkesztett szövegben is benne hagytam, s olykor jegyzetben utalok rá, ha némi rábeszélés után hangzott el egy-egy, a vallomástevő által „kényesnek” érzett szöveg-részlet.

¹⁰ Azt például csak közvetlenül halála előtt, a politikai változások már érezhető hatása alatt mondta el édesapám: nem csupán a '19-es kommunista apjának példája volt annak a háttérben, hogy a szovjet hadifogságból hazaérkezve „azonnal” a kommunista párthoz csatlakozott, s ezzel a választásával mindinkább belesodródott a helyi politizálásba. Ott volt az okok között az is, hogy a kommunista párt melletti agitáció (utólag nem lehetett megtudnom mennyire komoly vagy csak az akkori helyi pletyka/szóbeszéd tárgyaként jelen lévő) *zsarolással* egészült ki. Olyan híresztelések jutottak el ugyanis hozzá, hogy visszavitetik oda, ahonnan éppen hazajött, mert a német megszállás hónapjaiban „jóban volt” a német tisztekkel. Ami ellen, ha „hivatalos” vádként is megfogalmazódott volna, lehetetlen lett volna védekeznie, hisz valóban megfordultak a műhelyében német tisztek, akik – mivel a kisváros legjobb csizmadiája hírében állott – csizmát csináltattak nála.

*Tiszafüred történetének és népéletének főbb jellemzői*¹¹

A feudalizmus idején mezőváros jogállású, majd járási székhely nagyközség Tiszafüred történetének vázlatát, hogy az emlékezésekben megidézett és gyermekkoromban még megtapasztalt társadalmi tagolódásról képet alkothasson az olvasó, elég a 18–19. századi társadalomkép felidézésével kezdenem.

A birtokos nemesség elleni, olykor lappangó, olykor zendülésekbe torkoló paraszti indulatok a török hódoltságot követő évtizedek birtokjogi ellentmondásaiból eredeztethetőek. 1701-ben az egyik, Erdélyben élő földesúri ág leszármazottai 1200 magyar forintért eladták az ekkor *possessioként* emlegetett, 156 háztartásból álló település jobbágy lakosságának a füredi határ felét és szomszédos Kócs-puszta egészét, vagyis „felszabadították” őket a jobbágyi kötelmek alól. A következő évi, az egész faluhatárra vonatkozó újabb szerződésüknek már nem tudtak érvényt szerezni, mert a falu másik fele Glöckensberg, majd Popovics birtok volt, az első szerződésüket azonban csak 1733-ban támadták meg a Pankotay-ág más leszármazottai. Ekkor, pert indítván a füredi jobbágyok ellen, nemcsak a szerződés érvénytelenítését, hanem az 1701–1733 közötti elmaradt hasznuk megfizetését is követelték a birtokosok. A birtokper végül is egyezséggel fejeződött be: Váradi Veres László és Pápay Páriz Ferenc lemondott az elmaradt haszonról, viszont a fürediek – mint szerződéses jobbágyok – vállalták évi 300 Ft taxa megfizetését, vagyis ismét földesúri joghatóság alá kerültek. A következő évtizedekben ezek a visszatért köznemesek és a Pankotayak olyan leszármazottai, akikkel újabb meg újabb birtokpereik eredményeként osztozni voltak kénytelenek, mind kedvezőtlenebb: a taxát növelő, a regalék – a csapszék, a tiszai rév, a mészárszék, a halászó vizek – haszonvételeit viszont mind jobban korlátozó szerződéseket kényszerítettek rá a füredi jobbágyokra. 1764-re, amikor a szerződést urbáriumra cserélték a birtokosok, az egyezségekbe belefoglalt korábbi kedvezményeik már úgysem léteztek a gyakorlatban. Ettől kezdve az 1848-as jobbágyfelszabadításig úrbéres jogállású volt az 1748 óta már *oppidumként* emlegetett, vásártartási joggal rendelkező település.

A Mária Terézia-féle úrbérrendezést követően, az 1774-ben kihirdetett urbárium szerint 36 hold szántóföld és 6 embervágó rét tartozott Tiszafüreden egy jobbágytelekhez. A szabad költözési jogú lakosok közül 63-an féltelkesek, 82-en negyedtelkesek voltak, s mellettük 133 házas

¹¹ Ez az alfejezet egy korábbi összefoglalásom aktualizált szövegváltozata: SZILÁGYI Miklós 2000b.

zsellért és 21 házatlan zsellért írtak össze.¹² Ezek az arányok a rákövetkező majdnem egy évszázad alatt a zselléresedés jelentős fokozódása irányába módosultak: 1848-ban 3 féltelknél többel rendelkező, 39 féltelkes, 82 negyedtelkes jobbágy, és 605 zsellér került bele az összeírásba.¹³

Az úrbéressé válásnak és a jobbágytársadalom tagolódásának ezek a mutatói persze nem mondanak el mindent a mezőváros rendi szerkezetéről. A 18–19. századi paraszti ellenállás kivonatosan publikált részletei arra engednek következtetni, hogy az árvízjárta füredi határra és a Hortobágy-széli Kócs-pusztára térséges legelőre alapozott árutermelő állattartás fenntartása volt a tétje a mezővárosi közösség és a birtokos nemesség meg-megújuló konfliktusainak. A paraszti érdeksérelmek lényegét két, egymástól száz év távolságra lévő állapotrajz beszédesen kifejezi. Egy 1723 körüli megyei jelentés arról tudósít, hogy a kortársak a fürediek tartották a környék legjobb szarvasmarha tenyésztőinek: ők látták el igásökörrel a Mátraalját; a szántó-vető munkával kevesebbet törődtek.¹⁴ 1823-ban viszont azt panaszolták a füredi bírák, hogy földesuraik marháinak sokasága miatt „sem igavonó marháik, se teheneik a maguk határán nem élhetnek, hanem drága pénzen kintelenítetnek pusztákat árendálni külső határokon”, s ha továbbra is így növekednek terheik, „urbáriális földjeikről is kintelenek lesznek lemondani”.¹⁵ A birtokos nemesek és a mezővárosi lakosság ilyen tartalmú érdekellentétében a paraszt módra gazdálkodó kismemesek és a zsellérek szószólói együtt fogalmazták meg a „szegény nép” panaszait, zendüléseik elfojtásakor pedig egyformán sújtotta őket a büntetés. Számottevő paraszt-nemes tagolódott be tehát a telkesként, még inkább a zsellérként adminisztrált úrbéresek közé. Azok a birtoktalan, nyilván armalista nemesek, akik az 1780–1790-es és az 1820–1830-as években az egymást követő igazságkereső pereskedések és nyílt zendülések hangadói voltak,¹⁶ s akiknek lezármazottai századunkban is kemény indulattal emlékeztek a birtokos nemesektől elszenvedett egykori paraszti sérelmekre.¹⁷

A nagy arányú zselléresedés nem is az 1846-os örökváltság és a jobbágyfelszabadítás előtt, hanem utána polarizálta igazán a helyi társadalmat. Ezt már a parasztság állapotát 1885-ben felmérő hivatalos jelentés készítője is észrevette, és az okát abban kereste, hogy „a régi birtokos

¹² Lásd NEMES Lajos 1986: 53–64; BAGI Gábor – NEMES Lajos – Soós Imre 1989: 387–388.

¹³ SZÁNTÓ Imre 1955a: 12.

¹⁴ NEMES Lajos 1986: 56.

¹⁵ ANNÁSI Ferenc 1966: 357–358.

¹⁶ SZÁNTÓ Imre 1955a: 11–15, 23–24; SZÁNTÓ Imre 1955b: 323–326; BAGI Gábor – NEMES Lajos – Soós Imre 1989: 391–392.

¹⁷ Vö.: FÜVESSY Anikó 1989: 13–17, 21–22 – lásd még ezzel kapcsolatban ifjúkori folklór-gyűjtéseimet: SZILÁGYI Miklós 1959, 1965, 1976.

nemes osztály elszaporodván, igen szűk marokkal adtak úrbéresek kezére földet, inkább házas zsellérek által szolgáltaták magukat, a lehetőségig apró részekben adván ki azok beltelkeiket is.”¹⁸ A 20. századra az ő leszármazottaik, no meg a környékről folyamatosan beköltözők lettek azok a törpebirtokosok és földnélküliek, akik lakóhelyileg is mind határozottabban elkülönültek a birtokos parasztgazdától. 1910-ben a mezőgazdasági keresők 19%-a tartozott a törpebirtokosok, 56%-a a napszámosok és cselédek közé.¹⁹ Az utóbbiak vagy a korábbi századokban is peremhelyzetű és szegényes külsejű negyedeket lakták (Gödörök, Morgó), vagy új osztású aprócska telkeken építették fel lakóházaikat, így húzódván ki a központból a peremre (Füstösdomb), vagy fokozatosan benépesítették a várost övező szőlő- és gyümölcsöskerteket, ahol – zárt kertek lévén – a két világháború között szinte csak a „szegény emberek” lakásá alakított kunyhói voltak állandóan lakottak (Tiszaszőlő, Kornykszőlő, Rókásszőlő, Nyúlásszőlő, Muhiszőlő). A birtokos parasztok viszont az eredetileg megült halmazos belső maggal szomszédos ólaskerteket²⁰ beépítve terjesztették ki lakóövezetüket (Belsőkertsor, Külsőkertsor, Buda).

A helyi társadalom felekezeti tagolódása szintén a 19. században, de inkább annak második felétől vált meghatározó jelentőségűvé. A 18. század közepéig csak református lakossága volt Tiszafürednek. Egyházközségi önkormányzatuk is hozzájárult ahhoz, hogy a néhány évtizedes „szabadparaszti” önállóságuk a visszatért birtokosokkal való évszázados küzdelemben mozgósító hatású tudati tényezővé válhatott.²¹ Alapos elemzés ezt ugyan nem igazolja, a családnevek azonossága mégis eléggé szembetűnő számomra: azoknak a leszármazottai, akik a 18–19. századi igazságkereső mozgalmakban hangadóként, vezetőként szerepeltek, akár kismemesek, akár zsellérek voltak annak idején, a 20. században is a tekintélyes, s ha nem is a legmódosabb, de eléggé magas presztízsű *református* családokat jelentették.

Bár az 1720–1730-as években erőteljes rekatolizációs törekvések jelentkeztek Heves megyében, így a füredi reformátusok által helyreállított középkori eredetű templom visszaperelésének szándéka is megfogalmazódott,²² csak 1775-ben tudtak katolikus plébániát szervezni a népes mezővárosban. A katolikusok első, vályogból épült temploma

¹⁸ *Parasztbirtok...* 1885: 4.

¹⁹ VADÁSZ István 1986: 6.

²⁰ A lakóudvartól elkülönített gazdasági udvarról, a mezőgazdasági telephely funkciójú szálláskerttről/ólaskerttről és e településtípusról összefoglalóan: BÁRTH János 1981: 536–539.

²¹ Vö.: NEMES Lajos 1986: 57.

²² SZEDERKÉNYI Nándor 1893: IV. 195, 204.

1785-ben, a ma is álló kőtemplom 1822–1827 között készült el.²³ A katolikusság lélekszáma a 20. századra elérte a reformátusokét, mégis a helyi közvélemény – a 20. század közepén is – beköltözötteknek, s döntően „szegényeknek”, illetve inkább iparosoknak, mint parasztgazdáknak tekintette a katolikusokat. Lassú, de folyamatos lélekszám-növekedésük, s e tény tudatosításának elmaradása fejeződik ki abban, hogy a reformátusok – katolikusok lakóhelyi elkülönülése csupán tendenciaként jelentkezett, nem határozta meg a településszerkezetet. A két templom tornya a szabályozás előtti Tisza-meder kanyarodó magas partján kiépült Fő utcán, egymástól mintegy 300 méterre magasodik. A helyiek úgy általánosítanak, hogy a reformátusok lakókörzete templomuktól keletre-délkeletre, a katolikusoké templomuktól nyugatra terült el. Ez a vélekedés annyiban igaz, hogy a reformátusnak tekintett városrészbe alig költöztek be katolikusok, a katolikusnak tartott városrészben pedig lassan-fokozatosan tért vesztek a reformátusok. Jellemző ebből a szempontból (a ma már – s évtizedek óta – nem használt) ún. katolikus temető második világháború körüli felekezeti jellege: a kápolna, a kálvária, s a körülötte sűrűsödő sírkerecskék ellenére a temetőnek legalább felét kitevő „régirész” (s itt az új sírok is) megmaradt reformátusnak.²⁴

A gyermekek kölcsönös csúfolódása (a katolikus *katlanragó*, a református *lóformátus*), mely gyakran lett az iskoláskorú fiúbandák verekedésének indokává, a más-más felekezethez tartozók ellentétének kifejeződéseként szokott értelmeződni a 20. század-előre vonatkozó emlékezésekben – de kizárólag a gyermekekre érvényesen. Hozzá kell tennem: ezt a gyermeki szembenállást is színezte a városrészek szerint szerveződő bandák közötti ellentét (ennek az 1940–1950-es években magam is részese voltam), melyben viszont inkább a más-más társadalmi-vagyoni csoporthoz, mint a másik felekezethez tartozás fejeződött ki.²⁵ Az iskolás fiúk és a legények verekedésre okot kereső kakaskodása: a másik városrészben lakó udvarlási szándékának azonnali elhárítása az agrárszegénység lakta Gödrök és a birtokosparasztok lakta „budasi rész” között volt a leginkább jellemző. A „gödrösi” agrárproletárok lenézését egyébként az is motiválta, hogy ezzel a peremhelyzetű (a vasútvonal kiépítése után a „vasúton túlra” került)

²³ BAGI Gábor – NEMES Lajos – SOÓS Imre 1989: 404.

²⁴ Gyermekkoromban egyébként csak ebben a temetőben volt szokás Halottak napján a gyertyagyújtás, ám a temető nagyobbik részében nem égtek gyertyák a sírokon.

²⁵ Amikor pl. a „budasi” legények megkergettek – veréssel fenyegettek bennünket, gimnazistákat (1953–1957 között), mert – számunkra természetes módon – az arra lakó leány-osztálytársainknak is éjjelizenét adtunk május elsejére virradó éjszaka, ebben bizonyosan nem a „felekezeti endogámia” volt az elsődleges tényező, hanem a legalább fele arányban nem tiszafüredi, s ha helybeli, akkor sem „Budán” lakó gimnazistákat övező lappangó ellenszenv az ekkor már nem „paraszt”, hanem „mezőgazdasági munkás” legények részéről.

településrészrel volt szomszédos a zenész, illetve különböző szolgálatakat végző és kéregető cigányok viskókból, aprócska házakból álló gettószerű lakókörzete, és a cigányságot övező gazdaparaszti lenézés, kívülrekesztés automatikusan rávetült a velük szomszédos (s irántuk sokkal megértőbb) „szegényekre”. Nemcsak a másik városrész kocsmájának felkeresése provokált – olykor véres – verekedést; a „gödrösiek” báljára akkor sem volt ajánlatos „idegennek” (azaz gazdalegénynek) bemennie, ha – a két világháború között – évente egyszer az „úri” mulatóhelyet: a Bika szálló nagytermét vették bérbe bálrendezés céljára.

A Tiszafüredre folyamatosan beköltözőkhöz való viszonyt a „másságuk” hosszú távú számontartásának, de a mezőváros társadalmába integrálódásuk elfogadásának látszólagos ellentmondása jellemezte. E viszonylagos nyitottságban talán a sok helyről toborzódott, pionír mentalitású törzslakosság közösségteremtő igyekezetének: a sokféleség egy irányba terelésének, célrendszerbe integrálásának tudati továbbélését gyaníthatjuk. A 16–17. századi többszörös elnéptelenedés után 1691-ben Borsod megyei reformátusok telepítették újra Füredet, akik a Rákóczi szabadságharc idején menekülésre kényszerültek. Amikor 1710 körül visszatelepültek, Tiszavalk, Tiszadorogma, Egerlövő, Tiszabábolna lakosságának jelentős részét is magukkal hozták. Ettől kezdve – a vízi és szárazföldi utak találkozásánál kiépült tiszai átkelőhelynek és a 26 000 holdas határ szabad használatának köszönhetően – mintegy két évtizeden át a spontán jobbágyvándorlások szervező központja lett Füred. Borsod, Szabolcs és Ung megyékből érkeztek újabb meg újabb telepes rajok, de tömegesen tovább is költöztek Békésbe és a Nagyunságba.²⁶ Az Alföld újránépesülésének befejeződésekor – a 18. század közepén – a nagy népmozgások elcsitulnak, Tiszafüred kedvező forgalmi helyzete azonban továbbra is vonzotta az új jövevényeket – amennyire ez a fazekasok (részben egyéb iparosok) beköltözésének jól dokumentált adataiból következtethető. Bár a református, magát nemesnek mondó fazekasok közt is akadt jelentős műhely megteremtő beköltözött, azok a céhes háttérrel rendelkező katolikus fazekasok, akik a mázas kerámia helyi stílusát kialakították, egytől-egyig a 19. század első felében telepedtek le Tiszafüreden.²⁷

A katolikusok befogadásához hasonló nyitottság, ám a helyi társadalomból való kirekesztésben megnyilvánuló távolságtartás légrétege övezte a feudalizmus idején kialakult zsidó közösséget is. Az első zsidó családok a 18. század utolsó évtizedeiben telepedtek meg itt; 1816-ban már 104, 1827/28-ban 186, 1851-ben 315, 1869-ben pedig 600 volt a lélekszámuk. Első templomuk és elemi iskolájuk is felépült a 19. század közepén-má-

²⁶ Soós Imre 1955: 13–14, 52; NEMES Lajos 1986: 56; GULYÁS Katalin 1997.

²⁷ FÜVESSY Anikó 1990: 384 – lásd még CSILLÉRY Klára 1996.

sodik felében.²⁸ Bár lélekszámuk a 20. században nem emelkedett, sőt csökkent (1900 – 682 fő, 1910 – 615 fő, 1920 – 612 fő, 1930 – 506 fő, 1940 – 442 fő), a település kedvező forgalmi helyzetének kihasználásához, arculatának formálásához mind meghatározóbban járultak hozzá. Azáltal elsősorban, hogy többségük a Fő utcán és az ide torkolló főközlekedési utak mentén lakott s nyitott boltot (kis és nagykereskedéseket), szervezte meg az urbanizálódást szolgáló vállalkozásait (hitelintézetet, nyomdát és újságkiadást). Ennek következtében a település centruma a 20. század elejére-közepére mindinkább kisvárosias külsőt öltött. A zsidóság által megteremtett forgalmi funkcióknak köszönhetően akkor bontakozott ki igazán Tiszafüred városias szerepe egy város nélküli tájon (a legközelebbi város Eger és Debrecen volt), amikor mezővárosi státusát elveszítvén (1872) járási székhely nagyközségként sorolódott be a település-hierarchiába.²⁹ Emellett az is jellemző volt a helyi zsidóságra, hogy a hagyományos helyi szükségletekkel a 19. század óta közvetlen kapcsolatban maradt az a népesebb csoportjuk, mely – a módos vállalkozókhoz, nagykereskedőkhöz, földbérlőkhöz viszonyítva, bár korántsem a szó foglalkozás értelmében – (nyilván önironikusan) „parasztszidóként” határozta meg magát. Egyrészt már a reformkor óta fontos szerepet játszottak a helybeli zsidó kereskedők a fazekas termékek értékesítésében;³⁰ másrészt a viszonylag nagyszámú iparos, akik között volt szabó, asztalos, bádogos, kovács is, éppúgy a parasztok lakta körzetekbe, nem a polgáriaspontba települt, mint a kisszatócsok és a kocsmárosok.³¹ A parasztokkal való napi kapcsolatuk alig jelentett persze többet az érdekek egyeztetésénél. Ez abban is kifejezésre jutott, hogy a zsidó boltosnál hitelre lehetett vásárolni, a kocsmáros pedig elfogadta a terményt fizetségként, s cinkosa volt a parasztlegénynek, ha azt az apjától lopkodta, mert mulatni akart.³² A kulturális „másságuk” meg nem értése, elutasítása sem öltött azonban annál határozottabb formát, mint amilyen a bandázó fiúgyerekek csúfolódásában-verekezésében kifejeződvén a református – katolikus viszonyra szintén jellemző volt. A zsidó iparosok és a kevésbé módos kereskedők pedig – de majdnem kizárólag csak a férfiak – a társasági érintkezéshez fórumot biztosító nem-paraszti rétegszervezetek, elsősorban az ipartestület, kínálta lehetőséget használták ki: szerepet vállaltak a műkedvelő előadásokon, részt vettek a bálakon. Az így alakuló és a szomszédság által is erősített kapcsolatok azután esetenként a majdnem baráti viszo-

²⁸ ORBÁNNÉ SZEGŐ Ágnes 1995: 13–19, 24–33.

²⁹ Vö.: BELUSZKY Pál 1959; VADÁSZ István 1984, 1993, 1995, 1999.

³⁰ FÜVESSY Anikó 1994: 69–70.

³¹ ORBÁNNÉ SZEGŐ Ágnes 1995: 41–45.

³² A családon belüli „lopások” szokásjogi (hallgatólagos) tudomásul vételéről lásd SZILÁGYI Miklós 2000a: 753–756.

nyig is elvezethettek, ha nem is tudták feloldani a kulturális, főleg rituális normákkal kölcsönösen megindokolt tartózkodást, idegenkedést.

Mezővárosként, a 20. századról szólva kisvárosias külsejű és városszerű nagyközségként emlegetem Tiszafüredet, s ezzel a helyi közvélekedést közvetítem, nem a szocialista korszak tanácsi vezetőinek városteremtő igyekezetét és az ezt honoráló államhatalmi döntés mai eredményét vetítem vissza a korábbi évtizedekre. Az alföldi óriásfalvak között persze nem jelent feltétlenül városias társadalomszervezetet a 10 000 körüli lakosságszám, a népességnövekedés üteme pedig amúgy sem tanúskodik kapitalizmuskori urbanizálódásról. 1848-ban 4777, 1869-ben 6622, 1890-ben 8024, 1900-ban 8643, 1910-ben 9025, 1920-ban 9543, 1930-ban 10 103, 1941-ben 10 666, 1949-ben 10 654, 1960-ban 11 526 lakosa volt Tiszafürednek, vagyis a 20. század első felében már nem vonzotta a betelepülőket.³³ A gyárípar/nagyipar térfoglalása még az alföldi mezővárosokhoz viszonyítva is jelentéktelen volt: egy kosárfonó és gyékényfeldolgozó manufaktúrális üzemecske, egy téglá- és cserépgyár, meg három malom jelentette a két világháború közt a kisipari műhelyek termelőkapacitását meghaladó ipart.³⁴ Mégsem minősíthető tartalmatlan lokálpatrióta elfogultságnak, ha az 1900-as évek elején is használta az előljáróság a „Tiszafüred mezőváros” köriratú pecsétnyomót, illetve, hogy 1896-ban egy földszintes, kastélyszerű úrilakot emeletes palotává átalakítva „városházát” épített, s 1904-ben „Tiszafüred mezőváros mint nagyközség szervezkedési szabályrendelete” címmel jelentette meg működési szabályzatát.³⁵

Vitathatatlanul igaza volt az 1872-ben múzeumot alapító³⁶ plébánosnak, Tariczky Endrének, amikor a kulturális kezdeményezéseket – a 12 közművelődési egyletet,³⁷ ezek közül is a leghíresebb régészetit – használta érvként, azt bizonyítandó, hogy Tiszafüred „méltóképpen foglalja el a harmadik helyet Heves megye városai között”.³⁸ Igaza volt, csak hogy az ilyen kezdeményezésekben megnyilvánuló városias vitalitás alig volt jellemző a „mezővárosi társadalomra” általában. Sokkal inkább a „helyi intelligenciára”, mely egymással amúgy alig érintkező személyek és családok – különböző felekezetekhez tartozó papok és tanítók, köznemesi

³³ Vö.: BAGI Gábor – NEMES Lajos – Soós Imre 1989: 387–388.

³⁴ DOBROSI György 1986: 45.

³⁵ Lásd MILESZ Béla 1900: 1–3; BAGI Gábor – NEMES Lajos – Soós Imre 1989: 392.

³⁶ Ez az alapítási dátum a lényegesen nagyobb és a kulturális kezdeményezésekben előrébb tartó alföldi városok múzeumaihoz képest feltűnően korai, nem véletlen tehát, hogy az alapító (és közvetlen segítői) halála után csupán „vegetált” a tiszafüredi múzeum, s a második világháború után az ország „első falumúzeumaként” igyekeztek újjászervezni (BARABÁS Jenő 1950). – Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc honvédtábornokáról, Kiss Pálról elnevezett mai tájmúzeumról lásd FÜVESSY Anikó 1998.

³⁷ A tiszafüredi egyesületekről lásd VADÁSZ István 1999: 122–124.

³⁸ TARICZKY Endre 1892: 13–14.

származású földbirtokosok és zsidó bérlők, ügyvédek és orvosok – hasonló kor-eszményekhez és egymáshoz igazodása miatt határozható meg laza társadalmi csoportként.

A helyi szóhasználat felettébb jellemzően fejezte ki a parasztok (s velük együtt a szolgáltató kisiparosok) által lakott körzetek és az urbanizálódott centrum egymástól való távolságát. A „megyek a városra” nyelvi formulát használták, ha a templomokat és az iskolákat, a városházát s egyéb közhivatalokat, a piacteret és az üzleteket, a gazdakör, az úri kaszinó, a polgári kaszinó, az ipartestület székházát magába foglaló településrész – a centrum – felé igyekeztek. Noha – természetesen – otthonosan érezték magukat ebben a minden vagyoni és felekezeti csoportot egyformán szolgáló és maradéktalanul kiszolgáló, lakókörnyezetükhöz képest mégis a polgárosultság eszményeit kifejező kulturális közegben is. És legelemibb érdekükként becsülték, óvták a „város” forgalma jelentette előnyöket, vagyis a *helyi* termékértékesítés és árubeszerzés lehetőségét.

Ez az otthonosságérzés azonban a centrumnak nem a teljességére vonatkozott! Hiszen az itt található közintézmények és szolgáltatások mintegy leképezték a helyi társadalom szegregáltságát: az egyén csak egy részüket tudhatta igazán a sajátjának. Aki valamelyik felekezeti és vagyoni csoporthoz tartozott, és szocializációja során megismerte a csoportok közötti átjárás lehetetlenségét és értelmetlenségét, annak azt is tudnia kellett, hogy az aktuális kulturális kínálatot a felekezeti és a társadalmi-vagyoni *rétegszervezetek* kínálják a számára. A parasztember gyermeke tehát csak a gazdakörben rendezett bálon, a református vagy a katolikus legényegylet műkedvelő előadásain kereste a szórakozását. Nemcsak a polgári- vagy úri kaszinóban lett volna tévelygő idegen, jószerével a korzón is, hiszen hétköznap este az iparos és kereskedő családok gyermekei „szoktak” a Fő utcán ráérősen sétálgatni, a parasztlányok és legények nem.

A bált és a műkedvelő előadást persze csupán az újmódi – azaz: a polgárias – kulturális eszményekhez igazodás, a paraszti tradícióktól távolodás korjellemző szimbólumaként idézem. A távolodás igénye ellenére a tiszafüredi parasztok hétköznapjait döntően az a kultúra irányította, az a paraszti hagyomány szervezte rendszerbe, melyet „hagyományos népi kultúraként” szokás leírni. A hiedelmek és a szövegelemlékek archaikus rétegét bemutató néprajzi közlések bizonyítják,³⁹ hogy a mezővárosi múltú és a 20. században már az urbanizálódó centrumához igazodó Tiszafüreden lényegileg ugyanolyan karakterű volt a parasztok kultúrája, mint a polgárias eszményektől kevéssé megérintett falvakban.

³⁹ Vö.: FÜVESSY Anikó 1978, 1982, 1989, 1992; SZILÁGYI Miklós 1959, 1965, 1967, 1973, 1975, 1976.

A kisiparosok a mezőváros társadalmában

Az életszervezés példázatosnak szánt értelmezése, a személyes sikerként vagy kudarcként megélt apróbb-nagyobb események, erőfeszítések, próbatételek okának és céljának utólagos keresése volt a legfőbb szervezője – így összegeztem fentebb – ennek a kettős családtörténeti vallomásnak. Ahogy minden időskori naiv önéletrajz vagy életrajzban elhangzó önvallomás esetében lenni szokott, függetlenül attól, hogy tudatos írásmű-konstruálásnak (azaz: szépirodalmi előképeket követő „emlékirattá” formálásnak) az eredménye-e a szöveg,⁴⁰ avagy – mint ez esetben – egy beszélgetőtárs (és íródeák) közreműködése segít a szöveg megteremtődésében.⁴¹

Arra is utaltam viszont, hogy szüleim vallomásában az „élet vég-ső egyenlegének” a háttereként, a hasonló folklór (vagy kvázi folklór-) szövegektől eltérően, egy *nem-parasztos* mentális és emocionális beállítódottság a meghatározó. A „kis-” és „nagy-társadalomhoz” (azaz: a lokális közösséghez és „nagyvilágként” számontartott tágasabb emberi környezethez) való viszonyának, a hagyományos tudásnak, a szokásrendnek, az életszervezésnek *kisiparosi* nézőpontú bemutatása és értelmezése, valamint a paraszti környezettől való ön-megkülönböztetés öntudatos kinyilvánítása végig ott bujkál a szó szerint így elhangzott, de általam konstruált szövegben, miközben persze a helyi paraszti kultúrára jellemző vonások is árulkodóan ott vannak benne. Ám ahhoz, hogy egyértelműen kitessék az olvasó számára minden nem-direkt utalásnak is a jelentése-jelentősége, szükségesnek látszik egy vázlatos összegzés a tiszafüredi „iparostársadalom” ön-megkülönböztetéséről és a parasztokhoz való viszonyáról.

Ehhez a vázlatához – érdemi kutatások híján – személyes tapasztalataim: gyermekkori (akkor még öntudatlan, csak utóbb tudatosított) észleleteim, megfigyeléseim jelentik az elsődleges forrást. Nem csupán azért meríték ebből a forrásból, mert mindaz, ami ennek a kis-mezővárosnak a minőségi – ha úgy tetszik: népművészeti értékű – kisiparosi teljesítményeiből eddig felkeltette az etnográfia érdeklődését, tehát érdemi előmunkálatok történtek a megismerésük/megismertetésük érdekében,⁴²

⁴⁰ Az emlékiratról (ennek részeként a naiv, avagy paraszti emlékiratról) mint műfóról lásd: SZÁVAI János 1988.

⁴¹ A paraszti emlékirat, illetve az életrajzban megfogalmazódó élettörténeti elbeszélés műfaji jellemzőiről, az azonosságairól és különbségeikről lásd: KÜLLÖS Imola 1988; MOHAY Tamás 2000; SZILÁGYI Miklós 2005.

⁴² Összefoglaló igénnyel: BELLON Tibor – SZABÓ László (szerk.) 1987: passim – A tiszafüredi fazekasságról: VISKI Károly 1932; FÜVESSY Anikó 1990, 1993, 1994, 2002b; a nyerges mesterségről: LÁSZLÓ Gyula 1943; FÜVESSY Anikó 1996, 2002a, 2002c, 2003; a bútorsztalosságról: CSILLÉRY Klára 1996.

szüleim életidejére nagyrészt már jelentőségüket veszítették: a messi múltba tűntek. Azért inkább, mert a kisiparból élők településen belüli számaránya (a két világháború között Tiszafüred teljes népessége csupán 12–14%-ának biztosította az ipar a megélhetését),⁴³ hiába rendelkezniénk bármilyen gondos adatfeltárással, vajmi keveset magyarázna meg abból, hogy a kisiparosság hogyan és miért volt önálló társadalmi tényező a meghatározóan földműves – földmunkás jellegű helyi társadalomban. (Társadalmi tényező *volt* egyébként, ha nem is ugyanolyan mértékben és jelleggel, egy éppen nem „városias” lokális közösségben, a szomszédos Tiszaigaron is – ahonnan viszont rendelkezünk a kisiparosság szerepét dokumentáló érdemleges néprajzi vizsgálatl.)⁴⁴

Tehát az utólag tudatosított személyes benyomásaim a tiszafüredi kisiparosságról...

A világra eszmélő gyermeknek először a külsődleges jellemzők tűntek fel. Például az, hogy a füredi iparosok között sokan voltak olyanok, akiknek a rokonainkhoz, szomszédainkhoz képest nagyon idegenül hangzott a neve (pl. Milinkoffer, Léder, Saflánszki, Klinszki, Szedlacsek, Slezák), mégis érezni lehetett a szüleim velük kapcsolatos mindennapi gesztusaiból, hogy „mi félénknek” számítódnak – pedig nem is reformátusok. Vagy az volt a gyermek számára is feltűnő, hogy mennyire más hangulatúak voltak az anyámmal, illetve a velünk élő apai nagyanyámmal tett – eléggé gyakori – rokon- és ismerős-látogatásaink, mint a baráti körhöz tartozóknál szüleimmel megejtett ugyancsak gyakori vizitációk. A gazda rokonoknál megcsodálhattam a nálunk (legalábbis nekem) hiányzó teheneket-borjakat, lovakat-kiscsikókat, felmászhattam a színben álló szekerre, megforgathattam a szelelőrosta hajtókarját, a hatalmas udvaron szabadon kergetőzhettünk a velünk korú gyermekekkel, s ha bújócskáztunk, rengeteg búvóhelyet találtunk a melléképületek zugaiban, az ólak, kamrák, fészerek takarásában – akármelyik rokonhoz vagy nagymama bármelyik „iskolatársához”⁴⁵ mentünk, szinte egyformán. Apám barátainál viszont csak egy-egy különös, nagyapám kovács- vagy apám csizmadia műhelyéhez képest nagyon-más műhely rigorózus rendje és a megannyi fura szerszám kelthette fel az érdeklődésemet, ám semmihez nem lehetett hozzányúlnunk, hisz jól nevelt gyerekként kellett viselkednünk: a nappaliban vagy a verandán ücsörögtünk, ahol a fel-

⁴³ DOBROSSI György 1986: 46.

⁴⁴ BAKÓ Ferenc 1992.

⁴⁵ Tréfálkozások tárgya volt családunkban, hogy nagymamámnak szinte minden református öregasszony „iskolatársa” volt. Persze, hogy az volt – bizonygatta – hisz osztatlan elemi leányiskolába járt, tehát egy időben hat évfolyam számított osztálytársának, s mire a negyedikből kimaradt, majd’ tíz évfolyammal került osztálytársi viszonyba.

nőttek is kvaterkázta, hiszen az ünnepnap volt az ilyen vizitációk ideje. Így a kikívánczoló „mire való lehet?” kérdéseim mindaddig válasz nélkül maradtak, míg valamilyen üzenetet továbbítandó végre hétköznap is el nem mehettem egy-egy idegen műhelybe, és figyelhettem a szorgoskodást, hallgathattam a mester mindig-megfontolt szavát és a segédék „egymás ugratása” tartalmú szövegelését.

És idő telvén arra is felfigyeltem, hogy a nem-rokon gazdaember, ha bármelyik iparost, így apámat, nagyapámat megszólította, a vezetéknevet vagy a „mester” szót az „úr”/„uram” titulussal egészítette ki, még a fiatal segédnek is kijárt a „segéduram” megtisztelés. A viszonzás azonban korántsem volt ennyire szertartásos: sokkalta megszokottabbnak tűnt a keresztnév és „bátyám”, mint a „gazd’uram”-szerű szólítás, a vezetéknevet és „úr” pedig soha nem kapcsolódott össze, bármennyire módos parasztgazda volt a megszólított.

Lassan-lassan azután a munkavégzés, az életszervezés egyezőségei és különbözőségei is kezdtek megvilágosodni a számomra. Egyértelművé vált például, hogy a családunk élelmezéséhez szükséges termékeknek mely részét kell valamelyik (ismerős vagy rokon, amúgy pedig kuncaft) gazda portáról beszerezni, s ezzel kapcsolatban nekem is voltak kötelező napi teendőim. Az apró megbízások miatt több helyre bejáratos voltam – bár idegen volt a hely, mind otthonosabban mozogtam. Szívesen végzett mindennapi elfoglaltságom volt például a frissen fejt tej esti elhozása egy kétliteres zománcos kannácskában. Ha ugyanis hamarabb érkeztem (persze igyekeztem, hogy úgy legyen), megfigyelhettem az etetés, itatás, almozás, fejés napi munkáját, s olykor segédkezhettem is egyben-másban. Ráadásul azonnal megkóstolhattam a frissen kifejt tőgyemeleg tejet! No meg szabadon ismerkedhettem a hatalmas gazdasági udvar ezernyi titkával: a kamrában, a kocsiszínbén tárolt szerszámokkal, az udvar rejtett zugaiba „valamire még jó lehet” gondolattal félredobott limlomokkal.

Pontosan tudtam viszont azt is, hogy melyek azok a termékek, melyekért kár lenne pénzt kiadnunk, hisz a saját háztartásunkban is előállíthatóak. Igyekeztem tehát eltanulni nagymamától a csirkék-tyúkok, kacsák, malacok-hízódisznók ellátásával és gondozásával kapcsolatos napi teendőket. Lassan megtanultam, hogy milyen gyomnövényt (*dudvát*), melyik haszonnövénynek a levelét szereti a kacska, s melyiket a malac, milyen korú csirkének mekkorára kell megdarálni az őszi-téli estéken saját kezűleg lemorzsolts kukoricát, mennyi dara vagy korpa szükséges, ha *ivóst*⁴⁶ keverünk a malacoknak. Akadt azután olyan feladat is, amit nagymama teljes felelősséggel rám bízott: a nagyon ritka, ezért a barom-

⁴⁶ Az *ivós* ‘híg moslák a disznónak’ szó elterjedtségéhez lásd ÜMTSz 2: 1124.

fi-állományunkat veszéllyel fenyegető szabálytalanul aprócska tyúktojást, a *kártojást*, csak én tudtam a háznak háttal állva keresztül dobni a tetőn a szomszéd portájára.⁴⁷ Voltak persze meg nem tanulható (és nem is fiúgyermeknek való) praktikái is nagymamának: csodáltam csupán, amikor úgy kötötte a fejére a kendőt, hogy az megfelelő árnyékot vessen az arcára, és kezében a kotlós alól kiszedett 21–23–25 (mindig páratlan számú) tojással egyenként a petróleumlámpa fényéhez hajolt, így bizonyosodott meg róla – tévedhetetlen biztonsággal – hogy melyik tojás fias, melyik záp a keltetés félidejében. És azt sem értettem: hogyan lehet – és miért kell – ellenőrizni (*megtojózni*), melyik tyúk fog tojni aznap.

No meg persze a ház körüli kiskert és az Ártér,⁴⁸ a Lóger⁴⁹ veteményeinek művelésében is hasznossá kellett tenni magamat: ástam, gereblyéztem, segítettem a veteményezésben, a palántázásban, előbb gyomláltam, majd kapáltam is (mindezt nagymamával és egy évvel fiatalabb húgommal együtt, természetesen – hisz édesanyám nap közben a munkahelyén volt).

Szinte csak annyiban különböztem – ebben a vonatkozásban – bármelyik parasztyerek kortársamtól, hogy a lóval-szekérrel való munkavégzés tanulgatása csak különlegesen ritka alkalom lehetett a számomra – amúgy „szinte mindent” el lehetett/el kellett nekem is sajátítanom a minden parasztyerekek számára „kötelező” ismeretanyagból. Nagymama vállalta magára a munkába való „belenevelést”, aminek következményeként alighanem kissé féloldalas lett a gazdaságunkban-háztartásunkban haszonnal működtethető praktikus tudásom: csak az asszonyi oldalra lehetett igazán rálátásom. A hajtószárat például csak nagy néha kaptam a kezembe; akkor, amikor „Beke nagyapa” (apai nagyanyám anyjának második férje)⁵⁰ nekünk fuvarozott, így mellette ülhettem a bakon, s „megengedte” az öreg, hogy én hajtsak addig, amíg ő rágyújt. És csak akkor tarthattam önállóan az eke szarvát, s tehettem meg „egyedül” szántva néhány dűlőhosszt, amikor megengedték a szüleim, hogy parasztgazda felesünkkel – távoli rokonnal – kimenjek az Ugarba (ahol nagyanyám örökség földjének egy része volt), s miután meguntam az eke kifordította pockok kergetését – módszeres pusztítását, és kezdtem unatkozni, András bácsi „megengedte”, hogy kerüljek egyet, ő addig leg-

⁴⁷ Az ‘apró tyúktojás’ jelentésű *kártojáshoz* kapcsolódó hiedelemre és rituális cselekményre vö.: ÚMTSz 3: 124.

⁴⁸ Az egyik parcella gyümölcsös volt, így csak a szilva- és az almaszedés jelentette a munkát; a másik parcellát viszont (bár voltak benne fiatal fák) úgy hasznosították a szüleim, hogy „mindent” megteremjen, ami a konyhára és az apróléknak, a malacoknak szükséges.

⁴⁹ Csak nevében őrizte a ‘településhez közeli rakodó, a cséplés helye’ emlékét (vö. ÚMTSz 3: 886), mindenki konyhai növények termesztő helyeként használta a hártárbeli kicsiny parcellát.

⁵⁰ Részletesebben: SZILÁGYI Miklós 2004.

alább szusszant. Ma már tudom: az ilyen „megengedésekben”, a tréfálkozva elmondott tanácsban és dicséretben a parasztyerekek munkára nevelésének közkeletű „technikáját” alkalmazta a parasztgazda rokon.

A mezőgazdasági jellegű ismeretszerzés *ilyen* felidézése már sejteti: kovács nagyapámnak, csizmadia édesapámnak vajmi kevés része volt a háztáji kertművelésben és állattartásban – hisz nem ők voltak a tanítóim. A „megengedés” munkára nevelő gesztusa viszont a műhelyben érvényesült. 3–4 éves lehettem, amikor rám hagyták, hogy több órás munkával – a műhelyben, a segédek közt ücsörögve a suszterszéken – szétbontsak egy semmire-nem-jó ócska cipőt, máskor félnapokig „drótszöget” egyenesítettem egy erre a célra használt keramitkockán, suszterkalapáccsal, hogy a szög újrafelhasználható legyen, és „kerestem” is vele egy fagyalutra valót. Nagyapám kovács műhelyében pedig 6–8 éves koromban megengedték, hogy fűjtassak – ugyanazt a munkát végezhessem, mint a másra még alig-alig használható inasgyerekeknek *kellett*.

Akkor azt hittem, s utólag sincs okom rá, hogy az ellenkezőjét gondoljam: természetesen apám-nagyapám ismert bármilyen paraszti munkafogást, de „nem érdekelte” őket más, csak a saját szakmájuk, „passzióból” – azaz: „valami haszna mégiscsak legyen” elhatározású szabadidős tevékenységként – azonban nem végeztek olyasmit, amit csak akkor szokott az ember, ha a kényszer ráviszi. Ha ismerték is a munkafogásokat, bizonyára nem „professzionális” szintén – következtetem utólag. Nagyapa persze túl öreg volt ahhoz, hogy a „bizonyításnak” akár a gondolata is felmerülhetett volna akkortájt – bár ha a kalapácsot bírta, nyilván bírta volna a kapát is. Édesapám viszont bizonyíthatott: amikor a szükség kényszerítette (vagy nem talált felesbérlet, vagy kísérletezett: hátha jobban jár, ha a fogatos munkát pénzért végezteti el, a többit pedig a család megoldja), valóban a család-rokonság „segítség-munkában” aratta le „azt a kicsit”, ami nagyanyám négy holdnyi örökség földjén kalászosunk termett. Igaz, hogy ez esetben is szívesebben végezte a kévekötetést, mint a kaszálást – utólag nem tudom megítélni, hogy vajon a „nehezebb” munkát akarta-e kikerülni, vagy nem értett igazán a kaszáláshoz, s nem akart szégyenben maradni előttünk – s főleg a paraszt segítségek előtt.

Ezek a gyermekkori észleleteim talán az általánosításhoz is elegendőek (főképp azért, mert etnográfusként ellenőriztem jórészüket gyűjtői beszélgetések alkalmával): a tiszafüredi kisiparosokra a két világháború között és a negyvenes évek második felében: amíg megvoltak az önálló műhelyeik, *nem volt jellemző*, hogy megosztották volna munkaidejüket és érdeklődésüket a mezőgazdasági és az ipari munkák között. Szentenciaként megfogalmazva: a „rangosabb” (azaz: a vevőköre által megbecsült és ezt a tényt külső jelekkel ő maga is hangsúlyozó) kisiparos számára presztízs-romboló lett volna, ha paraszti munkát végez, noha

nincsen rászorulva. Ez azonban nem jelentette, hogy a saját gazdaságukháztartásuk megszervezésekor ne vették volna számításba lehetséges jövedelemkiegészítőként a saját tulajdonú föld hozadékát vagy (végsősükség esetén) a földművelő bérmunkát, illetve ne tekintették volna a mesterségükből származó bevétel nem-jelentéktelen pótlékának: a készpénzkiadások jelentős mérséklőjének a kertművelést és a háztáji kisállattartást. Azaz: minden kisiparos arra törekedett, hogy (a ház melletti kiskerten kívül) legyen valamennyi veteményesként használható kertföldje, gyümölcsöse és a család szükségletét kielégítő baromfi- és sertés-állománya – az ezekkel kapcsolatos teendőket családi munkaszervezéssel meg lehetett/meg kellett oldani. Arra csak a „legjobb” (legkeresettebb, a leginkább jövedelmező mesterséget űző) iparosok töreked(het)tek, hogy az iparúzás révén felhalmozódó tőkájüket szántóföld vásárlásába fektessék. Ám rendszerint ők sem maguk művelték (ahogy azok sem, akik öröklés révén jutottak hozzá), hanem bérlővel, felesel műveltették a földjüket. Csak „kényszerből” művelték maguk: ha nagyon „nem ment az ipar”. Ugyanolyan okból vállalkoztak tehát „parasztizálásra”, mint a „legszegényebb” (mesterségükből megélni képtelen, s ezért a segéd létet és az önálló iparosságot váltogató) kisiparosok, akik a kiegészítő mezőgazdasági bérmunkát *sem* tekintették egy iparoshoz méltatlan megélhetési formának. Az ugyanis inkább presztízsnövelő, mint presztízsromboló volt, ha egy iparos, mert a szükség rávitte, „versenyt kaszált” a gazdákkal vagy a paraszt munkásokkal: már csak virtusból is meg-megmutatta, hogy *ehhez is*, nemcsak a maga mesterségéhez ért.

A mezőgazdasághoz – azaz a saját föld birtoklásához és a földművelő munkákhoz – való személyes viszonyt valamelyest befolyásolta, de meg nem határozta az a körülmény, hogy a tiszafüredi iparosok között viszonylag sokan voltak „első generációsok” – olyanok tehát, akik szerény birtokkal rendelkező parasztgazda, még gyakrabban parasztmunkás-családban szocializálódtak, s a kisiparos létbe „menekültek” a mezőgazdasági bérmunkás létállapot elől. Az ilyen származás azonban nem jelentette, hogy közülük mindenki a maga számára kötelezőnek érezte volna a gyermekkorában még öntudatlanul elsajátított „praktikus tudás” folyamatos működtetését: a mellelleges „parasztizálást”! Különösen nem érezte kötelezőnek, ha „jól ment” a mestersége, s ráadásul egy rátartó kisiparos családba nősült be! Inkább csak az esetben vált nagyobb arányúvá, nagyobb jelentőségűvé a földművelés-állattartás egy-egy mesterember háztartásában, ha a felesége gazda lányból lett iparos feleséggé, vagy ha a családban élő nagymama annak idején parasztlányként nevelődött. Volt tehát valaki, aki önállóan tudta és akarta vállalni – iparos férje vagy fia helyett, ha úgy adódott: akár ellenében is – a mezőgazdasági „melléküzemág” működtetésével kapcsolatos szervezési feladatokat,

a gyermekek ennek a szolgálatára rendelését és a közvetlen teendők java részét is. A *minden* iparos háztartásra jellemző, s döntően az asszonyok érdekkörébe tartozó, „önellátó háztáji gazdaság” kisebb-nagyobb mértékű „túlfejlesztésére” vállalkozott tehát az ilyen, a paraszti életeszmenyekhez való közelséget követhetőnek-követendőnek tekintő igencsak energikus, s inkább kivételes, mint tipikus asszony-személy.

Egyébként is úgy tűnik számomra, hogy a látványosan kinyilvánított távolságtartó gesztusok, a már-már lenézéssé-göggé sűrűsödő iparos öntudat⁵¹ ellenére nagyon is feltűnő ugyan a kisiparos családhoz tartozók otthonossága, jártassága, tájékozottsága a paraszti kultúra részleteiben – erről édesanyám önéletrajzi vallomása, s főleg azok az adalékok tanúskodnak, melyeket, mint nagyanyámtól hallottakat, etnográfiai/folklorisztikai „archaizmusokként” korábban idézgettem.⁵² Ám ez az otthonosság-tájékozottság elsősorban, majdnem kizárólag az iparos feleségekre, nem magukra az iparosokra volt jellemző! Míg az iparosok tudatosan törekedtek arra, hogy ünnepi öltözetté szervezett ruhadarabjaik,⁵³ köznapi szokásaik – gesztusaik ne legyenek „parasztosak”, s keresték-szervezték az „újmodi” szórakozási alkalmakon való részvételük lehetőségét,⁵⁴ feleségük – azzal együtt természetesen, hogy ők is részesei voltak a viseletben, a szokásokban megnyilvánuló „önmegkülönböztetésnek” – legalább féllábbal mégiscsak benne éltek a tiszafüredi parasztkultúrában. Azaz: bár keresetten-minőségi, s a polgári konyha újításaira is figyelő, mégis a helyi hagyományt messzemenően tiszteletben tartó volt pl. táplálkozási kultúrájuk egésze; tisztelték a gyermeknevelésnek, az egészségmegővésnek, a bajelhárításnak a racionális és az irracionális határsávjában megfogalmazódó tabuit és reguláit; ha

⁵¹ Amihez hozzátartozik persze, hogy a nagygazda is „lenézte” az iparost: önmegítélése szerint az ő nagylelkű megrendelése biztosítja a mesteremberek megélhetését, következőképpen: ebből a szempontból a cselédekhez hasonlatosak.

⁵² Lásd. pl. SZILÁGYI Miklós 1965, 2004, 2006b

⁵³ A csizmanadrág és a csizma (a pantallóhoz és félcipőhöz képest) pl. „parasztos” öltözködési módnak számított. Bár a legtöbb mesterség művelőire jellemző volt valamilyen kötényféle a munkaruha kiegészítőjeként, ezek mindegyike különbözött a „parasztosnak” érzett *surctól*.

⁵⁴ A sportolás (elsősorban a szerencsejátékba is áthajló kuglizás „játékosként” való üzése), a sporteseményeken (szinte kizárólag a futballmérkőzéseken) közönségként való részvétel, ha nem is kizárólag, de meghatározóan az iparosok ünnepnap i időtöltése volt, és arra sem emlékszem, hogy a helyi futballcsapatnak tartósan lett volna „parasztgyerek” tagja. Az pedig végképp elképzelhetetlen volt akkortájt, hogy a „suszterek – szabók” vagy „kövérek – soványak” alkalmi futballmérkőzéséhez (egy-egy kacagató „sörmeccs”-hez) hasonlókat parasztok szervezzenek a maguk szórakoztatására. – A parasztoknak a sporthoz (elsősorban a futballhoz) való ambivalens viszonya fejeződik ki abban, ahogyan a magyar néptől teljességgel idegennek minősítette GYÖRFFY István (1939: 30) a sport újmodi formáit.

nem is akartak hinni benne, „sosem lehet tudni, hátha mégis van benne valami” szövegelemként idézgették a rontókat, a boszorkányokat megidézõ valamikori „igaz” történeteket.

Aligha dönthetõ el egyértelmûen, hogy az iparosok, illetve az iparos feleségek parasztkultúrához való viszonyának így általánosítható különbségei tükrözõdnek-e édesanyámnak feltûnõ „archaizmusokat” is tartalmazó múltra emlékezésében, vagy a réges-régen múltba túnt – mások által elfeledett „adalékok” felidézése inkább csak kivételes memóriája készséges működtetésének: a fia képviselte szaktudományos igények kiszolgálásának köszönhetõ-e. Ennek a dilemmának az eldöntése nélkül is bizton megfogalmazható viszont: az iparos öntudat, s ennek alapja, az iskolázottságból következõ olvasás szeretet, a könyvmûveltség és a szájha-nyománon alapuló „népi kultúra” az egyes ember számára korántsem jelentettek összebékíthetetlen kulturális minõséget!

BECSÜLETTEL MEGÁLLTAM
MINDENÜTT A HELYEMET

Édesanyám is, édesapám is született fürediek vótak. Annak idején a csizmadia szakma nem ment, szegény emberek vótak, és a szöllősiek mondták, hogy menjen át Szöllősre csizmadia mesternek, mer' nem vót aki csinálja a javításokat, és átköltöztek. De ... ilyen hat hónapot laktak ott csak... De hát ott születtem. Utána mán két vagy három hónapra visszakerültek Füredre, és tovább Füreden laktak. Tehát csak a születési anyakönyvi kivonatban van benne, hogy Tiszaszöllösön születtem, 1913. március 24-én. Ez is rosszul van írva, mer' anyuka mindig mondta, hogy 23-án születtem, húsvétkor. Másképpen füredi származású vagyok, Szöllösön semmiféle rokonom, semmiféle família nincsen.



3. kép Az elbeszélő, Szilágyi Márton az 1960-as években

Édesapám... Mondjam?... Szerette az italt. Hát péze nem nagyon vót. Ű inkább javításokat vígzett. Ha összegyött egy kis péze, akkor kiment a piacra, oszt' eladta az egy-két papucsot vagy csizmát, amit megcsinált. Ha megvót az a kis píz, vót úgy, hogy haza is vitte, na de másnap, pínteken, vagy ha akkor héten nem, hetfűn elment vásárolni. A péz a zsebbe' vót, és nem a bótba ment vásárolni, hanem elsőbb a kricsmibe.⁵⁵ Ami maradt píz, avval ment el vásárolni a bőröshö'. Persze vót rá eset, mer' annak idején a kereskedő, ugye, adott hitelt is, hogy vót 100 pengője, de nem 100 pengőír' vásárolt, hanem 200 pengőír'! A 100 pengő mán hitel lett: írták mindig a hitelhe'. És ez mindig szaporodott,

mer' törleszteni nem nagyon törlesztette. Általába' így ment ez a vásárlás, hogy: maj' meghozom a píz't!

Mondjam? Mindegy... Édesanyámat az bántotta mikor én önálló lettem, hogy:

– Akarmilyen vót apád, de ami píz megmaradt, azt mind ideadta!

Én meg nem adtam oda, hanem vásároltam! De nem úgy hitelbe', hanem a píz't elvásároltam: anyagot vettem rajta. Ezt felhányta nekem,

⁵⁵ A *kricsmi* a *kocsma* tréfás hangulatú szinonimája a tiszafüredi köznyelvben.

hogy apám, ami megmaradt píz, azt mindig odaadta. Ebből az jött ki, hogy ű vót a gazda mégis. Mindegy, hogy mennyi, de odaadta, oszt' avval ű gazdálkodott. Őtölle kért, ha valamire kellett. Meg, ha akart valamit venni a háztartásho', akkor neki vót péze mindig.

Én osztán nem akartam csizmadia lenni!⁵⁶ A szomszédba akartam menni inasnak, ott vót egy hentes. De annak nem lehetett inast felvenni: az apjának csak húsmérési engedélye vót, a fia meg nem vót még akkor hentes, csak borbély, de az apja mellett dógozott.⁵⁷ Hogy nem lehetett inast felvenni, elment édesapám Debrecenbe: majd oda megyek el hentes inasnak!⁵⁸ 14 éves vótam akkor, de azt kérdezték, hogy vagyok-i olyan erős, hogy egy fél disznót a fődrül fel tudok venni egyedül? Ha olyan erős vagyok, akkor mehetek. Abba' lett a megállapodás, hogy 16 éves koromba' menjek hentesnek. Mer' akkor a hentesnek erős ember kellett, ugyi. Hiába vótam nagy meg erős, de egy fél disznót felvenni a fődrül!?... Egy mázsa körül van, vagy 80 kiló, mék milyen. Így nem lettem aztán hentes.

Mer' közbe' beszegődtem otthon 2 évre. Azt mondta édesapám:

– 16 éves leszel mikor felszabadulsz, oszt' majd akkor mehetsz hentesnek.

Mikor oszt' felszabadultam, 16 éves vótam, akkor meg mán nem mentem el újra inasnak. Mán akkor, ugyi, píz tudtam keresni, akkor mán „segéd úr” vótam! Pedig szerettem vóna a hentessíget, mer' 2 évig, egész kicsi gyerek koromtól kezdve jártam velek, mikor vágtak. A szomszédba' vótak, harmadik ház, mindig zörgetett, az utcára vót az ablak:

– Vágunk!

Mán 3–4 óraker nyáron! Akkor én mindig ott vótam. Úgyhogy mán annyira betanított, hogy rám bízták azt is, hogy megszúrjam a disznót. A gyereknek tetszik az olyasmi! Megfogtuk a disznót, oszt' nem vót érdekes meddig sikótott.⁵⁹ Megmagyarázta, hogy hogy fogjam meg a kést, hogy tartsam, hun szúrjam be. Meg kellett tapogatni:

⁵⁶ Arról az interjú során nem szolt édesapám, hogy két évet a tiszafüredi polgári iskolába járt. Anyám így emlékezett életének erre a nem szívesen emlegetett epizódjára: „... csak kettőt járt... Aszonta, hogy ötet csak azér' szúrták ki, amiért Szilágyinak a fia vót [azaz: apja 1919-es szerepvállalása miatt]. Hát engemet – aszongya – megbuktatnak természetrajzból? Hát a legkönnyebb tantárgy vót – aszongya. – A többit mindet tudtam? Csak hogy valamiér' belém kössenek. Oszt' – aszongya – az öreg Szilágyi bátyánk meg begorombult: a nagyságos urak csak azér' buktattak meg, hogy ott ne legyél! Nem mécc akkor! – nem engedte tovább. De tényleg az lehetett az oka, hogy az ilyenekre ki vótak szúrva. Mer' hát akarhova ment, mindenütt tudott tanulni: mennyi iskolát, pártiskolát, mindent, végigjárt, és mindenütt megállta a helyit.”

⁵⁷ A mészáros- és hentes mesterséggel kapcsolatos iparjogi kötöttségekről összefoglalóan: SELMECZI KOVÁCS Attila 1991: 218–220.

⁵⁸ Ebben a döntésben nyilván szerepet játszott a debreceni hentes ipar jó híre – Vö.: KOCSÁR László 1942.

⁵⁹ Az ÜMTSz 4: 891 Hódmezővásárhelyről közli a *sikolt* ige *sikót* alakváltozatát ' [disznó] éles hangot hallat, visit' jelentésben.

– Na, itt! Te is tapogasd meg!

Akkor mutatta, hogy tartsam. Úgyhogy a vígin mán én szúrtam le a disznót! A gyerek! Az mán nagy dolog vót.⁶⁰

De ez a csizmadia-inasság... Nincs annyi hajamszála, ahányszor otthagattam, hogy nem leszek... Mer' nem vót nekem kedvem hozzá, a csizmadiaságho' se, de meg mindenér'... Ideges ember vót, oszt' mingyán ütött is a lábszíjjal.⁶¹ Megállapodtunk abba', hogy ha mán látom, hogy ideges, akkor ne várjam meg, hogy üssön, hanem menjek, húzzam a csíkot!⁶² Mikor visszamentem, aszonta:

– Nem kellessz nekem! Menjél, ahova akarsz!

Elindultam. Füreden akkor ki vót írva mindenütt az ablakba, hogy: tanuló felvétetik, tanuló felvétetik – a kisiparosoknál. Én aztán bementem mindenüve, ahol láttam kiírva! Hazamentem, oszt' mondom: ide is lehet menni, oda is lehet menni. Mindegy vót az, hogy pék vót, vagy hentes, vagy asztalos, vagy cukrász vót, soroltam mindet. Mindenüve mentem vóna, csak otthon ne kelljen maradni csizmadianak! Az nem akartam lenni, nem vót kedvem hozzá.

Amúgy szerettem aztán mikor felszabadultam... De akkor se' egyeztünk! Szegény eléggé iszákos is vót, akkor még idegesebb vót, ha valamit nem csináltam meg mikorra ű hazagyött, akkor mán kaptam is a pofonokat. Meg a lábszíjjal – azzal is sokat kikaptam.

Ketten dógoztunk legtöbbit, segédje hébe'-hóba' vót csak. Olyan kisegítő. Mer' abba' az időbe' jártak az ilyen segédek, keresték a munkát.⁶³

⁶⁰ A hentesség – legalább az alapok – ellesésének eredménye volt, hogy az 1960-as évek elejéig a rokonságnak és néhány barátak – szíveségből – édesapám vágta le és dolgozta fel az akkor még minden évben és minden háztartásban szokásszerűen meghizlalt sertést. Egy idényben összesen hatnál-nyolcnál persze nem vágott le többet. A háziak igényéhez igazodva a bontást „orjára” is, „karajra” is el tudta végezni. Ám akár a hátán, akár a hasán hasította ketté a szalmával perzselte és gondosan megkapart disznót, a bontás művelete a földre fektetett, előtte gondosan megsúrolt kamraajtón történt, nem használt tehát sem bontóasztalt, sem állványt, ahogyan az a henteseknél szokásos volt. (A sertésfeldolgozásról összefoglalóan: KISBÁN Eszter 1977: 590).

⁶¹ Funkciója szerint cipész/csizmadia-munkaeszköz: a végeinél összevarrt kb. 1 m hosszú szíjdarab, melyet a térdein a talpával felfelé fekvő csizmán vagy cipőn átvett, s mintha kengyelbe taposna, leszorítja vele a munkadarabot. Ez a kettős szíj azonban komoly fájdalmat okozó verekedő eszköz is lehet: általánosan a csizmadia inas (s persze a csizmadia saját gyermekei) fenytésére, illetve előzetes fenyegetésére szolgált („Majd kapsz a lábszíjjal!”). Az ÜMETSz (3: 696) népmeséből idéz példamondatot: „A lábszínak lesz dolga ha hazajövök [mondja a suszter az inasának]!”.

⁶² A legújabb szólásgyűjtemények (BÁRDOSI Vilmos [főszerk.] 2003: 49; FORGÁCS Tamás 2003: 107) az *elhúzza a csíkot* szólást a szlenghez sorolják. Ha ezt, valamint az eredeztetést elfogadjuk (hogy ti. a lökhajtásos repülőgépek hosszan elnyúló kondenzcsikjára utal a szólás), az idézett mondat bizonyosan nem hangzott el az 1920-as években.

⁶³ Egy túrkevei születésű cipészsegédnek ugyanerre az időszakra vonatkozó visszaemlékezése a maga munkakereső vándorlásairól: SZILÁGYI Miklós 2002a.

Vót rá eset, hogy neki egy kicsit több munkája vót, vagy pont a szezonba' jött a segéd, aszonta:

– Üljön le, oszt' dógozzon!

Vót egy egyeki⁶⁴ segédje, emlékszek rá. Meg egy, a fene tudja hunnat jött, oszt' ott rimánkodott, hogy adjon neki munkát. De az nem tudott dógozni, oszt' elkü'dte! Azér' nem vót neki munkája! Általába' annak a segédnek nem vót, aki nem tudott dógozni, mer' aki tudott dógozni, abba' az időbe' is megélt.



4. kép A csizmadia Szilágyi Zsigmond (bal oldalt) és fia, Márton (kerékpárral) summás-munkán a Komárom megyei Ácson 1928-ban

Az se' tetszett nekem a csizmadiaságba', hogy nyáron nem vót munka. Ugye, nyáron mezítláb jártak az emberek, meg pí'ze se' vót nyáron a parasztnak, hogy csináltasson valamit. Hogy nem vót munka a suszterájba⁶⁵ – menjünk el summásnak! Ez '28-ba' vót, inas vótam. Hat hónapra leszerződünk. Valamikor tavasszal, áprilisba' mentünk, amikor megkezdődött a kapálás, és leszerződünk az aratásig, a betakarításig. Vótak ilyen summásgazdák, egy-egy ilyen csoportot szerveztek. Mink

⁶⁴ Egyek (Hajdú-Bihar m.) Tiszafüredtől 10 km-re fekvő, katolikusok lakta falu, melynek lakóit a „másság”, az „idegenség” hangulata övezte a fürediek – különösen a református törzsökös lakosság – körében. Tréfás falucsúfoló találós kérdés: *Hová való a fene? – A fene egye-ki.*

⁶⁵ A *suszteráj* (a német *Schusterei* 'cipésmesterség, cipésműhely' szóból) Tiszafüreden a cipész és csizmadia mesterség/műhely gunyoros, lekicsinylő emlegetése – elsősorban a kisiparosok szóhasználatában.

Komárom megyébe⁶ vótunk, Ácson, van ott cukorgyár is. Nagy uraság vót, oda szerződünk le. Én félrészesnek, mer' gyerek vótam, ő egészrészes vót. Olyan száz körül vótunk Füredről. Vót egy nagy, hosszú épület, az direkt arra vót építve, a summásoknak. Olyan 50 méter hosszú épület, rendes ablakok rajta, olyan kisebb ablakok, meg bejárati ajtó vagy három. Olyan 5 méter széles lehetett. Elsőbb az ágyat kellett megcsinálni: a summások hordták be a szalmát, az oszt' le lett terítve pokróccal. Lepedő nem vót, rongypokróccal⁶⁶ vót általába, meg pokróc takaródní is. Azt magának kellett vinni a summásnak. Meg a kapát! Abba' a helyiségbe⁶ együtt vótunk aztán, vót férj is, feleség is, meg vótak jányok is, meg asszonyok is. Hát az egyik vígibe⁶, mondjuk, a nők. Majdnem mind ilyen napszámos emberek vótak, azok a legszegényebb emberek, tán egy-két ilyen iparos vót. Valamiből meg kellett élni!⁶⁷

Még most is megismerjük egymást: még vannak, akikkel együtt vótunk summások. Engem azér' ismernek ennyire, mer' ezek általába' mind párttagok is vótak. Mikor hazagyöttem a fogságból, ezek mind felkaroltak. Gyöttek, hogy: együtt vótunk summások!

De ott is kispekuláltam, hogy mék a könnyebbik rész! A cukorrépa kapálás az nem nagyon könnyű vót, oszt' bevágódtam a kovácműhelybe, hogy a kapákat majd én kalapálom. Nem sok időbe telt, hogy megtanuljam a kapának a kalapálását, osztán fogtam négy-öt kapát, ami mán meg vót kalapálva, azt kivittem a földre, kiosztottam, a másik nígyet bevittem, megint megkalapáltam. Ez vót a dógom, ezzel foglalkoztam a kapálás helyett! Hát ez csak könnyebb vót, mint kapálni ott kint a melegen!

Nem tőttük ki osztán az időt, hamarabb hazagyöttünk, vagy 3 hónapig vótunk ott. Aztán mán kezdődött a munka itthon is, hát hazagyöttünk. Azt kifizették, azt a ríszet, amit addig dógóztunk.

Dógóztam én kőművesek mellett is, míg inas vótam! Meg mán mikor felszabadultam, akkor is. Azír' mentem el, hogy: ha mán felszabadultam, segédúr vagyok – mer' '29-be⁶ szabadultam, és '30-'31-ig így kinlódtam –, keressek is valamit. Meg nem is kőművesekhe' kerültem, hanem ácsokho' ekkor mán! Segédmunkás lettem, de megtetszett az ácsmunka – akkor meg ács akartam lenni. Mer' az ácsinasnak fizettek is, ott más vót a helyzet: annyit kapott, mint egy napszámos, az ácsinas. És ott egybe⁶ fel is lehetett vóna szabadulni! Na de akkor nem úgy vót, mint most: valakinek vót egy könyve, az csak arra a szakmára szólt. Mámma, ha van egy munkakönyve, van neki, mondjuk, egy cipész munkakönyve,

⁶⁶ „Tarka rongycsíkokból szőtt [...] pokróc, színes gyári kelmével szegve” – lásd CSILLÉRY Klára 1981: 368.

⁶⁷ A summásságról szóló irodalomban (összefoglalóan: SÁRKÖZI Zoltán 1972; SCHWALM Edit 1989) nem talál ni nyomát, hogy Tiszafüred (Mezőkövesdhez vagy a palóc falvakhoz hasonlóan) jelentős summáskibocsájtó település lett volna.

oszt' elmegy szabóho' d'ogozni, most mehet avval a munkakönyvvvel, de akkor, ha más szakmát akart, más munkakönyvinek kellett lenni: arra a szakmára. Segédlevelinek meg munkakönyvinek...

Akkor azt mondtam apukának, hogy: most mán felszabadultam, és ács-inas leszek! D'ogoztam is egy fél évig. Ezt a Vágner féle házat mink csináltuk, a tetejit.⁶⁸ De osztán mégiscsak gondolkoztam: akkor mán segédúr vótam, oszt' be kellett vóna szegődni újra inasnak, két évre felszabadítottak vóna, de akkor mán úgy vótam vele, mint a hentessíggel, hogy – mondom – most menjek? Megint inas legyek?

Meg akkor is mán ősz fele vót, oszt' jött a munka:

– Ül le, oszt' d'ogozz!

Megin' otthon maradtam. Nehezen sikerült ez az elmenetel, mer' mindig, amikor menni akartam: ül le, oszt' d'ogozz!

Még kenyírhajra valót se' keresel!

'31-be' osztán elmentem Egerbe.⁶⁹ Akkor is összekaptunk egy hétfű reggel... Mer' általába' a hétfűi nap azelőtt susztervasárnap vót: hétfűn nem nagyon d'ogoztak a suszterok. Meg vasárnap se' persze! De vót amikor vasárnap d'ogozott, oszt' hétfűn nem. Meg a szabók is így vótak... Van itt egy maszek szabó, ki van írva, hogy szünnap: hétfű. Még mindig tartja a susztervasárnapot!⁷⁰ Akkor is hazajött, oszt' valamiir' összekaptunk, a fene tudja mán mér'.

– Eredj a háztúl!

– Megyek is! – mondom.

– Majd akkor gyere haza, ha én hílak!

Mondom: – Még akkor se' jövök!

Aztán még kedden otthon vótam – szerdán reggel vonatra ültem.

⁶⁸ Az így ellesett kőműves és ács ismereteinek volt köszönhető, hogy 1953-ban, amikor anyai nagyapám hagyatkozása eredményeként a Fő utcára költöztünk, s a mi lakóház-örökségünkhöz nem tartoztak melléképületek, szakiparos segítsége nélkül maga épített vályogból fásszint és disznóólat, s ácsolta ezek tetőzetét. (Az sem mellékes motívum, hogy ezt a „kontárkodását” nem érezte rangon alulinak, tehát presztízsrombolónak, pedig ekkor már a Szolgáltató KTSz-nek az elnöke volt.)

⁶⁹ Abban a döntésében, hogy Egert választotta, elsősorban az egri csizmadiák jó híre lehetett a meghatározó – vö.: Cs. SCHWALM Edit 2003.

⁷⁰ A céhes eredetű, a céhlegényekre jellemző *korhelyhétfőről* (más nevei: *Blaumontag*, *heverőnap*, *heverdelnap*, *Szent Heverdel napja*) összefoglalóan: TÁRKÁNY SZÜCS Ernő 1980: 273. – PALÁDI-KOVÁCS Attila (2000: 341) egyébként a kisiparosok heti munkarendje kapcsán a kalaposokról emlegeti, hogy több városban – hagyományaikhoz ragaszkodva – az 1920-as években még megtartották a *korhelyhétfőt*.

Águsztusba' vót, nagyon jól emlékszek, 25-dikétől 28-áig valamikor, Lajos nap után. De mán akkor hítt vóna vissza! Kikísírtek anyukámmal a vonatho'.. Ű nem jött velem, mer' aszonta: eredj akkor! De mikor elindult vóna a vonat, akkorra mán Ű is kint vót. Anyukámat biztatta:

– Eredj, oszt' híjjad vissza, ne menjen el!

Nem adta ide még a munkakönyvem se', úgy mentem el! Mondom: nem bánom akarhogy, akarmint lesz, de én nem maradok tovább itthon. Elmentem szerdán, még aznap kaptam is munkát Egerbe'. Mán szerdán dógoztam, oszt' írtam neki, hogy: mán van is munkám, kérem, hogy a munkakönyvem kű'dje utánam! Aztán írta, hogy: most az eccer a kívánságodat nem teljesítem, a munkakönyvet nem kű'döm, azonban gyere!... nem írte, hanem: gyere haza... Írtam oszt' egy levelet, hogy: most az eccer a kívánságát nem teljesítem, nem megyek haza, a munkakönyvet kű'dje. De nem kű'dte!

Majd oszt' vót a Katólikus Legínyegyletnek ott Egerbe' a 75 éves jubileuma: nagy ünnepe, a megye megmozdult erre,⁷¹ akkorra ígértik oszt', hogy majd bejönnek meglátogatni, meg behozzák a munkakönyvem is. Be is hozták oszt', anyukával bejöttek. Meghíttá a főnök őket ebédre, minden.

Akkor be is jelentett hétfűn a mester. Csütörtökön eccer kinizek, a kapu alatt mit látok: Ű jött be a kapun!⁷² Csütörtök dilután! Hí, mondom, biztos jön értem...

Hát oszt': üljön le, meg nem-tudom-mi... Ott vót a főnök is.

Aszongya: – Lehetne veled beszólni?

– Hogyne lehetne – mondom.

– Menjünk el! – kihítt. – Azír' gyöttem – aszongya –, hogy gyere haza!

– Hát – mondom – nem mehetek haza, most jelentették be hétfűn a munkakönyvem. Három napra?!

– Ne fizessen egy fillért se! – Csak: menjek haza!

Hát oszt' beme gyünk, mondom a főnöknek:

– Azír' jött apukám, hogy menjek haza.

A főnök is: – Hát mit gondol, három napra jelentek be egy embert? Most jelentetem be hétfűn!

Ott is csak mondta: – Ne fizessen egy fillért se! Hagyja abba, oszt' mán viszem is!

Mondom: – Legalább amihe' hozzáfogtam, azt be kell fejezni, nem lehet itt félbehagyni. Befelezem, oszt' majd vasárnap megyek.

⁷¹ Tiszafüred akkor Heves megyéhez tartozott, és Eger volt a megyeszékhely.

⁷² A mondat szárazkapu aljára – a mezővárosi, így az egri építkezés jellegzetes elemére – utal. – Vö.: FILEP Antal 1981: 557–558.

Vártak is! Mentek vasárnap vásárra Csegére,⁷³ ott vasárnap vót a vásár, de el vót készítve a kaja, minden, hogy megyek haza. De nem mentem! Hazamentek a vásárról, hát: nem mentem. Megint írt, hogy menjek. Nem mentem. Utána oszt' nem rimázkodott.

Majd az októberi vásár mikor vót, akkor legyöttem a vásárba. Kocsival, ugye – árulni jöttünk ide. Elég jó vásárunk vót, engem ismertek sokan, a kuncsaftokat⁷⁴ megfogtam. Neki nem vót konkurencia, mer' mi másfajta munkát árultunk. Aztán: ruhám még vót itthon, hazamentem még érte biciklivel. Ők meg kocsival jöttek akkor befele, oszt' köszönt:

– Isten áldjon meg! Le vagy szarva!

Majd oszt' írtam haza, hogy szeretnék hazamenni: haza mehetek-e látogatóba? Anélkül nem jöttem, ugye, nehogy az legyen, hogy mégiscsak hazacigán'kodtam⁷⁵... Persze akkor én mán úgy csináltam, hogy teljesen új ancúgba:⁷⁶ új ruha, új kalap, cipő, minden tiszta új. Sötétkék új ruhába' mutatkoztam be!

Mer' aszonta: – Még kenyírhajra valót se' keresel, ha elkerülsz!

Én bebizonyítottam, hogy rövid időn belül egy öltöny ruha! Akkor rá egy hónapra megint hazagyöttem, akkor egy másik új öltöny ruhába', az egy barna ruha vót. Aztán megint karácsonyra gyöttem haza, akkor új télikabát, hosszú, fekete télikabát, meg sapka. Megin' egy új ancúg! Akkor oszt' kérdezte:

– Mennyit keresel?

– Dógozok... – mondom.

Megmondtam azér', hogy mennyit – abból megállapíthatta, hogy nem iszom meg a keresetemet, meg nem-tudom-mi, hanem hasznosan kötöm el a píz't. Azután nem szólt. Meg itthon se' vót olyan sok munka, akkor oszt' belenyugodott.

Abba' az időbe' darabbér vót leginkább a segédeknek:⁷⁷ kérem, egy pár csizmaér' kap... nem-tudom-én... 5 pengőt, vagy négyötvenet, vagy három és fél pengőt. Vagy egy pár cipőér' kap 80 fillért. Annyi vót egy pár cipőnek '32-be' a munkabére, 80 fillér. Ott, ahun vótam, ketten vótunk segédek, meg egy tanuló, de mind a kettőnknek egyformán fi-

⁷³ A 20 km-nyire lévő Tiszacsegére (Hajdú-Bihar m.).

⁷⁴ A 'vevő, ügyfél' jelentésű német jövevényszó (BAKOS Ferenc 2002: 365), noha Tiszafüreden „tájszó” funkciójú volt, csak érintőleg került bele az ÜMTSz 3: 631-ba.

⁷⁵ A *cigánykodik* igének a szövegbeli (Tiszafüreden szokásos) jelentése: 'hízeleg, önös érdekből, s akár csaló szándékkal is, kedvére tesz valakinek'. (Az ÜMTSz 1: 692 a szónak csak 'hazudik' jelentését ismeri.)

⁷⁶ A német *Anzug* 'férfiöltöny' (megfigyelésem szerint) a tiszafüredi iparosok és kereskedők szóhasználatában tájnyelvi szóvá vált. – Vö.: BAKOS Ferenc (szerk.) 1960: 48.

⁷⁷ PALÁDI-KOVÁCS Attila (2000: 341) egybegyűjtött adatai szerint – a korábbi gyakorlat folyományaként – még előfordult ekkortájt, hogy az iparossegédek hetibért kaptak, a csizmadiák esetében azonban gyakoribb volt a teljesítménybér.

zettek. Hát egyformán kellett megcsinálni lényegibe! Ha nem felelt meg, akkor elküldte:

– Kérem, nem kell a munkája, nem felel meg nekem!

Meglátta azt mingyán... Vót úgy, hogy egy hétig nem jelentette be, de meglátta az ember két nap alatt, hogy ez tud vagy nem tud. Egy hét azér' eltelt, mán akkor meglátta: 3–4 pár csizsmát megcsinált. Utána egyformán fizetett, nem vót különbség. Mer' egyformának kellett lenni a csizsmának, nem lehetett tudni, hogy ki csinálta! Megkapta kivágva hozzá az anyagot, csak össze kellett neki rakni – megcsinálni.

De én ott is kotnyeleskedtem:⁷⁸ mondtam a mesternek, hogy így, meg úgy jobb lenne: jobb lenne, ha így szabnánk a fejet... Megcsináltam a min-tát, mondom: próbáljuk meg így! Megcsináltuk úgy, oszt' mán akkor az újítás vót, nem olyan vót, mint a többié, másképp nézett ki. Ha látta a mester, hogy ez így jó, akkor csinálta. Úgyhogy én mán akkor is spekuláltam!

Majd '32-be' mán vettem magamnak kaptafát, sámfát⁷⁹ csináltattam, hogy majd ha önálló leszek, mán akkorra legyen szerszámom: tudjak mivel hozzáfogni. Igen, de akkor mán nagy vót a baráti társaság! Jártam tánciskolába, meg ide, meg oda, oszt' a píz is csak jobban elment. Meg jártunk kirándulni, a taxisokkal jóba' vótunk, Szarvaskőre meg Felsőtárkányra – nem tudtam annyit összespórolni. De kocsmába én nem jártam: a kocsmának a belsejit nem láttam egynek se' Egerbe'!

Vót az Iparosház, oszt' odajártak az iparosok. De általában' a mesterek! Meg a segédek is, aki megjelenésre úgy nézett ki. Ugye, a főnök látta, hogy nem egy olyan csavargó vagyok, elhítt, hogy menjek el az Iparoskörbe. Mondtam, hogy szeretek kuglizni, mer' ott vót kuglipálya... Akkor ott mán vótak fiatalok, meg a tánciskola – inkább a tánciskolába jártam.⁸⁰ Fiatal vótam, meg jó-nagy gyerek: 16 éves koromba' ilyen

⁷⁸ A *kotnyeleskedik* 'olyasmibe is beleavatkozik/beleszól, amihez nem lenne köze' jelentést az ÜMTSz (3: 514) nem tartja számon.

⁷⁹ A *kaptafa* a csizma fejrésének, a *sámfa* a szárának a kialakításához szükséges segédeszköz, melyből, mivel az emberi láb méreteit (a lábfej hosszát, szélességét, magasságát, a lábszár vastagságát) „képezi le”, minden mesternek jelentős készlettel kellett rendelkeznie. – Apám válasza (egy másik beszélgetés alkalmával) a „hány sámfa kellett egy csizmadiának?” kérdésre: „Ó, hát azt a fene tudná megmondani. Sok, sok! Pláne olyanak, mint én, ahun annyi ember dó'gózott. Ugye, három segéd, meg egy tanuló, meg én is csináltam. Hát hetenkint elkészült 15–20 pár csizma, hát 15–20 sámfa feltétlen kellett. Attúl több is kellett: 30–40 pár. Aztán abbúl vót egyenes szárú, görbe szárú, meg minden forma. Azír' kellett, hogy egyiknek vastagabb a lába, a másiknak viknyabb, a másiknak egyenesebb, meg hasonló. A formát, ugye, tudni kellett bemutatni: hogy milyet rendel.” – A csizmadia szerszámkészletről lásd GÁBORJÁN Alice 1991: 294–308.

⁸⁰ A tánciskoláról mint a falusi/mezővárosi tánctanulás és szórakozás két világháború között mind fontosabb intézményéről összefoglalóan: PESOVÁR Ferenc 1982: 178–179.

nagy vótam, mint most. Itthon én mán jártam tánciskolába, de ilyen zeneestekre vasárnap odajártunk. Ott nem vótak olyan verekedések, meg semmi. Mer' Egerbe mindenütt verekedések vótak! Abba' az időbe' ha egyik hóstyárúl⁸¹ a másikra odament a legíny, akkor azt biztosan megszurkálták. Ott nem vót olyan vasárnap, hogy 5–6 embert meg ne szurkáltak vóna! Az egyik hóstyárúl a másikra nem engedték, hogy a jánhó' menjen.

Egyszer egy ilyen tánciskolába' vizsgabál vót, oszt' tombolajegyeket lehetett venni. A jányok árulták, és amék legtöbbet eladott, az lett a bálkirálynő. Ismertem mán azt a jányt azelőtt is, általába' együtt mentünk ott a Maklári úton hazafele. Nem abba' az utcába' lakott amékbe' én laktam a Maklári úton, hanem a háta megett vót egy másik utca, ott lakott. Persze nem azon múlt lényegibe', hogy az vót a legszebb, hanem összefogtunk ott jónéhányan, oszt' megvettük a sok jegyet tülle: ű lett a bálkirálynő! Hát oszt' mentünk együtt, az apja is ott vót, m'ónár vót az apja. Igenám, de az utcabeli gyerekek is jöttek utánunk! Észrevettük, hogy itt baj lesz: ezek meg akarnak verni... Meg kellett lógni! Olyan vót, hogy olyan hegyódal-szerúség, oszt' az utca feljebb vót: abbúl az utcábúl le lehetett jönni amabba, ahun én laktam, a tetőn keresztül – ott lógtam meg! Ők meg vártak amarrúl, hogy majd megyek visszafele, én meg a kapu alól hallgattam, hogy:

– Nem jön... – aszongya.

Vigyázni kellett! Evvel is felhagytam, evvel a jánnal... Vót ott a főnöknek 3 jánya még, azokkal komáztam. Olyanforma idősek vótak, mint én. Ezek meg tűzójányok⁸² vótak mind. Mindig jöttek, hogy adjam oda a biciklit: megtanítottam űket biciklizni... Mer' akkor még nem sok bicikli vót! Odaadtam nekik, de csak úgy, hogyha ki vót szidolozva: úgy adta vissza. Mán '31-be' megvettem ott Egerbe' a biciklit. Sokszor jöttem én azzal haza Füredre, reggel meg vissza! Még akkor az is nagy szó vót, még Füreden nem vót több, mint 100 bicikli. Az egész Füreden! Ott vettem részletre, mer' lehetett venni részletre, a főnök jótállt értem. Azt hiszem 220 pengő vót a bicikli, cakk-pakk⁸³ felszerelve, dinamóval, mindennel.

⁸¹ Az ÚMTSz (2: 1004) a *hóstát* 'külváros' szóalakot Kolozsvárról, Sárospatakról és Debrecenből közli. A *hóstya* Óbástról közölt jelentése ('belsőség, belső telek') és a *hóstyák* Barkóságához kapcsolt jelentése ('a falu félreeső szélső része') bizonyosan nem vonatkozhatató Egerre, ahol a *hóstya* 'városkapu előtt keletkezett, parasztok lakta külváros' jelentésű – Az eгри *hóstyákról* részletesebben: PETERCSÁK Tivadar 1996: 273; GUSZMANNÉ NAGY Ágnes – MISKOLCZI László – PETERCSÁK Tivadar (szerk.) 2007.

⁸² A *tűzölány* a cipőfelsőrész-készítő alkalmazottja volt (ebben az esetben családtag), aki a kiszabott darabok összeállításában/összevarrásában működött közre.

⁸³ A *cakkpakk* szóra és 'mindenestül, egészében' jelentésére az ÚMTSz 1: 666 nem hoz Közép-Tisza vidéki példákat.

Havi 20 pengő vót a részlet. Jó drága vót! „Atlasz” vót a neve, német gyártmányú, nikkelezett csíkok vótak a vázon, meg a villa is nikkelezett vót.

Biciklizni tudtam én mán akkor, mer’ vót Füreden kölcsönző, ott lehetett kölcsönözni: 80 fillér vót egy órára. Hát az is elég drága vót, de úgy tanultam meg: kölcsön-biciklin. Elmentem a Gazdakörbe kuglizni, oszt’ elsőbb állítottam: megkerestem egy pengőt, vagy néha két pengőt az állítással, akkor utána közé álltam az embereknek, akik fogadoztak, hogy lesz ennyi fája, annyi fája. Tíz fillérbe’ vagy húsz fillérbe’ fogadtak, ilyen kisebb pízű emberek vótak, idősebbek is. A nagyok azok mán pengőbe! Ugye, én mán ismertem őket, mer’ állítottam nekik. Biztosra mentem, hogy: az nem üti meg, az meg megüti. Összeszedtem annyi píz, hogy elég vót 2 óra hosszára a biciklikölcsönzőbe! Ez mind ahho’ vezet vissza, hogy gondolkozni kell, spekulálni! Nem cukorér’ mentem a kis pézemmél, hanem hogy valami hasznossága legyen: biciklizni tanuljak meg.

Hát, van egy esetem a biciklivel! Még akkor itthon vótam, nem mentem el... Apukám azt mondta:

– Veszek neked egy biciklit! – egy ócska biciklit a kölcsönzőtől.

Egy zsidó vót a kőccsönző, el is mentünk, megvett egy ócska biciklit. Nem tudnám megmondani mennyiér’, de az is részletre vót megvéve. Oszt’ akkor is valahogy összekaptunk, én meg gyerekfejjel: Mit fogok én itt izélni? Elmegyek! Most mán van biciklim, majd keresek én magamnak helyet!

De ahogy elmentem a kishídon⁸⁴ túl, kilyukadt a gumi! Nem tudtam se’ beragasztani, semmi, még tán pumpa se’ vót nálam – úgyhogy vissza kellett jönnöm. Hazatoltam.

Majd utána megint valamin összekaptunk:

– Nincs bicikli! – visszavitte.

Na hát ezt is meg akartam mutatni, hogy veszek magamnak biciklit!⁸⁵

Én vótam a legfiatalabb kispáros

Mondom: ’32-be’ mán próbáltam gyű’teni a szerszámokat, meg egy kis píz, hogy majd abból megindulok, ha hazajövök.

⁸⁴ A „kishíd” Tiszafüred belterületétől néhány száz méterre, a Holt-Tiszához kapcsolódó éren, vízállásos területen átívelő közúti (és mellette vasúti) híd. A helymeghatározás lényege: alig ért ki a városból.

⁸⁵ A kerékpár két világháború közötti használatáról, a kölcsönzésről, illetve a vásárlásról lásd: BERKES Katalin 1999 összefoglalását – Amikor egy rövid vázlatot írtam a kerékpár falusi – mezővárosi terjedéséről (SZILÁGYI Miklós 1986), ezek a gyakran hallott családi emlékek jelentősen hozzájárultak általánosításaimhoz.

Eccer a főnökömmel összegyöttem,⁸⁶ oszt' elmentem másüve⁸⁷ dógozni. Nem is a főnökkel – a feleségivel! Azok veszekedtek, oszt' a főnöknek fogtam pártját: egy másik asszon't dícsírtem, oszt' beugrott az asszony:

- Menjen oda dógozni akkor – aszongya, – ha az olyan!
- Rendbe' van, el is megyek – mondom.

Ott is hagytam, elmentem oda, akit dícsírtem. De csak egy hétig vótam ott! Aztán mikor visszamentem, még vót ott szerszámom, ruhám, aszongya:

– Csak eddig tartott?! – mer' akkor osztán mondtam, hogy megyek haza most mán.

Közbe' írtam, hogy szeretnék hazajönni, hogy a magam gazdája legyek. Csinálnék ezt-azt, eladnám, és azt gyarapítanám mindig. A koszt-ér' megfizetek! Írta osztán édesapám:

- A kerek szék itt vár,⁸⁸ gyere haza.

Dehát nem sokáig tartott ez a bót: '32. novemberbe' jöttem haza, és mán '33. májusba' meghalt. Fiatalon! '87-be' született...

A pénz, amit hazahoztam, nem sok vót. Annyit tudtam belőle venni, hogy négy pár csizmára való anyag lett. Az a négy pár csütörtökre kész vót, azt csütörtökön a piacon el is adtam mind. Meg vállaltam is nem-tudom-mennyit. De a négyből mán tudtam csinálni nyócat! Meg előleget adtak, oszt' mán mingyán vettem tíz párnak valót. Úgyhogy gyarapodott mindig. Mikor ő májusba' meghalt, akkor mán nekem 20 pár csizmám vót készen! Mán akkor jártunk a vásárra az ő iparjával. Én eladtam, a pézt a kosztra nekik odaadtam, a többi az enyím vót. Így gyarapodott.

Mikor meghalt, persze, vót neki adóssága. A zsidó kereskedő, ugye, adta a hitelt, oszt' rátáblázták a házra. Míg futotta a ház ára, vagyis a háznak az értéke, addig adta a hitelt, mikor mán nem futotta, akkor azt mondta, hogy nincsen tovább hitel. A végén, ugye, elárverezték a házat. De nemcsak ő vót így! Akkor vót a válság,⁸⁹ akkor adósodott el. De hát akkor is csak vót olyan, aki nem adósodott el annyira, nem merült bele annyira! A háza különben egy harmadrész ház vót... vagy háromnegyed rísz?... nem is tudom mán pontosan...

Mikor meghalt édesapám, én azt mondtam, hogy énnekem nem kell, inkább árverezzik el. Mer' a kereskedő azt mondta, hogy vállaljam át az

⁸⁶ Azaz: 'összeszólalkoztam'.

⁸⁷ A másüve 'máshova' szóalak elterjedtségére lásd ÜMTSz 3: 1014.

⁸⁸ A támla nélküli, háromlábú, kerek, homorúra mélyített ülőlapú gyalogszék a csizmadia (és cipész) mesterség afféle szimbóluma: ilyen formájú ülőbútor más mesterség művelői nem használtak. A szék típusról lásd: CSILLÉRY Klára 1979: 332–333.

⁸⁹ Azaz: az 1929–1933-as világgazdasági válság – vö. NAGY Józsefné (szerk.) 1972: 387.

adósságot, és a ház legyen az enyím. Egy gyerek vótam.⁹⁰ De a gyerek nem vót köteles magára vállalni! Mer' akkor a nagykorúság 24 év vót, én meg akkor 21... vagy 20 vótam, tehát nem vótam nagykorú, és a kiskorú gyerek nem felelt az apjáír'. A kereskedő próbálkozott, jött hozzám: 100 pengő után 10 pengővel ócsóbb lesz! Tehát: 100 pengőt vásárolok, tízet elenged belőle az adósságba', úgy telik majd le.

Mondom: Nem, énvelem nem... Ha pízem van, akkor veszek, de hitelbe' nem...

Mer' közbe' én önálló lettem! Nem vállaltam azt se', hogy özvegyi jogon anyukám folytassa a szakmát. Ő felelős lett vóna a férjéér! Én nem dógozok azér'... Kiváltottam az ipart. Na de csak annak adtak iparenge-délyt, aki nagykorú! Elsőbb a királyközjegyzőnél⁹¹ nagykorúsítani kellett magamat. Én vótam a legfiatalabb kisiparos Tiszafüreden!

Kezdtém előrről mindent. Akkor ott laktunk még abba' a házba', ez a Balogh uccába' vót, ahogy menni befele, amit a kereskedő oszt' elárve-reztetett. Gondoskodni kellett, hogy menjünk ki valahova, mer' az a mi-enk nem vót. Vettem egy házat! Azt abból vettük, hogy anyukának vót egy hód földje,⁹² azt eladta 500 pengőér', és annyiér' vettem egy kis lyukat. Majdnem úgy kellett belemenni nígykézláb!⁹³ Az olyan vót, hogy: ha esett az eső, teleszaladt vízzel. Vertfal⁹⁴ meg nem-tudom-mi... Különben padlós szoba vót, meg cementes konyha, csak úgy lefele kellett menni. Hogyha nagy eső vót, ki kellett hordani a vizet a konyhából is, meg a szobából is. Azt vettem meg: ott akartam ípíteni – mán akkor azon gondolkoztam. Jó helyen vót, ugyi, közel vót mindenhez. Mán megvettem a vályogot, oda vót hordva, megvettem ajtót-ablakot. De mán akkor nem magam dógoztam: vót egy segédem! Persze vettem nagy ablakot, hogy mán ketten tudjunk dógozni. De az a ház annyira lent vót, hogy pódiumot kellett csinálni a bankli⁹⁵ alá, hogy az ablakon kilássunk!

⁹⁰ Nem elhatározott szándékkal volt „egyke”: iker bátyjai csecsemőkorukban haltak meg.

⁹¹ A közjegyzői intézmény történetéről összefoglalóan: BÁN Péter (szerk.) 1989: I. 277–278.

⁹² Ez anyai örökség volt – mint az 1975 körüli gyűjtői beszélgetésről készített feljegyzéseim megőrizték. – Ács Borbála is kapott ugyanis örökséget a Gazda előnevű Ács család vagyonából, de ennek a földnek nagy részét lassan-lassan eladogatták, mert második férj, Beke Márton (a családi szóhasználatban Beke nagyapa) szeretett inni, így a leány csak egy holdat jussolhatott.

⁹³ A csekély belmagasságú lakóház gunyorosan túlzó lekicsinylése. A kis házacskva természetesen messze volt attól, hogy ez a jellemzés szó szerint igaz lenne: *nem* kunyhószerű viskóra kell gondolni!

⁹⁴ A *vertfal* itt lekicsinylő értelmű, mert Tiszafüreden ennek a falazási technikának akkortájt lényegesen alacsonyabb volt a presztízse (tkp. szegénységjelölő volt), mint a vályogfalnak – e falazatokról összefoglalóan: CSERI Miklós 1997: 106–109.

⁹⁵ A csizmadiák és cipészek alacsony munkaasztala, ami mellett háromlábú kerek széken ülnek. (Nyilván a német *Bank* szóval függ össze, melynek 'bolti asztal, pult, munkaasztal' jelentése is van.)

Na de aztán csak az vót, hogy én onnat elmenjek, abbúl a lyukbúl. Hiába vót meg a vályog – eladtam azt is, ajtót-ablakot, mindent. Az olyan vízállásos hely vót, úgyhogy letettem arrúl. Mondom: olyan helyen veszek házat, hogy jó magosan, mer' elég vót, hogy a víz bejött! Azt a házat eladtam ugyanannyiír', 500 pengőír', amennyiír' vettem. Vót ott pince, minden, modern vót különben... Egy szobafestőé vót azelőtt. Aztán úgy vettem egy házat egy szíp magos parton. Vettem azt a házat 1000 pengőér'! Mán akkor vót annyi pízem, hogy azt az 500-at ki tudtam pótolni ezerre. Meg amellet vigyázni kellett, mer' a műhely nem állhat le!

Ennél a háznál oszt' kellett műhelyt csináltatni. Vót ott két szoba, meg a konyha. Nádtető vót, de nagy porta hozzá – a vígibe' csináltattam műhelyt, kamrát, azt mán cseréptetőre.⁹⁶ Mikor '37-be' megnősültem, akkor mán ez mind kieszem vót. Akkor mán 3 segéd vót, meg egy inas! Dógoztunk, ugye, vót munka rendesen.

Onnan vonultam be katonának '36-ba'. De mán akkor is vót segédem, azt hiszem tán akkor kettő vót, akkor is csak ment a dolog! Édesanyám besegített, akkor még fiatalasszony vót: '88-ba' született, és a szakmába' valamennyire járatos vót. A felsőrísz megcsináltatta Fazikas Józsi bátyáddal,⁹⁷ a többit meg megint elintézte a segédekkel. Nem állt addig se' a műhely, míg tényleges katona vótam. Nem vótam csak 3 hónapig.

Utána osztán mán három segéd vót. Tanuló az vót összesen vagy nígy, de egy se' felelt meg. Nekem csak olyan kellett, aki ügyes vót. Elzavartam vagy nígyet... Egyik balkezes vót, a másik meg bufurc⁹⁸ vót, láttam, hogy ebbúl se' lesz semmi. Egyedül Deme Jóska maradt meg: négy évig vót tanuló. Akkor úgy vót, ugye, hogy ha nem adtak vele semmit, mindent én fizetek, kosztot, kvártélyt,⁹⁹ mindent én adok, akkor nígy év. Ha valamit fizettek vele, vagy otthon kosztolt: haza járt kosztolni, akkor három év vót az inas-idő.¹⁰⁰

A segédnek darabbér vót, ahogy az én időmbe', amikor segédkedtem Egerbe': 5–6 pengő vót egy csizmának az elkészítési bére. Kiszabva megkapta, én szabtam ki, aztán a szárát összevarrni, teljesen megcsinál-

⁹⁶ Ebben az akkor Kereszt utca 211. (az utcánkenti számozás bevezetése után 1.) számú házban születtem, és élt a családnk 1953-ig. Akkor eladta apám ezt a házat (röviddel utána le is bontották), és anyám örökségébe, a Fő utca (akkor Somogyi Béla út) 48. (utóbb 46.) sz. házba költöztünk.

⁹⁷ Aki az egyetlen cipőfelsőrész-készítő mester volt Tiszafüreden – édesapám hivatkozásából kitetszik, hogy én is jól ismerem, bejáratos voltam hozzájuk.

⁹⁸ Bizonyára a *mufurc* alakváltozata a szó, melynek az ÜMTSz (3: 1321) számon tartja – igaz, csak a Dunántúlról – 'együgyű, félbolond' jelentését.

⁹⁹ A *koszt* és *kvártély* szavak elterjedtségéhez lásd ÜMTSz 3: 509, 684.

¹⁰⁰ PALÁDI-KOVÁCS Attila (2000: 342) az inas idő kapcsán a céhes hagyományokat hangsúlyozza: „Céhes keretekben az inas idő három évig, de ha a szülei nem tudtak *tanulóbért* fizetni, akkor négy évig tartott.”

ni. Abba' az időbe' még nem számoltgattuk külön, hogy az anyagár ennyi meg ennyi egy csizmára, csak azt, hogy mennyiér' lehet eladni. 18–20 pengőér', amit vásárra csináltunk. Rendelésre, a' mán olyan 25–30 pengő vót, attól függ, hogy milyen vót az igény: milyen igényes vót a vevő. Meg hogy a vevőt hogy lehetett becsapni! Mer' gyütt, alkudott, hogy mennyiér' csinálom meg.

– Hát, 25 pengő.

– Tessék mán megcsinálni 22-ér'...

– Na, jól van, legyen 24 pengő!

Ű meg: 23! – így ment az alku.

Abba' az időbe' az vót a jelszó, hogy egy mázsa búza – egy pár csizma. Általába' egy mázsa búza is ilyen 20–25 pengő vót. De az inkább ilyen husoló csizmára¹⁰¹ vonatkozott, ilyen viselő csizmára! A viselő csizma az egyszerű zsiros búrbűl vót, ennek olyan 20–22 pengő vót a piaci ára is, meg rendelésre is, két pengő diferencia ha vót közte. Ha ilyen ünnep-lőt készítettem, amilyennel én foglalkoztam, az mán több vót egy mázsa búzánál. Hátral varrott... vót amék magos kérgű, az 40 pengő is vót egy pár, a munkaigénytől függött. Persze azt nem mindenki tudta csinálni, oszt' azír' kellett megfizetni! Hiába vót anyagja egyiknek vagy másiknak, avval hiába ment oda, ha nem tudta megcsinálni. Tehát a tudást kellett megfizetni! Később, '40-be', '42-be', akkor mán 4 mázsa búzát is kirtünk egy pár csizmáír'. Akkor mán begyött a háborús konjunktúra: az anyagot nehezebben lehetett beszerezni, oszt' akinek vót anyagja, az kihasználta az alkalmat.

Abba' az időbe' olyan 40–50 közt vót a cipész meg a csizmadia Füreden.¹⁰² Csizmadia olyan 15 körül, de nagyon kevés vót, aki cipőt is csinált. Érzik kellett hozzá! Én csináltam cipőt is, csizmát is. Vót olyan csizmadia is még akkor, aki a régi divatot... Divat? Divat a fenét! – régi szokás: az egybeszabott, ványolt csizma, ami nem vót gépelve! Meg vót hajlítva, egybe vót a szára meg a feje, csak hátral vót összevarrva. Olyan is vót, olyan csizmadia, hogy ű csak ezzel foglalkozott, mást nem is mert vóna vállalni. Olyat, hogy nyelvest, külön szabva?... Nekem ványológépem¹⁰³ is vót, úgyhogy én nem akadtam fel, hogyha valakinek ványolt csizma kellett, azt is megcsináltam. Meg varrógépem is vót.¹⁰⁴ Édes-

¹⁰¹ Az ŰMTSz (2: 1036–1037) a *husol* '(ruhaneműt) viseléssel koptat, nyű' igét – közelebbi helymegjelölés nélkül – Heves megyéből közli; a *husolóruha* 'piszkos munkához viselt, nem kímélt ruha' egyetlen adata Ózdról való.

¹⁰² BAGI Gábor – NEMES Lajos – SOÓS Imre (1989: 402) adatai szerint 1884-ben 46 csizmadia és 3 cipész, 1906-ban 19 csizmadia és 15 cipész, 1910-ben 87 cipész és csizmadia volt Tiszafüreden.

¹⁰³ A *ványológép*hez lásd GÁBORJÁN Alice 1991: 306–307.

¹⁰⁴ A varrógép magyarországi elterjedéséről (a cipészek/csizmadiák varrógép használatának hangsúlyozása nélkül): PENTÉLÉNYI Kinga 2005: 239–246; TÓTH György 2010: 137–167.

apámnak még nem! Ű kiszabta, ű is maga szabta ki, oszt' elkü'dte – én hordtam el meggépelni.

De abba' az időbe' is úgy vót, hogy a kisiparosnak egybe' kereskedőnek is lenni kellett! Mer' hiába csinált akarmilyen szípet, meg akarmilyen jót, ha nem vót benne kereskedelmi szellem, akkor nem érvényesült. Adósságom vót nekem is, de váltóra¹⁰⁵ – az itteni kereskedőktől nem vettem hitelbe'. Ezek is adtak vóna hitelt, a füredi bőrkereskedők, ezek a zsidók, csak ezek drágábban. Hát összeköttetést szereztem a budapesti nagykereskedelmi vállalattal. Jött Pestről a nagykereskedő, elsőb érdeklődött, hogy ki az az ember! Hát, ugye, nem vót semmim se' lényegibe', de mindenütt csak a jó véleményt mondták: az egyik is, a másik is azt mondta, hogy jót áll értem. Jött aztán, hogy ad váltóra: 30 napra, 60 napra, 90 napra. Úgy vásároltam! Közvetlenül Pestről szállították az anyagot nagykereskedelmi áron. Az ócsóbb vót! Leszállították, megvót, hogy milyen méret – ha nem olyat kü'dtek, akkor kü'dtem vissza és kicserélték. Minden bőryanagot onnan... a bőr meg a talp, ami kurens cikk vót, úgy vettem váltóra. Utána nem kellett mán kezes se', csak adtam egy váltót 30 napra, másikat 60 napra, vagy 90 napra. Mikor megjött a szezon, elsőb ki kellett fizetni, amit 30 napra vettem, aztán amit 60 napra. Na de ez mind becsületbeli kérdés vót! Ott mind tisztázni kellett. Aztán jött, hogy vegyek még.

– Majd én akkor veszek, ha kell! Elsőb tisztázni kell, amivel tartozom.

Nyáron, amikor nem vót szezon, raktárra dőgoztunk. Ősszel mán annyi vót a munka, hogy nem is győztük! Na de vigyázni kellett nyáron, hogy a pénz hogy alakul, mer' ugye 3–4 ember dőgozik, annak munkabért kellett fizetni, forgalom meg nem vót. Azír' vettem 90 napra a legtöbbet, hogy akkorra mán mindent eladok. Tehát gondolkodni kellett egybe'!

A politikai gazdaságtanba' tanultuk, ugye, hogy a kisipar szüli a kapitalizmust. Hát valami igazuk vót, mer' vót egy segédem, kettő, három – a végin lehettem vóna kapitalista, mikor mán 10 segéddel dőgozok, meg gyáram lesz!

Na, most: az a három segéd nekem egész évbe' dőgozott, meg a tanuló, meg én. De nyáron nem kellett a csizma: nem írtek rá az emberek, hogy felő'tözzenek, meg nem vót pénz, elsőb meg kellett termelni a rávalót. Ősszel vót pénz, amikor a betakarítás megvót: eladta a búzát, a kukoricát – a termínt. Nekem egész évbe' azír' kellett dőgoztatni, hogy mikor augusztusba' mán megkezdődik a szezon, akkorra legyen nekem raktáron. Tehát azért' kellett nekem az a három segéd, mer' an-

¹⁰⁵ A váltó fogalmáról: NAGY Józsefné (szerk.) 1972: 381; BÁN Péter (szerk.) 1989: II. 233–234.

nak a munkáját állandóan tudtam értékesíteni: 100, vót amikor 150 pár csizmám vót készen! Augusztusba' nem mentem vásárra csak Füredre, Egyekre, meg Poroszlóra, de a három vásáron eladtam 100 pár csizmat. Vót olyan nap, hogy otthon, a háztúl eladtam vagy 20 párat! Mer' aztán jöttek a házhoz is: nemcsak megrendelésre – venni. Ott laktam lent,¹⁰⁶ de a legtöbb vevóm Poroszlórúl vót – végig kellett neki jönni Füreden. Hogy mondjam? Hát csak úgy tudom mondani: Poroszlón, ha nem Szilágyi-féle csizma vót, akkor az nem vót csizma!... A lakadalomba' danolták is, hogy:

Új a csizmám, a Szilágyi Marci varrta.

...
*Összeverem olyan betyár módra,
 Hogy: Mind egy szálíg lepereg a rozsdá rólla.*

Én javítást nem is nagyon csináltam. Egynéhány jány járt el hozzám, míg meg nem esküdtünk. Udvarolni! Beültek beszélgetni, oszt' egy fél napig ott tőtték velem az időt. Meg ki kellett kísírni...¹⁰⁷ Vótak ott jó gazdajányok, írtak levelet is: látták, hogy mán valamit lehet keresni – mer' nem mindegy vót, hogy milyen iparoshó'...

Majdnem a legfiatalabb iparos vótam még akkor is. Járási Ipartestület vót,¹⁰⁸ vót 600 kisiparos,¹⁰⁹ és ipartestületi pénztárosnak választottak! Azér', ha az ember így gondolkozik, valami tekintélyinek lenni kellett: 23–24 éves vótam... A Polgári Kaszinó az úgy nézett ki, hogy az Ipartestület is ugyanott vót, de külön vezetősige vót a Polgári Kaszinónak.¹¹⁰ Annak tagja lehetett az ügyvéd, a tanító, meg... mit-tudom-én... kisiparos is, viszont az Ipartestületnek csak kisiparos lehetett tagja. Na, én a vezetősigibe' benne vótam egyiknek is, másíknak is. Megbecsültek, mint fiatal!

¹⁰⁶ Ti. a város másik vége felé.

¹⁰⁷ Az interjúnak ezen a pontján szólt közbe édesanyám: „Jöttek nekem mondani, hogy a kapuba' egy óra hosszáig beszélgettek... Leütöm úgyis Fodor Margitnak a kezírül – azt mondta.”

¹⁰⁸ Az 1884–1950 között létező, hatósági jogkörrel is felruházott érdekképviseleti szervről, az ipartestületről összefoglalóan: BÁN Péter (szerk.) 1989: I. 212.

¹⁰⁹ Egy korábbi (1975 körüli) adatgyűjtői beszélgetésünk alkalmával azt mondta édesapám, hogy Tiszafüreden 270–280 kisiparos volt, a járásban 600 körül. A férfiszabó, az asztalos, a kovács és a kerékgyártó szakmák voltak a legjelentősebbek.

¹¹⁰ A BAGI Gábor – NEMES Lajos – SOÓS Imre (1989: 405) várostörténeti vázlatára 1893-at közli a tiszafüredi Polgári Kaszinó alapítási dátumaként. – 1975 körüli gyűjtői beszélgetésünk jegyzetei szerint a Polgári Kaszinó „iparos kör” volt, de jártak oda tanítók, ügyvédek is, viszont a szegényebb iparosokat nem vették fel. Az Úri Kaszinónak pedig földbirtokosok, módosabb ügyvédek voltak a tagjai, iparos, pláne parasztember, de még egyszerű tanító sem mehetett. A gazdag zsidók is az Úri Kaszinóba jártak, a zsidó iparosok viszont a Polgári Kaszinóba.

Engem más nem érdekelt, csak a szakma. A barátok is mind iparosok vótak! Mer' mink legén'kori barátok négyen vótunk. Vót egy asztalos, Hajnal Pista, két lakatos, Kúcsár Pista meg K. Szabó Zsiga, meg én.¹¹¹ Együtt legén'kedtünk, együtt jártunk tánciskolába, névnapozni, meg le Budára:¹¹² vót citera, oszt' táncoltunk, vótak ott jányok, összejöttünk házaknál – az egyik barátnál is, meg a másíknál is. Vittünk még bort is! Ott az a kert, a Kékesi-kert, az szőlő vót, mérték a bort, 10 fillér vót egy liter bor. Vettünk két liter bort 20 fillérért, oszt' megittuk négyen, vagy ahányan vótunk. Na de olyan rossz vót, savanyú, meg nem-tudom-mi – azír' vót olyan ócsó! Eljártunk azér' a Gazdakörbe¹¹³ is, hiába, hogy iparosok vótunk. Mer' lényegibe' úgy nézett ki, hogy a Gazdakörbe inkább a reformátusok jártak. Több vót a református, mer' a



5. kép Szilágyi Márton és Fodor Margit esküvői képe (1937)

gazdaparasztkok, azok reformátusok vótak, nagyrészbe'. A katolikusok olyan bevándorlók vótak Füredre. Vót abba' oszt' mindenforma, de gaz-

¹¹¹ Ehhez a három családhoz (Hajnalékkal keresztkomák is voltak) gyermekkoromban olykor-olykor elmentünk vendégségbe, bár nem olyan gyakran, mint a később emlegetett ugyancsak iparos barátokhoz. – Édesapám így értékelte egy korábbi beszélgetésen a legény-barátságait: „Nekem a legénykori baráti kör valahogy feloszlott, mikor megesküdünk. Úgyhogy a lakodalomba' nem vót ott csak Hajnal Pista” – és ők is ott voltak az ő lakodalmukban, majd mind a két lányuk keresztzüleie lettek. „Úgy nem vesztünk össze, csak nem jártunk össze. De azér' vót, amikor elmentünk, azok is eljöttek.”

¹¹² Elsősorban parasztkok lakta, néhány utcányi városrész neve *Buda* vagy a *Budasi rész*.

¹¹³ A földműves gazdák érdekvédelmi, egyszersmind kulturális szervezetéről, a szintén minden nagyközségben létező *gazdakörökről* összefoglalóan: SZILÁGYI Miklós 2000c: 583–584.

daparaszt nagyon kevés vót. Iparosok vótak többrészbe, az iparosságnak nagy része az katólikus vót... Meg református legényegylet vót, oda is jártunk. Vót katólikus legényegylet is, oda is elmentünk néha, de mi inkább a református legényegyletbe mentünk.¹¹⁴

Mikor osztán megnősültem, akkor is megvót ez a baráti kör, de akkor már olyan nagyon nem jártunk össze. De osztán akikkel összejártunk, azok is ilyen iparosemberek vótak: Papp Jóska, na ű kereskedő vót, vót egy kis bótja a nevelőapjának, abba' a bótba' lett kereskedő. De különben lakatos vót, annak szabadult – na, azzal együtt vótunk katonák, hát az még szorosabb vót, az a kapcsolat, Varga Laci, azoknak gépjek vót,¹¹⁵ azután oszt' baleset írte, oszt' a közsígházánál dőgozott,¹¹⁶ Horacsek Jóska, az meg szabó vót, a kis Irházi, az Vargáéknak vót a barátja. Együtt kugliztunk! Úgyhogy megvót a baráti kör...



6. kép Szilágyi Zsigmondné Zsáka Emerencia a szülőház előtt az unokákkal (1942)

Vót olyan iparos, akinek vót földje – engem az nem érdekelt. Édesanyámnak vót 4 hód földje, örökség, az felesbe' vót kiadva. Nekem is vót egy kis szőlőm, hát azt ilyen hobbiszerúségnek lehetett venni. De nem én csináltam! A Nyúlas szőlőbe' vettem ezt a gyümöcsöst, Laki Károly bácsié vót, az egy asztalosmester vót, ő csinálta oda azt a kis filagóriát.¹¹⁷ Zölddel vót befestve, a legmagosabb dombon vót, az egész határt lehetett látni körül. A fia meg kertész vót, és az telepítette be gyümöcsfával meg mindennel, úgyhogy ott tavasztól kezdve őszig mindig mindenféle gyümöcs vót! Az egyik leírt, a másik már jött.

¹¹⁴ 1975 körüli adatgyűjtő beszélgetésünk alkalmával azt mondta, hogy a katolikus legényegylet meghatározóan iparosokból állt, és néhány református iparos is oda járt. A református legényegyletnek viszont jórészt parasztiúkból toborzódott a tagsága.

¹¹⁵ Azaz: cséplőgépjük volt – géptulajdonos gépészként nyaranként bércséplést végeztek.

¹¹⁶ Azaz: mivel polgárit végzett, kishivatalnokként dolgozott a Községházán, majd a Községi Tanács hivatalában is.

¹¹⁷ A *filagória* 'nyitott oldalú kerti házikó' inkább a vendéglők kertjeire volt jellemző, magánházak kertjében igen ritkán lehetett látni – ha előfordult, akkor is inkább az úri birtokosokra s egyéb urakra volt jellemző. – A szó földrajzi elterjedtségéről lásd ÜMTSz 2: 445.

Aztán eladtam azt a szállót is. Jött a zsidótörvény, és azt mondták, mer' ismeretek, hogy én alkalmas lennék arra, hogy búrkereskedő legyek. Nem hogy egy zsidótúl



7. kép Szilágyi Margitka és Miklós 1941-ben

vegyem át – teljesen újonnan! Ahho' pé'z kellett – akkor eladtam a szállót. Meg előtte való nap vettem két hód földet – másnap eladtam azt is, mer' kellett a bőrös üzletbe. Összejött az a kis pi'z, úgy lettem búrkereskedő. Meg a szakma is ment közbe! Elsőbb ott, ahun a mentősök vannak, ott vót az üzlet. Minden megvót: állványok, asztal – összetá-koltam.¹¹⁸ Utána jött, hogy ott van az a másik üzlet-helyiség, az kétfele van rekesztve, az nekem sokkal jobb lesz: az egyikbe' a búrkereskedés, a másikba' meg a műhely. Deme Jóska itt dógozott még akkor mint segéd, meg én is dógoztam. Mer' reggel 9-kor nyitot-tunk, reggel 4-től 9 óráig sokat lehetett, ugye, dógozni. Akkor kinyitot-tam, és ment a bőrösüzlet.

Dehát közbe' behíttak katonának! Akkor anyád vezette a bótot. Belejött, megtanulta. Akkor mán



8. kép A ritka alkalmak egyike, amikor a csizmadia mezőgazdasági munkát végzett: kévekötés a rokonai segítségmunkával megoldott aratáskor

¹¹⁸ Vagyis nem szakiparossal készítette el a boltja berendezését, hanem maga szögelte össze a legszükségesebb bútordarabokat.

jegyre adták az anyagot,¹¹⁹ megvót, hogy hány dekát lehet. A jegyet a félnek adták, nem a suszternek, de a suszter vitte mán a bő'tba: összegyű'tötte. Vót neki, mondjuk, 10 darab, avval gyött a bő'rosüzletbe, ott ki kellett neki rajzolni a 10 pár féltalpat, levágták, vigye. Szóval ment az üzlet is, meg a műhely is. Akkor is ment, ha én nem vótam itthon.

De azér' nem vót ám olyan egyszerű, hogy fiatalon ilyen tekintélyem legyen! Mer' azér' sokszor mondták, hogy nem esik messzi az alma a fájátúl... Mán hogy édesapám '19-es vót!¹²⁰ Én avval próbáltam az egyéniséget tartani, hogy becsülettel megálltam mindenütt a helyemet.

¹¹⁹ BÁN Péter (szerk.) 1989: 1. 218 a jegyrendszerről: „A II. vh. idején (1942-től) szinte minden fontosabb ételmyszerre – kenyérre, lisztre, zsírra, cukorra, burgonyára – ételmyszerjegyeket (igen alacsony fejadagokkal), a ruházati cikkekre vásárlási jegyeket vezettek be.”

¹²⁰ Nemcsak az interjú során, egyébként sem volt túl közlékeny édesapám (ahogy gyermekkoromban nagyanyám sem) a 1919-es tiszafüredi eseményeknek, és ebben nagyapám szerepének a felidezésében. Az a pikareszkbe hajló kaland-sor, melyet rokonoktól és ismerősöktől származó, alig strukturálódott hosszabb-rövidebb elbeszélésekből a magam számára összeraktam, s most felidézek, nem volt szerves része a „családi legendáriumnak”. Eszerint: a szibériai hadifogságból szökeve jött haza; közben persze többször is elfogták, de megszökése színhelyeül mindig a legközelebbi fogolytábor nevezte meg, így oda vitték vissza. Ezzel a taktikával lassan, araszolva mégiscsak hazaért 1918. november elejére. Ettől kezdve valamilyen (alacsonyabb szintű) vezetői szerepet vállalt a helyi nemzetőrségben, majd a direktóriumban (nyilván a tanácsban, ezt azonban direktóriumként emlegették). Ahhoz azonban elegendő volt ez a szerep, hogy a Tiszafüredet elfoglaló románok előbb kegyetlenül megbotozzák, majd Constanța környékére internálják. Ahonnan rövid idő után megszökött, ám mire hazaért, már keresték a „fehérek”, és Egerben, a megyesékhelyen börtönbe került. Ahonnan szintén megszökött, s hónapokig bujkált. Nagyanyám a nevére sem emlékezett annak a falunak, ahol meghúzta magát: cipőt-csizmát javítgatott, hogy meg tudjon élni. Hazatérése után ismét keresték a hatalom emberei, és valahová Zalaegerszeg környékére internálták. Ahonnan csak azért nem szökött meg, hogy legyen végül egy „szabaduló levele”: ne zaklathassák továbbra is a hatóságok. – A Tanácsköztársaság tiszafüredi történetét bemutató tanulmány szerzője, VADÁSZ István (1986: 21), aki – egykorú iratok híján – csak visszaemlékezések és az 1920-as ügyészégi iratanyag felhasználásával tudta rekonstruálni a névsort, Szilágyi Zsigmondot a helyi munkástanács tagjaként említi, a direktóriumban betöltött vezetői szerepéről nem szól. – 1976 júliusában annyit tudtam meg édesapámtól 1919-ről, hogy a helyi direktórium két vezetője Bárdos György és Roffa Lajos (aki foglalkozására nézve cipész volt, és apám csecsemőként meghalt iker bátyjainak a keresztapja, így ő is „keresztapámnak” szólította) volt. „Az öreg Bárdos Gyuri bácsi nem tudott se' írni, se' olvasni, de ő vót a direktóriumi elnök. A Bárdosok cselédemberek vótak, uradalmakban dőgoztak. A Rózsák vótak még benne '19-be' a vezetésbe, ők is uraságnál dőgoztak.” Apám szerint cselédféle emberek voltak többségben a tanácsköztársaság helyi vezetői közt, iparosra Roffán és az apján kívül másra nem is emlékezett, értelmiségiként pedig Epstein zsidó ügyvédet nevezte meg. – Heves megyében, s érintőleg Tiszafüreden az „őszirózsás forradalom” és a tanácsköztársaság alatt történekről, valamint a megtorlásról lásd NAGY József 1955; SZÁNTÓ Imre 1958 összefoglaló dolgozatait.

Meg próbáltam is alkalmazkodni. Nem hogy annyira húztam vóna hozzájok, de úgy jóba' vótam a szolgabíróval meg a főjegyzővel. Dehát vót, hogy nem tudtam megállni! Felhívatott a főjegyző, mikor itt a Fő utcán vót a bürkereskedisem, oszt' azt mondta, hogy a járdához járuljak hozzá. Megcsinálják: leöntik szurokkal, mán aszfalttal... Mondom:

– Nem az enyím a ház, én bérletet fizetek, nekem semmi közöm hozzá. Nem járulok hozzá!

Aszongya:

– De én azt mondom, hogy járuljon hozzá!

Mondom:

– Fogadok egy uccaseprőt – szókimondó vótam akkor is –, és nem kerül akkor se' annyiba', mint a járda, ha én egész nap sepertetem el meg vissza.

– Idefigyeljen! – aszongya. – Én itt járok el naponta hatszor. Maga leseperteti, jövök, hozok egy marik homokot, leszórom, mán én magát feljelentem, hogy piszkos a járda!

– Hát, ha erre képes a főjegyző úr, akkor inkább hozzájárulok...

Így mutatta a hatalmát!

Na de nem lett vóna ott semmi baj, csak közbejött a háború: behíkáltak katonának!

Mentünk a Dónig

A háború? Jobb arról nem is beszélni... Ha őszinte az ember: akkor tényleg azt hittem, hogy nem áll meg a német. A frontot végigjártuk '42-be' – nem láttunk ott egy orosz se', senkit se', semmiféle ellenállás nem vót. Mentünk a Dónig! Hát ki gondolt ilyesmire, ugye, annak idején?! Meg az a nagy propaganda, az a nagy duma, ami vót! Hogy: lehengereljük!... De olyan hirtelen is ment, hogy mink alig tudtunk utána menni az oroszoknak. A Dón – hát hun van az? Kurszkgig mentünk vonattal, vittek bennünket, Kurszktúl gépkocsival – mer' a gépkocsizóknál vótam. Onnantúl kezdve mink mentünk egész a Dónig fel: semmi ellenállás, semmi, semmi nem vót. Hát ki gondolta ezt akkor? Most nízem ezeket a filmeket a TV-be': tényleg, hogy micsoda akaraterő a szovjeteknél...

Dehát mink is láttunk ilyeneket! Sok vót ezeknél az oroszoknál a nő kém. Ugye, azok jobban be tudtak férközni. Vót egy századosunk, ütegparancsnok vót, azt egy orosz nő gyilkolta meg. A faluba' ott vótunk... De ez nem a mi ütegünkhöz tartozott, másik ütegnek a parancsnoka vót... Egy jóképű nő vót. Átjárt az oroszokho' meg vissza – persze ű nem tudta, azt hitte, hogy falusi – úgy ő'tözött, mint a többi. Szóval megtetszett a százados úrnak. Tudott jól magyarul is a nő, de azt nem mond-

ta: magyarul nem beszélt a századossal. Ez magyarul magyarázott neki, biztos köpött is,¹²¹ és mindent megértett. Eccer: majd elintézi a nőt. A



9. kép Szilágyi Márton katonaként
(1930-as évek vége)

százados úr levette a derékszóját, a pisztolyát letette a székre, oszt' mikor mán levetkezett, a nő egy ügyes mozdulattal – hát ki vótak ezek képezve! – a pisztolyt előkapta, oszt' egyből agyonlőtte a századost! Persze el is pucolt a nő, biztos kitüntették odaát. Sok vót ilyen! Sokat felakasztottak ott! Ott csüngtek a fán, nő sok vót. Azok tudtak a legjobban hozzáférkőzni a tisztokhé. Meg vót amék beszélt magyarul.

Ott a Dónnál aztán olyan dolog vót, hogy jöhettem vóna szabadságra mán novemberbe, mer' két gyerekem vót, azokat hamarabb elengedtük, de Papp Jóska meg december 31-én gyött! Ű az osztályirodán vót mint osztályírnok, én meg műhelyparancsnok vótam mán akkor. Aszongya:

– Te mehetsz szabadságra, a kétgyerekeseket mán engedik! – októberbe, vagy novemberbe, mondta.

– Hát akkor megyek! – ó, szabadságra?! a frontrúl?! a Dóntúl?!

– Ide figyelj – aszongya – ne menjél te, együtt menjünk!

– Mikor?

– December 31-én.

– Menj a francba! Mér' pont akkor?

Aszongya: – A fiam 6-án vagy 7-én születik. Akkor együtt fogunk menni, és otthon leszünk a fiam születésin.

Na de: ő mint osztályírnok sok mindent hallott, meg tudott! Tudta a jelentéseket meg mindent. Tudta, hogy januárba kezdődik a nagy támadás.

– Ha elmegyünk – aszongya – január, február, akkor van a nagy tél, hideg, két hónap eltelik a szabadsággal, azután... Tudod: január, február, oszt' itt a nyár...¹²²

¹²¹ Azaz: gyaníthatóan hadititkokat is elárult.

¹²² A Tiszafüreden is jól ismert szólás – *Január, február – itt a nyár* 'hamarosan vége lesz a télnek' (lásd SZEMERKÉNYI Ágnes 2009: 672) – aktualizálása.

– Nem baj, Jóska, csináld meg! – így megbeszítettük a dógót, oszt' együtt jöttünk haza.

Ez a Papp Jóska katolikus vót, a katolikus legényegyletbe járt, én meg a reformátusba, meg fiatalabb vót két évvel, de katonakori cimbora vót. A gépvontatású tüzérosztálnál vót mán akkor, mikor éngem odahelyeztek. Mer' én tényleges a fogatoltaknál vótam, ű meg tényleges is itt vót a gépvontatásúnál, a 7-es tüzérosztálnál, a tizenötösöknél. Ű csinálta meg azt, hogy én odakerültem.

Na, mink osztán jöttünk haza. Lovicsniba' fertőtlenítettek, hazajöttünk azzal, hogy január nem-tudom-hanyadikán kell jelen'kezni majd Miskócon, valamikor a vége fele. Mi nyugodtan vótunk. De mán akkor hallottuk a nagy visszavonulást: a rádió mondta! Mire mi mentünk vóna, akkor Miskócon azt mondták: menjünk vissza haza, majd ekkor-meg-ekkor jelen'kezzünk. Nem sok idő, egy pár nap múlva. Ahogy visszamentünk, azt mondták, hogy nem tudunk a frontra mán visszamenni, hanem egy új alakulatot szerveznek. Kikípzist kapunk! Mink oszt' ellógtunk, amikor lehetett, a kikípzísrül... Szállodába' laktunk Jóskával, az Otthon szállóba' – be se' mentünk a laktanyába csak nappalra. Azután minden héten jöttünk haza. Megírtük mink a pízünket!¹²³ Egészen januártól kezdve május elsejéig tartott ez a lavírozás: hazajöttünk – visszamentünk.



10. kép Katonaként – szabadságon 1942-ben

¹²³ A gúnyos éllel használni szokott *Megeri a pénzét!* 'nem sok hasznát lehet venni' tiszafüredi szólás (kissé szokatlan) önmagukra vonatkoztatása. – Vö.: FORGÁCS Tamás 2003: 574–575; BÁRDOSI Vilmos (főszerk.) 2003: 274; SZEMERKÉNYI Ágnes 2009: 1145.

De hát nem is vót miből újjászervezni! Nem vót felszerelés se', az egész laktanyába' vót egy rossz hegyi ágyú, akik ott vótak – mink közel se' mentünk! – avval gyakorlatoztak. Szóval nem tudtak mit csinálni. Akkor mán a Kárpátokon átjöttek, akkor mán a támadás délen megvót, ugye, mentek a Dunántúlra, mink meg ott dekkoltunk.¹²⁴ '43. május elsejivel oszt' leszereltünk. Én is hazagyöttem, itthon vótam.

Akkor jött a menekülis Erdélyből: az erdélyi magyarok menekültek.¹²⁵ Kocsi kocsit írt, ilyen ekhós kocsik. És a németek is mentek, ez mán az általános visszavonulás vót. Ez, ugye, megzavarta az embert: nem tudott semmit, csak ezt látta. És én végigéltem ott ilyen visszavonulásokat... vagyis meneküléseket: ahogy az oroszok menekültek, vitték a gyereket, meg sok úgy, ahogy vót... Azt mondtam, hogy itt baj lesz. Itt ástuk mán a sáncot, a tankcsapdákat, hogy majd az megfogja a tankot, ugye. Négy méter árok vót ásva, ilyen meredek, hogy beleessen – onnan mán nem tud kigyönni a tank. Itt, Füred határába! Megvan most is...

Gondoltam egyet, oszt' azt mondtam, hogy menjünk be Egerbe. Ismerős vótam: ott dógoztam, vótak ismerősök. Azok a nagy pincék megvidenek bennünket, hogyha támadás lesz! Itt ebbe' a kis-rossz házba' mit csinálók? Ott majd lesz valahogy, átvészeljük. Megy keresztül a front, és mikor elmegy a front, majd hazajövünk. Hát persze sokszor nem tudja az ember, hogy mit csináljon!

El is mentünk Egerbe. Én visszajöttem biciklivel kétszer is, háromszor is. A két gyerek, mán tik ketten, meg a feleségem Egerbe' mán elhelyezkedtek. De: mán előtte anyukámmal úgy vótunk, hogy ű majd itthon marad, meg lehet, hogy én is visszajövök, az vót a számításom. Majd egy este a főjegyző maga dobolt! Dabolta, hogy:

– A front itt van, és Füredet ki kell üríteni! Ki hogy tud, meneküljön!

Ott dobolt a Csontos Péterék sarkán,¹²⁶ éppen itthon vótam. Meg itthon vót Gyöngyösi Gyurka, a szomszíd fia vót az, amúgy rokonság is,¹²⁷ és jöttek, hogy elviszik anyukámat is. Teherautóval vót, hát oszt' amit tudtunk: ágyneműt meg nem-tudom-mit... Ahun kövesút vót, oda

¹²⁴ A német eredetű *dekkol* szó eredeti jelentése 'megbújik, fedezéket keres' – BAKOS Ferenc (szerk.) 1960: 147.

¹²⁵ A Tiszafüred környéki harci eseményekről összefoglalóan: BORUS József 1986.

¹²⁶ A mellékutcának számító Kereszt utca első háza (a páros oldal sarkán) egyébként a dobolásos hírközlésnek szokásos helyszíne volt, maga a hely tehát nem, csak az esti időpont (a délelőtti helyett) és a főjegyző (és nem a kisbíró) személye volt rendkívüli.

¹²⁷ Gyermekkori emlékeim szerint a szomszédok közül Gyöngyösiékkal volt a legszorosabb-legbensőségesebb a kapcsolatunk – annak ellenére, hogy nem „utca-szomszédok” voltunk, csak a kertjeink kerítése volt közös. Viszont ezen a kerítésen egy kulccsal soha nem zárt kaput is készített apám és Gyöngyösi Pista bácsi (foglalkozására nézve kereskedő), így bármikor könnyen átmehettünk (gyermekként én is gyakran átmentem egyedül is, nemcsak nagyanyámmal) „szomszédolni”.

hordtuk ki, amit tudtunk – nagy sár vót, nem tudott bejönni az autó. Felpakoltuk a teherautóra, oszt’ elvittik anyukámat – Miskócra! Mink Egerbe’, anyukám meg Miskócon vót a cuccal. Az öreg Gyöngyösi bácsi, a szomszíd, az is Egerbe’. Majd oszt’ eccer Pista bácsi aszongya:

– Te, hozzuk mán össze úket! – mer’ Gyöngyösi Pista bácsi feleséginek a tes’viriék Egerbe’ vótak, a Kövérék. – Hozzuk össze úket valahogy, menjünk el!

Elmentünk vonattal, összepakoltuk zsákba ami vót, az övéké is, a miénk is, vonattal elhoztuk Egerbe a cuccot. Úgy került oszt’ anyukám is oda, meg Pista bácsi is együtt a feleségivel. Ilyen kálvária!

Na de Egerbe’... Akkor jött a Szálasi rendszer! Ha valakit elkaptak, akkor:

– Igazolja magát! Katonaszökevény!

Felakasztották ottan sorba’ a fákra a piactéren. Eccer jön haza az aszszony, hogy: lóg az ember nyelve ki, így, meg úgy... Persze jött az ukáz:¹²⁸ bevonulni mindenkinek! Én még elmentem biciklivel, mondom, szétnézek. Találkoztam is a nyilasokkal! De hát, ha igazoltatnak, mivel tudom magam igazolni? Arra nem vót papír, hogy én leszereltem! Aki nem tudta magát igazolni kellően – az katonaszökevény.

És azt mondtam, hogy bevonulok. Fogtam a biciklit, a biciklire rátettem a cuccot, toltam. A Városháza udvarára kellett bemenni...

Jaj, mennyire nem szeretek én errül beszélni!

Körül drótkerítés

Utána meg a fogság! Az is... Mondjam? Mindegy...

Ausztriába’ estem fogságba. Onnan vonattal vittek, marhavagonba’, végig Magyarországon, Románián – Konstancáig. Onnan meg hajóval, hosszába’ a Fekete-tengeren...

Jut eszembe, hogy az én órám még a hajón megvót. Nagyon jó Doxa óra! Megtudták, hogy nekem van egy órám, hát jöttek: nézték, nyitották ki. Aszongya az orosz, hogy... 17 kamionos¹²⁹ – ugye 17 köves vót. Mennyiér’ adom? Le vót írva, hogy: 3 kila kenyér, 1 kila konzerv, dohány, ez-meg-az... Na, megnézte, vissza is adta. Majd eccer jön, hogy adjam oda! Mán akkor kevés embernek vót órája, 2000 közül nem hiszem, hogy vót tíznek... Hát, odaadtam – vissza se’ hozta többet!

¹²⁸ Az orosz eredetű *ukáz* ‘cári rendelet’ átvitt jelentése: ‘hatalmaskodó, önkényeskedő parancs v[agy] tilalom’ – BAKOS Ferenc (szerk.) 1960: 733.

¹²⁹ A *kamenny* ‘kő’ szónak a maga csekély nyelvismeretével és pontatlan emlékezetével tudatosan tréfálkozó felidézése.

Na, én aztán összeszedtem az összes tudományomat, mán oroszul amit tudtam, ugye, előtte a fronton kint vótunk, hát néhány szót... Értettem mindent, amit mondtak,¹³⁰ csak visszamondani nem tudtam. Mentem én a toronyba, meg mindenüve, hogy elvettük az órát. Ott a hajóskapitány azt mondta:

– Mér'? Egy fogolytúl nem vehet el egy őrzetű egy órát? Elvette, hát elvette!

De jött azér': megkerestík, hogy mék vette el. Az oszt' ígírte, hogy megadja az árát. Majd én osztán állandóan jártam. Hozott is egy csomó dohányt érte, meg még egy kenyeret is hozott.

De én csak azér' adtam el akkor – én még nem vótam éhes – mer' szegény¹³¹ Bíró Karcsi, az is legínykori cimbora vót, asztalos, azzal egy hajón utaztunk, együtt is vótunk majdnem vígig, na, az tengeri betegségbe esett, és kihán'ta magát, éhes vót.

– Na, megállj, eladom az órát, oszt' jó' lakunk!

Szóval hozott egy kis kenyeret, meg dohányt többet. Én meg nem dohányoztam, de a dohányt nem tudtam eladni, mer' nem vót senkinek kenyere. Úgyhogy így sikerült eladni a Doxa órát! Ha akkor el nem adom, akkor én haza is hozom, mer' utána mán nem vót motozás meg ilyesmi. Ahogy mentünk, Máramarosszigeten meztelenre vetköztettek bennünket, és úgy nézték az órát, meg mindent, még se' tanálták meg nálam. Na de az hogy sikerült?! Ahogy vót a derékszój, az órának is széles szíja vót, olyan, mint a nadrágszój, és én behúztam a korcba, a nadrágszój alá. Ugye, hiába tapogatta, azt hitte, csak a nadrágszój – így maradt meg.

Na, amikor odaértünk a lágérba...¹³² Vót egy magyarul tudó komiszár – vótak mindenütt, a többi lágérba* is ilyen magyarul tudó politikai tiszték, rendes egyenruhába' – az azt mondja:

– Na, ezt hozzátok rendbe! Tik itt fogtok élni.

Még akkor azt se' tudtuk, hogy minek vittek oda. Utána osztán megtudtuk, hogy ott szovjet elítéltek vótak, azok laktak ott. Fődkunyhók vótak, a teteje rőzse, fő'd rajta. Ott a Kaukázusba' olyan meleg vót, hogy télire se' kellett ajtó meg ablak. Ablakráma vót rajta, de üveg nem. Az ajtón se' vót ajtó, csak úgy befele kellett menni. De körül drótkerítés! Hajjajj! Meg külön az öröknek is ilyen bunker.

¹³⁰ Nyilván úgy értendő, hogy a parancsszavakat, utasításokat, az *akkori* mindennapi életvitellel kapcsolatos közléseket megértette.

¹³¹ A „szegény” jelző itt – és a tisztafüredi köznyelvben általában – azt fejezi ki, hogy a szóba hozott személy már nem él. Különösen akkor szokásos – szinte kötelező – a „szegény” jelzővel hivatkozni a megnevezettre, ha viszonylag közeli időpontban történt a haláleset (mint ez esetben), illetve – évtizedek múltán is – ha közeli hozzátartozó, szeretett rokon volt az emlegetett személy.

¹³² A szovjetunióbeli hadifogoly-lágerekről – összehasonlításul – lásd ÖRKÉNY István 1981; SZILÁGYI Miklós 1990b, 2011; KÜLLŐS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006.

Az ágy is olyan primitív valami: vót egy karó, aztán alóról rászegezve egy léc, meg felül rászegezve egy léc, úgy, hogy egyik ódalon is elfért egy ember, meg a másik ódalon is, alól, felül. Egy szögletes deszka vót az ágy. Mindenkinek külön szalmazsákja vót, olyan széles, hogy egy-egy ember elférjen rajta, és az meg vót tömve szalmával. Azt össze lehetett hajtani, ha mentél másik lágerba, azt vihetted magaddal. Személyes holmi vót.

A konyha is olyan primitív vót! A kút ilyen ásott kút vót, de nem ki-téglázva, csak úgy kiásva. Elsőbb ki kellett tisztítani a kutat, hogy legyen víz főzni. Pár napig ott lődörögtünk, hogy a kút kész legyen, addig konzervet adtak, mer', ugye, nem tudtak főzni.

Aztán latrinát¹³³ csinálni! Egy gödör... Ástak le fákat, hogy rá tudjál kucorodni, a gödörbe meg beleszartál. Aztán a fürdés is megoldódott: abból a kútból ki mennyit tudott... Ilyen kis dézsaszerűségek vótak, és mindenki abból a dézsából, abba kapott egy kis vizet, avval kellett neki mosakodni. Az kötelező vót! Meg megborotválták, le a szőrzetet mindenünnen: a hóna alatt, a tökinél... Arra vigyáztak, a tisztálkodásra, dehát a víz, ugye, nagy érték vót.

Ebbe' az elsőbe' csak magyarok vótunk, ötszázan. De onnan hamar kihullt a nép! 600 kilométerre vót a legközelebbi város... Valamilyen folyó vót ott, aztán azt az erdőt kellett kiirtani kétódal. Dinnyét ültettek annak a helyire. De onnat nem is vittek se' kórházba, sehova, senkit! Ha beteg lett: egy bolgár orvos vót, ha valakit meg tudott gyógyítani, meg vót gyógyszere, akkor meggyógyította, ha nem, meghalt. Ott lett eltemetve. Íccaka meg kikaparták a sakállok! Sakáll-lágernak híttuk ezt: rengeteg sakáll vót! Elsőbb nem tudtuk elképzelni, hogy mi lehet az: olyan gyereksírászerűséget hallottunk abból az erdőből. Ott laknak? Vagy mir' ordítanak ott a gyerekek? Hát a sakállok ordítottak! Azír' mondják azt, hogy ordít, mint a sakáll...¹³⁴ Hogyha valaki meghalt, akkor ezek a sakállok úgy jöttek a dögre, mint a nem-tudom-mi! Eltemettük két méterre, íccaka mégis kikaparták a sakállok!

Ötszázan mentünk oda, az első hónapba' még ötszázan dőgoztunk, a másik hónapba' mán csak százhuszan, a harmadik hónapba' öten, a negyedik hónapba' hárman. Még én akkor közte vótam! A többi mán nem tudott dőgozni... Illetve dőgozni dőgozott, mer' osztályozás vót: egyes, kettes, hármas, nígyes, illetve OK-s.¹³⁵ Az OK az orvosi kezelés – ez a nígyes. A hármas még dőgozott valamit: makkot szedett meg nem-tudom-mi... könnyebb munkát. A kettes is dőgozott, de annak a normája kevesebb vót, mint az

¹³³ Jelentése 'nyitott árnyékszék, tábori illemhely' (Ért. Sz. IV: 597).

¹³⁴ A Tiszafüreden is ismert szóláshoz lásd: UJVÁRY Zoltán 2001: 491.

¹³⁵ Géczy Lajos (1992: 69) értelmezése szerint „az OK rövidítés volt, valószínű az obscsaja kommisszia vagy komanda, tehát általános vagy egészségügyi bizottság, illetve csoport elnevezésének a kezdőbetűiből képződött”.

egyesé. Én az egyest akartam mondani, hogy a negyedik hónapba' hárman vótunk. Kettesek még vótak akkor olyan hatvanan. Tehát még akkor lényegibe' 60–70 ember dőgözött az 500 közül, a többi mán – mondom – makkot szedett, meg eltűzelték a gallyat, ami fát kiirtottunk – ilyeneket.

Onnat oszt' egy szép napon az egyeseket meg a ketteseket összeszedték, vótunk vagy nyócvan-valamennyien, oszt' elvittek feljebb a hegyekbe. Ott mán hó is vót. De ott meg sátorba' laktunk! Ott mondtuk aztán, hogy hiába mondják mán azt nekünk, hogy hegy a hegygel nem tanálkozik, csak ember az emberrel!¹³⁶ Ott a hegy a hegygel tanálkozott, mer' együve hordtuk. Vasútépítés vót, oszt' egyik hegyet a másikba kellett hordani. Csillével. Meg toltuk tajigán!¹³⁷ 150–200 méterre toltuk tajigán...

Még meg az is: olyan hülye, primitív tajigájok vót! Lécbül vót a szarva, de *ilyen szíles* vót a víge! Kicsi kereke vót neki, oszt' úgy összement elől. Szét kellett tenni az embernek a kezit, oszt' úgy tolni. Ez azér' vót így csinálva, aszonták, hogy a hónalja ne páljon ki. Dehát így széjjel tartani a kezit az embernek? Ha csak magába' tartja, akkor is elfárad, nem meg kúvel együtt! Mi azt mondtuk erre: hát hülyék ezek?! Nyaklót, ugye, drótból csináltunk, mer' nem birtuk tartani, pláne olyan messzire vinni.

Nemcsak a vasutat, de *olyan* állomásokat is építettek ott a magyarok meg a németek! Meg: haj, de nagyot néztek a csaszinak, az órának!¹³⁸ Hegyódalba' vót a láger, olyan magos épület vót, oszt' egy nagy csaszit csináltak a németek, mint egy toronyóra. Mikor bejött az orosz: Haj, csaszni! Szaladt rögtön, mer' be tudott hátul menni, nyitotta ki... Rossz, elkopott lapátból meg nem-tudom-miből csináltak. Vótak ott órások is: az oroszoknak az óráját javította – nem kellett neki a követ hordani. Elgatyázott¹³⁹ vele hónapokig, egy kerékkal, míg kifaragta vagy kivágta. Meg amék nem vót órás, az is aszonta, oszt' csinálta. A környéken nem

¹³⁶ Tiszafüreden nem hallottam ezt a közmondást, más vidékek közmondás gyűjteményeiben viszont fel-felbukkan (VÖÖ Gabriella 1989: 246; UJVÁRY Zoltán 2001: 227; SZEMERKÉNYI Ágnes 2009: 592), az ilyen aktualizálás tehát nem az elbeszélő egyéni és egyszeri nyelvi leleménye, hanem minden bizonnyal a kaukázusi „láger-folklór” megőrzött emléke.

¹³⁷ Azaz – minden valószínűség szerint – *kubikos talicskán*; vö. K. Kovács László 1982: 165.

¹³⁸ A civil lakosság és a szovjet katonák magyarországi találkozásairól szóló anekdotikus hangulatú (ám csúfondáros, gonoszkodó!) „igaz történeteknek” gyakori motívuma a „ruszkik” óráért való különös „rajongása”: mind a faliórák, mind a karórák cseles vagy erőszakos „elzabrálása”. Az elbeszélő nyilván *ezt* a folklór háttérrel ismerve idézte ennyire hangsúlyosan a lágerélethez kapcsolódó személyes emlékét, mely „az *ők* még az órát sem ismerték, *mi* foglyok viszont a semmiből is órát tudtunk csinálni” tartalmával ugyanannak az oppozíciónak a kifejezője, mint a „civil” anekdoták.

¹³⁹ Az *elgatyázik* igét csak a MTSz I: 679 közli (az ÜMTSz nem) ‘elsemmiskedik, elhiábavalóskodik, elront valamit, haszontalanul eltölt (időt)’ jelentésben.

vót óra, és akkor, ugye, a lágerba! Nagy számlapja vót, mint a toronyórának, súllyal húzta. Na de nekik milyen nagy szó vót!

A koszt is! Dehát milyen vót, ugye, a civileknek? A mienk az semmise vót! Megdarálták a búzát, oszt' megfőztik, ez az a bizonyos korpaleves, olyan vót az, mint a korpa... De vót aztán a csurek,¹⁴⁰ a lángos! Szamaron jártak az emberek, olyan ösvény vót, akkor épült még a vasút meg a kövesút, két ódalra tarisznyaszerűség vót, ű meg rajta ült a számaron. Meg a szénát is azon hordták, a számaron: rá két rudat, megpakolták, oszt' mint a boglyát, úgy vitte a számar. Ezek nem oroszok vótak, csak az örök vótak oroszok! Azerbajdzsánok? – tán azok vótak. A csurekot árulták abbúl a tarisznyábúl. Kiabálta a lágerkapuba' is, hogy: csurek! csurekot! Oszt' rubelér'... Csak vót egy kis péz, mer' hát csencseltek.¹⁴¹ Jöttek ezek, osztán valamije vót neki: egy ruhadarab, vagy ez, vagy az, aztán eladta. Meg adtak az oroszok is, ha az ember valamit csinált. Hát én is ott a műhelybe' csináltam ezt-azt, adott egy rubelt... vagy kopejkát?... nem is tudom mán... A paradicsomot is árulták, oszt' vettem érte paradicsomot. Mer' fizetést nem adtak, semmit se'.

A vigin én mán műhelybe' dógoztam... Eccer egy este, karácsony estéjén, dógoztam ott – mer' állandó éccakás vótam: hozták be a risszrossz lábbeliket, reggelre meg kellett – osztán az egyik orosz tiszt bejött a lágerba, és meghallotta, hogy magyarul beszélnek a rádióba'. De ű nem tudott magyarul! Kihítt oszt', hogy: menjek mán, hallgassam. De félve! Nem szabad vót! Mer' mit tudta, hogy mit beszélnek? Csendbe'... lehalkította... Hát oszt' magyaráztam neki, hogy ünnep van, az van benne. Kérdezte, hogy: mirül? Mondom, hogy a vallásrúl meg mirül – amit oroszul tudtam. Akkor valamit gagyogtam, csak ott köztök vótam. De: meg ne mondjam senkinek, hogy kihítt! Úgyhogy féltek azok is, meg vótak félemlítve...

De azér' igencsak úgy vótunk mink ott, ha őszinte vagyok, azzal a fogságba' létellel, hogy csak ellenségnek tekintettük őket. Hát ellenek harcoltunk! Vótak ilyen antifasiszta tanfolyamok, de nem sokat törődünk vele. A foglyok? Csak hazakerüljünk! Azt mondjátok meg, mikor megyünk haza! – más nem érdekelt.

– Hova megyünk?

– Antifába! – így mondtuk.

Oda se figyeltünk, mit mond a komiszár. Magyarul jól tudott, oszt' magyarázott. Vótak mindenütt magyarul tudó oroszok, rendes egyenruhába', komiszárnak nevezték. Elmondta – ott hagytuk: jól van. Mit érdekel minket? Ügyse' hittük el! Meg járt újság is, egy hónapba' egyszer,

¹⁴⁰ Az orosz–magyar nagyszótár szerint a *чупек* jelentése (lepény alakú) kenyér [a Kaukázusban].

¹⁴¹ A 'csereberél, illegálisan kereskedik' jelentésű *csencsel* szót az ÚMTSz (1: 783) nem regisztrálja; a szó Hódmezővásárhelyről közölt jelentése 'csen, lop'.

vagy két hónapba egy újság megkerült: új forint, meg ez, meg az – nem nagyon érdekelte ott az embert.

Nehéz idők vótak azok!

'47. a'gusztusba' oszt' hazaengedtek bennünket. Még akkor se' mindenkit: előbb a betegeket, meg aki legyengült, de azér' akkor mán sokan gyöttek. Hazagyöttünk a választásra! Jött mindegyik, amék ismert... Na, a parasztpártból nem jöttek... A többi: mink hoztunk haza, azír' jöttél haza! – így a komonisták. Az vót a szerencse, hogy titkos szavazás vót... De én mán csak becsületből se' szavazhattam vóna másra, csak a komonista pártra. Tényleg hazahoztak! Meg hát éngem úgy ismertek mán apuka után is.¹⁴²

Folytattam az életet tovább, mint kisiparos. Nem maradt semmi! De '48-ba,' '49-be' mán megint mentem vásárra!¹⁴³ Meg olyan is vót, hogy összefogtunk suszterok, oszt' a kereskedelemnek csináltunk női szandálokat. Csak rövid ideig vót ez, tán egy hónapig, vótunk hatan vagy heten, Ferge Kálmánnál csináltuk ezt a dógot: neki vót a legnagyobb műhely, ott elfértünk mind.

Na de aztán a politika! Mer' az hozta magával, az embernek fogalma nem vót az egészről... Amikor hazagyöttem, mán akkor mondták: vártak engem, hogy hazagyöjjek a fogságból, mer' én lennék alkalmas arra, hogy ipartestületi elnök legyek. Azt én se' tudtam, mikor nekem ezt mondták, mer' nem értettem hozzá, hogy ők mire gondoltak! Annyira bíztak bennem, hogy én képes leszek arra, hogy feloszlatom az Ipartestületet! Mer' az egy régi, reakciós testület! Ugye, a politikai gazdaságtanba' tanultuk, hogy a kisipar szüli a kapitalizmust – ezt szó szerint vették abba' az időbe. Lenin így mondta! Dogmának vették, hogy ez csak így történhet, ebből nem engedtek: kisipar ne legyen, ne szülje a kapitalizmust...

Én nem akartam elvállalni. Hogy: nem... én nem... az emlékező tehetségem is odavan... meg hasonló... Ezér' nem akartam vállalni! Nem azér', amire később jöttem rá, amikor tényleg megválasztottak, hogy az Ipartestületet nekem kell feloszlítani! Utána mondták... Nem sokáig: egy

¹⁴² Azaz: a kommunista párt helyi vezetői számon tartották az apja 1919-es szerepvállalását.

¹⁴³ Ebből az időszakból én magam a tisztafüredi és a poroszlói (talán egyszer az egyeki) kirakodó vásárokon való árusítás kisgyermek kori emlékét őrzöm. „Beke nagyapa” (a személyesen nem ismert dédnagyanyám, Ács Borbála második férje, akit nagyanyám soha sem emlegetett „mostohaapjaként”, noha tartotta vele a rokoni kapcsolatot) szállította egylovas szekeren a vásározó ládát, én pedig mellette ültem a bakon, míg apám kerékpárral ment előre a szomszédos falvakba.

évig vagy két évig vótam elnök. Majd akkor: az elnöknek le kellett mondani, hogy feloszlassuk az Ipartestületet.¹⁴⁴ Na de még vót két alelnök! Akkor átvette az egyik alelnök, aztán az is lemondott, aztán még maradt egy alelnök, akkor annak is le kellett mondani – akkor kormánybiztost jelöltek ki. Az meg Cs. Vigh János bácsi vót, az is csizmadia, egy öreg agglégény, az vót a kormánybiztos az Ipartestület vezetősige helyett.

Na de akkorra mán meg kellett alakítani a KIOSZ-t is! Kisiparosok Országos Szabad Szervezete. Annak az alapszabályába' benne vót, hogy nem lehetett alkalmazottat tartani. Mikor én lemondtam az Ipartestületrül, akkor megválasztottak a KIOSZ elnökeinek, dehát mán előtte kellett szervezni a KIOSZ-t. Még én, mint ipartestületi elnök beszéltem elsőbb az Ipartestület tagjainak, össze vót híva az egész – járási ipartestület vót, akkor még a régi járás: Poroszló, Tiszanána, Sarud, mind idetartozott, 600



11. kép A tiszafüredi Cipész KTSZ tagjai az 1950-es évek végén

kisiparos vót – utána meg beszilni kellett mán a KIOSZ-nak, mer' a vigin mán az is megvót. Tehát egy időbe' ment ez az egész!

Jaj, az a beszíd is! Akkorra mán kezdtem belejönni, de amikor azt mondták, hogy ipartestületi elnöknek kell lenni... Hát – mondom – ezt meg kéne köszönni, valamit mondani kéne! Milyen gond vót az nekem, mikor én sose' beszéltem tömeg előtt! Választmányi tag vótam, de más vót az, ugye, választmányi ülésen, ha ott valamihe' hozzászóltam, nem egy tömeg vót, ahun öt-hatszáz ember van, oszt' ott kell megköszönni a bizalmat. Hogy: vállalom, a legjobb tudásom szerint csinálom, meg hasonló – elsőbb azt ki-

¹⁴⁴ Az Ipartestületről lásd BÀN Péter (szerk.) 1989: I. 212.

fundálni, hogy mit is mondok. Ilyen elméleti dógokkal nem foglalkoztam én életembe, engem a szakma érdekelt, meg a munka, meg a család. És akkor kint vótam 3 évig fogságba, ottan hazajövök, oszt' akkor ilyen elébe állítanak! Tükör elébe álltam, oszt' úgy próbáltam mondani valamit...

Na most: mikor megvót a KIOSZ, az vót a cél, hogy meg kell alakítani a Kisipari Szövetkezetet. Ez a KIOSZ feladata vót! Elmentem Pestre, mint KIOSZ-titkár... vagy elnök?... nem tudom mán, hogy elnök vagy titkár vótam... Egy hónapos iskolára kellett menni. Ott vót a Krisztina körúton, a Vérmezőre mentünk minden reggel tornázni. Danolva! De mind olyan idősebb vót... Mán ott vállaltuk – '51. április 4-én ott vótunk, emlékszek –, hogy megyünk haza, oszt' alakítjuk meg a KTSZ-t. 15 fővel, azt hiszem, mán meg lehetett alakulni. Nagy duma vót! Vót aki mán május elsejire ígírte!



12. kép A Szolgáltató KTSZ tagjai családjuk körében a május 1-i majálison az 1950-es évek elején

Ahogy hazagyöttem, ugye, mingyán hozzáfogtunk szervezni a szövetkezetet. A Szolgáltató vót a mienk, améknék osztán elnöke vótam: a cipészek, a szabók, a fodrászok... még fényképész is... A másik meg Mezőgazdasági Felszerelést Gyártó KTSZ – ilyen nevet adtak neki, pedig hát vót ott asztalos is, meg kőműves, meg szobafestő, minden.¹⁴⁵ Aztán

¹⁴⁵ Én magam gimnazistaként – nyári pénzkeresés céljából – ennek a szövetkezetnek

meg a Háziipar...¹⁴⁶ 'Águsztusba' mán mind a három szövetkezet megalakult.¹⁴⁷ De nem lehetett csak kisiparos, segédet, alkalmazottat nem lehetett bevenni! Na osztán olyat be lehetett venni, akinek esetleg vót egy segédje, oszt' vele d'ógozott, de hogy segédek jöjjenek, azt nem. A kisipar szűnjön meg! – lényegibe' ez vót a cél. Nagyon orosz mintára ment, mint abba' az időbe' minden. Azóta rágyöttem mán én, meg akkor mán, hogy az oroszokat majmolták... Mer' utána mán a Szovjetunióba' is nem kisipari szövetkezet, hanem ipari szövetkezet lett, úgy alakult mán,



13. kép A Szolgáltató KTSZ tagjai majálison az 1950-es évek elején

a szijgyártó, illetve a szobafestő-mázoló részlegében dolgoztam kisegítő „betanított segédmunkásként” – nyilván azért nem a Szolgáltató KTSz-ben, mert apám őrizkedett attól, hogy a saját gyermekét foglalkoztassa.

¹⁴⁶ A Háziipari Szövetkezet legjelentősebb részlegét a kosárfonók alkották – emlékezem szerint a néhány „mester” szintű (a főzött-hántolt fűzveszéből fonott kerti bútorok készítéséhez is értő) szakiparos mellett eléggé sok szegényparaszt-kisparaszt is (aki addig „házimunkaként” végzett kosárfonást) inkább ebbe a szövetkezetbe, mint a téeszcsébe lépett be.

¹⁴⁷ BAGI Gábor – NEMES Lajos – Soós Imre (1989: 403) adatai szerint a Szolgáltató KTSZ 1951. június 6-án, a Mezőgazdasági Felszereléseket Gyártó KTSZ 1951. augusztus 5-án, a Háziipari Szövetkezet 1951. augusztus 23-án alakult meg Tiszafüreden. – A „Tiszafüredi Járasi Építő és Vegyipari KTSZ 20 éves története” című, 1971-ben kiadott (tulajdonomban lévő) rotaprintes sokszorosítású füzet (4–5. lap) a két jogelőd szövetkezet alakuló üléseinek dátumaként ugyanezeket az időpontokat közölte. A Szolgáltató KTSz-nek egyébként 16, a Mezőgazdasági Felszereléseket Gyártó KTSz-nek 14 alapító tagja volt, a két szövetkezet tagságának együttes létszáma 1952-ben 53-ra, 1953-ban 66-ra emelkedett.

hogy nagyobb lett, azután itt is úgy majmolták, hogy a nagyobb szövetkezet ipari szövetkezet. Ez is¹⁴⁸ mos'mán Gépipari Szövetkezet. Hun van mán itt kisiparos? Nincs mán ebbe' egy se', aki kisiparos vót – csak hát azok alakították meg, azok jöttek össze.

Utána, ugye, alakulgatott: kiléptek, beléptek...¹⁴⁹ Jött a Nagy Imre féle politika, akkor mán lehetett kilépni... Na de: a suszter anyagot nem nagyon kapott, csak bizonyos mennyiséget kapott. Megvót, hogy hány kiló talpat, búrt meg nem-tudom-mit egy hónapra. Azzal lett kényszerítve lényegibe'. Másképp nem megy be! A szövetkezet avval indult meg, ami a kisiparosoknak ki vót utalva. Tervutasításos rendszer¹⁵⁰ vót, oszt' ez is terv szerint ment: megvót, hogy egy főre ennyi talp. Bementem, oszt' azt mondtam, hogy: az összes lábbelikészítő belépett a füredi szövetkezetbe, adják ide az anyagot.

De mikor megalakultak a suszterek, elsőbb mentünk csépleni! Cséplőbrigád alakult '51 nyarán, mán akkor megalakult a KTSz, de le vótunk szerződve cséplésre is, hogy a búza meglegyen, a kenyír. Az vót a lényeg, hogy a kenyír meglegyen, ne kelljen sorba' állni. A gépállomással vótunk szerződésbe'.¹⁵¹ Majdnem úgy nézett ki, hogy ez a brigád suszterokból vót! De azért vót közte tanító is, meg Barna Béla, az a Tanácsnál vót, meg vót ott szabó...

Ferge Kálmán vót a bandagazda, én vótam a cséplőellenőr. A műhely azért



14. kép Szilágyi Márton és neje, Fodor Margit az 1950-es években

¹⁴⁸ Vagyis a beszélgetés idején létező (a rendszerváltás után röviddel felszámolt) utód-szövetkezet.

¹⁴⁹ A fentebb idézett sokszorosított füzet szerint 1953-ban a fényképészek, a férfi- és női szabók, 1956-ban a férfi- és női fodrászok léptek ki a Szolgáltató KTSz-ből, mely ettől kezdve, az 1963-as egyesülésig, Cipész KTSz néven működött.

¹⁵⁰ A „direkt típusú gazdaságirányítási rendszert”, a „tervbontást”, a „tervutasítást” az 1968-as „gazdasági reform” szüntette meg Magyarországon – NAGY Józsefné (szerk.) 1972: 88, 360–361.

¹⁵¹ Bár az ekkortájt létrehozott tiszafüredi gépállomással szerződtek, ugyanolyan részesmunka-formát jelentett a cséplőbandában való cséplés, amilyen a megelőző fél évszázadban Alföld-szerte jellemző volt. (Lásd összefoglalóan: SZILÁGYI Miklós 2000c: 573–575; aratási és cséplési szerződések Tiszafüredről: FÜVESSY Anikó 1973: 279–285).

erre az időre se' vót bezárva: vót egynéhány, aki nem vót benne a cséplő-brigádba. Na de nekünk, ugye, létkérdés vót, mégiscsak öten vótunk!

Sajnos – most azt mondom: sajnós – az első perctől belecsöppentem én ebbe, mikor a fogságból hazakerültem. Aki csinált valamit, vagy rá lehetett bízni... Vót olyan nap, hogy tíz helyre kellett vóna menni! Ilyen gyűlés, meg értekezlet, meg ilyen összejövetel, meg olyan összejövetel... Mer' tanácstag is vótam! Elsőbb még nem vót tanács, még akkor képviselőtestület vót, akkor képviselőtag vótam, utána alakult a tanács, akkor meg tanácstag lettem.¹⁵² Akkor: VB-tag lettem. A pártnál szintén, ott is VB-tag vótam. Úgyhogy minden napra vót! Hát persze mindegyik-re nem tudtam elmenni – vót rá eset, hogy nem mentem egyik helyre se'. Mit tudok csinálni? Meg úgyse' tudták meg! Tudták, hogy amoda is menni kellett... Aki megcsinálta, a terhet rárakták. De nem is vót ember, tényleg nem vót ember, aki egy kicsit is értelmes legyen, hogy valahova oda tudják tenni. Hát én se vótam egy értelmes káder – na, mindegy...

Elküdték aztán pártiskolára is. Sokszor! Mikor is vót ez? Tán '53-ba. Igen! Akkor halt meg Sztalin!¹⁵³ Mer' az osztályba' nekem kellett Sztalinról beszólni. Hát, ugyi, még a villanykörtik is feketével vótak behúzva! Együtt az iskola a Városházán, Törökszentmiklóson, ott vót a nagy ünnepség. De az osztálynak külön kellett Sztalinról megemlíkezni! Két osztály vót, a másíknak egy ovónő vót a bizalmija, osztán este kellett készülni, hogy másnap az osztályoknak külön-külön elmondjuk Sztalinnak az életit. El-sirattuk! Avval a nővel éjfélig csináltuk a beszámolót.

Dehát személyi kultusz vót! Vótam egy megyei pártértekezleten, a Megyei Tanácsnál tartották. Persze akkor még nem autóbusszal mentünk – egy teherautóval! Télen, ponyvás teherautóval, a küldöttek! Az egész járásból együtt mentünk a megyei pártértekezletre. Tartott a gyűlés, és mikor tartották a beszédet, hogy Rákosi elvtárs ezt meg azt mondta, amikor Rákosinak a szavát kimondták, akkor abba' a pillanatba' felállva tapsolt mindenki egy félóráig. Olyan porfelhő vót odabent, hogy alig lehetett szétlátni! Akkor megjelent Gerő, személyesen. Ohó! Akkor oszt' csakugyan nem lehetett szétlátni a portúl, amikor bejött: cirka egy félóra biztos tapsolás vót. Ez is visszavezethető arra, hogy a Szovjetunióban hogyha Sztalin nevit említették, akkor ugyanolyan tapsolás. Erre ment el a legtöbb idő, a tapsolásra. Az embernek a tenyere mán fáj. De próbált vóna ne tapsolni!

Ha az ember úgy visszagondol, hogy egy megyei pártértekezlet most... Hát sokat fejlődöttünk!

¹⁵² A községi és járási tanácsokat – az 1949. évi alkotmány rendelkezése alapján – 1950-ben szervezték meg (BÁN Péter [szerk.] 1989: II. 192).

¹⁵³ Ioszif Visszarionovics Sztálin 1879. december 8/21-én született és 1953. március 5-én halt meg (Vass Henrik [főszerk.] 1976: 641).

Az nagyon emlékezetes, mer' megfáztunk. Januárba' vót, nagy hó vót, hideg vót rettenetesen – ponyvás autóval gyönni?! Vótak ott nők is, de nem számított. Hát akkor egyenjogúság vót: a férfiak, a nők egyformák vótak.

Annak idején Hajnal, aki járási tanácselnök vót, énbőllem erővel tanácselnököt akart.

– Ahajj! – mondom. – Semmi szükségem rá!

Hát lebukott mindenki! Mer' mindenütt idegen vót, füredi egy se' vót lényegibe', ilyen seggnyalók meg vótak sokan. Aláfurtak... Községi párttitkárnak is akartak. Jöttek a megyei pártbizottságtúl, Váci elvtárs, azt hiszem, hogy: vállaljam el! Én helyettesítettem akkor a községi titkárt. De: vállaljam el!

– Nem akarok lebukott ember lenni!

Lebukott mindenki ott is, községi titkárnak. Hány vót? Ott vót Varga Kálmán: rendes ember vót, meg csinálta is, az ellenforradalom idejin¹⁵⁴ is ott vót, megállta a helyit, a végén mégis lebukott. Kifurták.

Azóta is sokat gondolkoztam rajta, hogy az az időszak, a Rákosi időszak, embertelen vót, az biztos. Akkor látszott meg, mikor az ellenforradalom vót, oszt' feldúlt részeg emberek jöttek ott be a tanácshoz.¹⁵⁵ Akkor előkerült minden sérelme! A lumpenproletárok is: az a szomszíd, az a kulák, a diófája közel van az én keritésemhe'... A másik meg: elvittik a tehenet... Mindennel jöttek! Akkor látta az ember, '56-ba' hogy sok baj vót itt. Nem szabad lett vóna ezt csinálni. Na de annak idejin csak azt hajtottuk, hogy tönkrement az ország, meg nem-tudom-mi, nincs ennivaló Pesten, azér' kell a beszolgáltatás, hogy legyen ennivaló az országnak. Lehet, hogy valami igazok vót belőle, mer' a paraszt nem adta vóna olyan könnyen, hogy: ehun van ni, hozom nektek! Hanem annyi pézér' adta vóna, hogy a forintnak elveszett vóna az értéke rögtön. Ha így az ember most mán visszagondol: a magyar paraszt olyan könnyen soha se' adta!

A téeszek szervezésinél is... A pártiskolán még azt is tudni kellett, hogy egy hód földbe hány szem kukoricát kell vetni, meg milyen távol-ságba'... Minden hülyeséget... Osztálybizalmi vótam, egy nő vót az osztályfőnök, egy túrkevei asszony. A vizsga mikor vót, megadta a kérdéseket, oszt' ahogy jelen'keztek. Mán maj' nem mindenki felelt, csak én nem

¹⁵⁴ Azaz: 1956 októberében, a forradalom napjaiban sem exponálta magát. – A hivatalos frazeológia használata (vagyis a forradalom „ellenforradalomként” emlegetése) a „valamikori nyilvánosságot” is számításba vevő beszélgetésünk idején természetes/magától értetődő volt édesapám számára.

¹⁵⁵ Az október 23 utáni első napokban, mint egyetlen „tösgyökeres” tiszafüredit a helyi vezetők közül beválasztották valamilyen helyi bizottságba/vezető testületbe, és ilyen minőségben tartózkodott néhány napig a Községi Tanács épületében: fogadta a panaszosokat – innen vannak a személyes emlékei, noha (ez a szóhasználatából is kitetszik) a „másik oldal” felé volt elkötelezett.

meg egy agronómus, madarasi, az állami gazdaságnak az agronómusa. Feladott egy kérdést: a birkaszaporulat meg nem-tudom-mi... Nem jelen'kezik a koma, nekem kellett jelen'kezni. Az utolsó kérdés meg... a pártszervezetről kellett vóna beszélni, azt hagyta vóna nekem az osztályfőnök, utána mondta meg. Mondom: még ezt is kellett tudni...

Na a szervezés... Hát nem vót erőszak, csak addig mentek a nyakára, hogy a végin megunta a paraszt, oszt' aláírta. Vagy be lett hívatva, ugye, a Tanácsházára. Lehet, hogy még olyan is vót, akit megvertek. Én nem haragom meg a kisujjomat...

Szóval abba^a az időbe^a sok emberből ellenséget csináltak ezek a lumpenproletárok. Azok csinálták ezeket! Addig is mindig ilyen verekedős vót, aztán kikapta az ukázt... Az ÁVÓ-túl fílt mindenki. Az ÁVÓ így, az ÁVÓ úgy... De nem vótunk mink tisztába' avval, hogy mi az az ÁVÓ! Itt is vót ávos, ugyi, a rendőrkapitányságon¹⁵⁶... Abba' az időbe' nyilvánult ez meg nagyon, mikor a tervekölcsön- meg a békekölcsön-jegyzések vótak:¹⁵⁷ a kulákokat bevitték, a falho' állították meg mi – ezeket az ávosok csinálták.

Én is benne vótam ebbe' a téesz-szervezésbe', mán nemcsak a Rákosi időbe', hanem '59-be', '60-ba' is. De Füreden nem nagyon mentem – irányítottam. Mer' jöttek ide vidékiek. A vezetők meg? Nem vót füredi egy se'! Én ismertem Füredet, ismertem mindenkit, ismertem az utcákat, meg tudtam magyarázni, ha bejött egy iványi vagy egy derzsi,¹⁵⁸ egy agitátor, hogy: ide menjen, ez ilyen ember, ez olyan, meg hogy hogy agitáljon.

Megtörtint az is, hogy az egyik középparaszt... Ott kint vótunk ketten a községi párttitkárral, beszélgettünk. Ő – aszongya – ha nem-tudom-mi lesz, akkor se', ő nem lép be! Úhózzá ne is menjünk!

– Rendbe' van, komám, hozzád nem jövünk!

Majd másnap vót a nagy agitáció megint. Azokba^a az utcákba^a elíg sok középparaszt vót, aztán oda irányítottam a népet. Megkapta név szerint, házszám szerint, hogy hova menjen. De azt, ahun vótunk mink, azt nem adtam oda senkinek! Aki a szomszídba ment, meg a másik szomszídba, annak mind a kettőnek megmagyaráztam, hogy: el ne tévezzítetek, ide be ne menjetek! Az ott könyökölt a kerítésen. Az egyik szomszídba is mentek, a másikba is, úhózzá nem! Hát aztán este – ott vótunk este sokáig – kopogtat, búvik befele:

¹⁵⁶ Az 1948–1949-ben rendeletileg létrehozott fegyveres belbiztonsági testületnek, az Államvédelmi Hatóságnak (ÁVH) szervezeti felépítése szerint a megyeszékhelyeken, megyei jogú városokban Államvédelmi Osztályok (ÁVO), a nagyobb járá-sokban, városokban csoportok alakultak, a kisebb járásokban, városokban pedig a rendőrkapitányság személyi állományához nem tartozó államvédelmi főtisztek dolgoztak. – BÁN Péter (szerk.) 1989: 1. 27.

¹⁵⁷ A békekölcsönről: BÁN Péter (szerk.) 1989: I. 46.

¹⁵⁸ Nagyiván és Tiszaderzs a tiszafüredi járásban lévő községek.

- Aggyonisten!
- Aggyonisten! Szerbusz, foglalj helyet.
- Hát – aszongya – ide figyeljetek mán. Olyan rongy ember vagyok én?
- Mér’? Mér’ vónál rongy ember? – mondom.
- Hát – aszongya – az utcába’ ott vótak mámma, minden házba’ vótak, de énnálam nem.
- Hát aszontad nekem, hogy hozzád ne menjenek! Te mondtad.
- Hát, nem úgy van az egíszén...
- Igen, mer’ a szomszíd is aláírta, egyik is aláírta, a másik is!
- Azt mondtad, hogy ne menjünk, hát nem háborgatunk. Nem erőszak ez senkinek se’.

Beszélgünk, egyszer azt mondja:

- Adjatok mán egy belépési nyilatkozatot nekem is!¹⁵⁹

Hát ez mán, ugye, önkéntes vót...

Vót osztán olyan, aki mégse’ lépett be, hiába jártak a nyakára. Kőrösi Marci bátyád is: elment ipari munkára, hogy ott hamarabb kap nyugdíjat.

Jaj, nehéz idők vótak azok! Azóta is sokat gondolkoztam rajta, mondom, hogy az az időszak, a Rákosi időszak nagyon embertelen vót!

Na de: amikor Kecskeméten pártiskolán vótam, ez mán hatvan-va-lahányba’ vót, ott kérdezték a fiatalabbak, hogy nekünk, idősebbeknek nincs-e lelkiismeret-furdalásunk, hogy annak idején ezt csináltuk. Én vótam a legidősebb, azt mondtam, hogy nincs! Mer’ mink akkor a bolsevik párt történetit tanultuk – abba’ ez vót. Hogy: a szegényparaszttal köss szerződést, a középparaszttal nyerd meg, a kulákkal pedig egy per-cig se... likvidálni kell! Meg azt mondták, hogy mindenkinek egyformán... Mindenki a képessége szerint, meg a munkája után... Akkor meg mán, ezen a pártiskolán azt tanultuk, hogy a leninizmus nem dogma, azt lehet sokféleképpen értelmezni.

Akkor jött mán rá az ember, hogy hogy tanították, mikor mán megvót a baj!

¹⁵⁹ Az 1977-ben „Emlékező falu” címmel meghirdetett pályázat publikált anyagából (HARGITAI György [szerk.] 1979) úgy tűnik számomra, hogy a tévesz-szervezés, a beléptetés ilyen és hasonló trükkös megoldásait a „káder-folklór” körébe sorolható anekdoták szelvében idézgették az amúgy igencsak népszerűtlen szervező munkában való részvételt vállaló tévesz-agitátorok körében.

FELNEVELTÜK A
GYEREKEKET, MEG MINDEN
MEGVÓT, AMI KELLETT

Két éves múltam, mikor meghalt édesanyánk. Én erre nem emlékszek, csak apuka elmondta, hogy ő mán oda vót a háborúba, osztán egyik távirat ment a másik után, mert addig nem akarták eltemetni, amíg ő haza nem jött. Lehetett fenn tartani, mer' december vót: '14. decemberibe' halt meg anyuka. Egy hétre találták meg Mecenzéfen, ott vót katona, de műhelybe' dógozott, mer' kovácsmester vót. Mikor bementek a munkából este, hívták a parancsnokságra, és mondta neki a főhadnagy, hogy szabadságra mehet, kap egy hét szabadságot. Akkor felállt, és aszongya:

– Sajnos. Meghalt a felesége.

Így gyött haza a temetésre.

Abba' a régi világba' minden vót a vagyon, és hát nagymama – ezt is apukától hallottam – levette még a láncát is, a gyűrűjét is, fülbevalóját is édesanyámnak. Hogy: nem kell az a fő'dbe'! Apuka meg azt mondta, hogy ő neki vette, és visszarakta.¹⁶¹

Mondta apuka, hogy nagyon szerette! Meg: milyen szépek vótak ők ketten! Itt laktak ebbe' a kis házba' a keresztúcca-sarkon,

oszt' mikor nyáron kiültek az ajtóba, ott szépen danolásztak, aszonta: az egész szomszédság azt hallgatta, hogy milyen szépen danolt a két fiatal.¹⁶²



15. kép Az elbeszélő, Szilágyi Mártonné Fodor Margit az 1970-es években

¹⁶⁰ E fejezet korábban publikált változata: SZILÁGYI Miklós 1990a.

¹⁶¹ 1976 júliusában így mondta el az esetet: „Éppen azt mondták, ha nem jön még ma se', akkor eltemetik... Mingyán látta, hogy a gyűrű is le vót véve az ujjáról, meg a fülbevaló is ki vót véve a füléből. Mingyán azt mondta, hogy: hova tették?! Hát – aszongyák – nem kell az a fő'dbe'! Azt mondta ő meg, hogy annak vette, adják oda neki – oszt' visszarakta. Hát osztán elvitte magával.”

¹⁶² 1976 júliusában így idézte fel anyja és apja alakját: „ők nagyon boldogok vótak, mer' még mástól is hallottam, mondták, hogy: jaj, milyen szépek vótak együtt! Meg: milyen szépen tudtak danolni... Kiültek a kis ház elébe, így nyári este... Apuka is mondta: egyszer keserítettem el nagyon anyatokat, míg élek, mindig bánom! Hát – aszongya – mindig vicceltem – *ilyen* nagy bajussza vót! – mindig vicceltem,

De ű azt nem tudta, hogy mér' lett úgy felkarolva! Csak akkor tudta meg, amikor szegény anyuka meghalt, hogy mér' adták hozzá: hogy könnyebb élete legyen, mert olyan beteges kisján' vót... Itt a szomszédba' vót egy kifözde, oda elment, mán mint özvegyember, oszt' mondták neki:

– Hát – aszongya – maga is jól megjárta. Dehát beteg vót az mindig! – ezt mondták.

Ahogy eltemették, elárvereztek mindenit – ezt meg az ángyikámtúl¹⁶³ hallottam. – Mindent, amit stafirungot¹⁶⁴ idehozott, az utolsó tányírig! Varrógép,¹⁶⁵ dívány, minden bútor... Hogy: a mostohaasszony elpocsíkolja! Az a gyerekek öröksége lett vóna. Vótunk hárman: Lidike '7-be' született, Miklós '9-be', én meg '12-be' – az egyik kicsi vót, a másik picí. A pézt meg beadták hadikölcsönbe az államnak! Amibül osztán nem lett semmi... Még amikor a nővérem fér'hez ment, kaptunk egy papírt, hogy az összeg kicsiségire való tekintettel nem folyósítják, de mán nekem az se' jött. Azt mondta apuka, hogy egy doboz gyufát ha adtak vóna írte.

Kaptunk oszt' a nagymama halála után az öröksígbül is... Egy szem fia vót, meg a Margit néni, Bakóné, meg anyuka, hát az egy szem fiú osztán kikereste magának, ugye. Ű tartja idesanyámat – kiválasztotta, ami neki kellett.¹⁶⁶ Dehát minket se' lehetett kisémmizni, mink is csak kaptunk egy Réti páskomot,¹⁶⁷ meg a Kornyík szőlöbe' egy szőlőt, meg egy árteret – ez a mi jussunk vót. Lidikének a Réti páskomot adtuk el, mikor fér'hez akart menni, oszt' abbül lett neki a stafirung. Mikor én fér'hez mentem, akkor meg az árteret adtuk el, nekem abbül lett oszt' a stafirung, meg a bútor. Hát annyit adott, amennyit adott. Apuka olyan vót: ű nem követelődzött, amit adtak, jó' van.

hogy – ha eszik az ember, mindig csepeg bele a levesbe – mindig vicceltem, hogy levágatom. Aszongya, hogy: le ne vágasd! Eccer elment a borbélyho', nyári este, anyuka meg utána sétált. Ott sétált el, hogy megvárja – hát akkor vágták a bajusszát! Amikor hazament, odaborulva az asztra ott sírt!"

¹⁶³ Ti. az anyja bátyjának a feleségétől.

¹⁶⁴ A férjhez adott leány hozományáról (*kelengye, stafirung*) összefoglalóan: BÓNIS György 1979: 590.

¹⁶⁵ A 20. század első évtizedében az iparos legényhez adott gazda lány stafirungjához tartozó varrógép viszonylag korai adat a varrógép magyarországi terjedéséhez. – Vö.: PENTELEI Kinga 2005; TÓTH György 2010; FLÓRIÁN Mária 2010.

¹⁶⁶ Az öröklési elv és a családban követett gyakorlat eltérésének óvatos minősítése. Nyilván nem akarta, hogy olyan látszat keletkezzék, mintha utólag sérelmezné a nagyszülői vagyonból való kisebb arányú jussolást. A törvény szerint a fiúk és a lányok *azonos* öröklésének kellett volna érvényesülnie, a törvényesség garanciáját biztosító hivatalos fórumok mellőzésével létrejött családon belüli megegyezés azonban, melyet a „birtokon belüli” egyetlen fiú diktált, a már halott leány gyermekeinek kevesebbet juttatott. (A magyarországi öröklési elvekről összefoglalóan: SZILÁGYI Miklós 2000a: 723–725.)

¹⁶⁷ Szántóföldi művelésű határ része neve – csak a név utal valamikori 'legelő' funkcióra.



16. kép Fodor Miklós kovácmester az 1900-as évek elején

Na, apuka '18-ba¹ került haza a háborúból. Addig minket tettek egyik helyről a másikra: hun a keresztesi nagymamánál vótunk,¹⁶⁸ hun itt Füreden, az anyai nagymamánál.

¹⁶⁸ Nagypám, Fodor Miklós, Mezőkeresztesről kovácslegényként került Tiszafüredre, akkortájt tehát még elevenek voltak a rokon kapcsolatok. 1920–1930-as években az 1940-ben (95 évesen) meghalt „keresztesi nagymamát” (dédnagyanyámat) is magához vette az (akkor már egyetlen) fia. A nagymama Mezőkeresztesről elkerülésével szinte teljességgel felszámolódtak a rokon kapcsolatok: megszűntek a kölcsönös látogatások. Engem például gyermekként soha sem vittek el látogatóba nagypám szülőhelyére, csak a gyakori verbális felidézések révén voltam ott „ismerős”. – Egy másik beszélgetéskor egyébként így idézte fel édesanyám apjának Tiszafüredre kerülését: „Abba’ az időbe’ jöttek azok az iparosemberek... Apuka is idejött Mezőkeresztesről segédnek, Klinszki is idejött segédnek, oszt’ itt maradt. Ide nőszültek be, oszt’ itt maradtak... Mer’ akkor mentek az iparoslegények, bejárták az egész országot, oszt’ ahun kaptak munkát, ott letelepedtek. Egyik helyen ott tartották őket egy hónapig, két hónapig, másik helyen évekig. Apuka olyan helyre került, ahun nem vót fiú a családba. Kovácmester vót az öreg Szabó, nem vót fia, csak három lánya vót, vagy nígy, oszt’ apukát itt tartották segédnek sokáig, avval, hogy hátha elveszi valamelyik kovács-jányt. De nem vette el egyiket se. Aztán úgy nőszült be apuka ide Oláhékho’. Elvette a parasztjányt [pontosabban: nagygazda-lányt]”.

A keresztesi évekből abszolúte semmire nem emlékszek. Még azt is csak most tudtam meg a papírokból, hogy a bátyám Keresztesen kezdte az iskoláját: ott vót első osztályos, mer' ott vótunk... Csak arra emlékszek, hogy mikor hazahoztak, mint vadidegen gyereket elvittek a másik nagymamáho', ott is vót négy gyerek, meg Lidikéék ketten – azokat mán hamarabb hazahozták –, meg vót ott biztosan egy csomó szomszéd gyerek is, álltam megijedve a sok idegen gyerek közt, és egyszer megszólalt az egyik gyerek, hogy:

– Jaj, de nagy a szája! – ez sose' ment ki a fejből.

Arra is emlékszek még az Oláéknál való életünkből, hogy eccer felrugott a csikó! Mer' Sándor bácsinak csikója vót, lova vót, kieresztették itatni, oszt' ahogy szaladt el, mer' játékos, minden jószág játékos, ami kicsi, ott ugrabugrált a csikó, szaladgált körbe'-körbe' az udvaron, oszt' ki vót vágva egy nagy ócska eperfa, egy nagy fának a rönkje, oszt' azon engem keresztül rugott a csikó. Úgy szedtek fel a másik ódalon – de nem lett semmi komolyabb bajom.

Na meg arra is emlékszek, az is egy nagy élményem vót a gyerekkoromból – de ez mán itt vót nállunk – hogy vót egy nagy hinta is itt, apuka csinálta ide a ház végire, oszt' a nővérem egy másik kisjánnyal hintáztak. De nagy hintások vótak! Mer' nagy divat vót a hintázás akkor. Úgy tudtak szállni ketten: álltak rajta mind a ketten, egymással szembe', oszt' úgy fogták a kötelet, hajtották! Én meg ott botorkáltam. Lehettem olyan... ha Lidike vót olyan tíz éves, akkor én vótam olyan öt... Botorkáltam arra, osztán apuka a műhelyajtóból elkiátotta magát, hogy:

– Vigyázzatok a gyerekre!

De mikorra ő kimondta, engemet mán fejbe kólintottak a hintával, mer' mán jött visszafele. Akkor apuka szaladt oszt' felkapni! Hát lett itt egy gümő,¹⁶⁹ de nem lett komolyabb bajom, csak elrepültem.

Ott éldegéltünk aztán – mondom – sokáig Oláéknál. De: én átkozottrossz gyerek vótam! Mindenki azt hitte, hogy rossz vagyok, pedig csak az tett rosszá, hogy mindig dumálták:¹⁷⁰ majd ha mostohaanyád lesz, majd így lesz, majd úgy lesz!

Mindig kikaptam, mindig veszekedtek, hogy milyen pocsek vagyok. Egyszer nagymama, szegény, kenyeret sütött, oszt' nekem is adott egy kis tésztát, hogy gyúrjam. Addig gyúrtam, addig gyúrtam a széken, hogy leesett a tál és eltört. Úgy megijedtem, hogy bebú'ttam az ágy alá, oszt' egész nap nem jöttem ki! Először, hogy: kikapsz! Azután meg: csak győjtek ki, nem kapok ki... Mán a vigin mindenki rimázkodott, ott guggoltak.

¹⁶⁹ Az ÚMTSz 2: 719 Tokajból és Tószegről közli a 'gümő' jelentésű *gümő* szót.

¹⁷⁰ Tiszafüreden (függetlenül attól, hogy elfogadható-e vagy nem cigány nyelvi eredete – vö. BAKOS Ferenc [szerk.] 1960: 178) a *dumál* 'beszél, sokat beszél' szó tájnyelvi funkciójú volt, amit az ÚMTSz nem regisztrál.

Egyszer meg apuka hazajött szabadságra, és hozott egy szép hajasbabát Ilonkának, az unokatestvéremnek – hát, ugye, ott vótunk azoknak a nyakán, ha nagymamánál vótunk is, mert nagymama meg azoknak a nyakán vót –, nekem meg egy korpababát. Úgy mondták, hogy korpababa: valamilyen masszából vót. Emlékszek rá: még akkor este szétmorzsoltam mind a két lábát! Mérgembe, hogy ennek hozott egy szépet, nekem meg egy korpát. Persze mondták, hogy milyen rossz vagyok!



17. kép Fodor Miklós patkolás közben az 1900-as évek elején

Később aztán mondta apuka, amikor már nagyobb vótam, hogy eléggé fájt az őneki, dehát buta vót. Nekem vette a hajasbabát valahol a határon túl, de ahogy jött, eszibe jutott, hogy ott is van egy jány. Kereste

ő, de mán nem kapott az állomásokba' másformát, csak a korpát, és nem tehette meg, hogy nekem adja a szépet, mer' kitör a parasztgyalázat...¹⁷¹
De ez nekem akkor olyan rosszul esett!

Nekem a Jézuska sose' hozott semmit! Vót egy keresztanyám, az ünnep után elküldte a jányának az ócska holmiját karácsonyi ajándékba. De legalább karácsonyra kü'dte vóna! Akkor is begorombultam,¹⁷² hogy: énnekem csak ilyen rongyokat kü'd a Jézuska, meg csak utána?! Nagymama is, szegény... Füreden január 4-én vót a nagyvásár,¹⁷³ és akkor vett nekem egy kutyát. Azt mondta: ott találkozott a Jézuskával, az adta neki oda a kutyát. Arra a kutyára én úgy megharagudtam! Pedig olyan szép kis kutya vót, még ugatott is, ha megnyomtuk a hasát... Még akkor-este szétszedtem! Hogyha nem tudott énhozzám eljönni, akkor minek kü'd?!

Addig csináltak nálunk karácsonyfát, míg Lidikéék vótak csak gyerekek, meg az édesanyám élt, de én arra nem emlékszek, csak ahogy Lidikétől hallottam. Emlékszek rá, vagyis ő mesélte el, hogy gyönyörű szép babája vót, és nem adta ide nekem, mert hát, ugye, a szép babát nem adja ide. Aszonta tán neki apuka, vagy mit-tudom-én ki: adjad oda a kistes'vérednek, hát mér' vagy olyan, hogy nem adod oda?! És ideadta – én egyet fordultam, oszt' amoda fő'dhő' vágтам, amér' nem adták ide azelőtt. Akkor még csak két éves vótam, vagy két és fél.

Meg aztán láttam szép karácsonyfát doktor Véghéknél! Olyan karácsonyfa, hogy a plafonig ért, úgy bú'káltunk alatta mink gyerekek. Ugye, rokonféle vót, mert az én nagyanyám testvérinek a gyereke a Végh Józsi bácsi, oszt' azoknak a gyerekei vótak mán. A nagymamának a testvére hozzá ment egy csizmadiáho', ez az asszony – Szép Mari néninek hívták – olyan sánta asszony vót, hogy születésitül-e, azt nem tudom, aztán hogy nem bírta a paraszti munkát, hát hozzáadták a csizmadiáho'. Aztán: nagyon jó tanuló vót ez a fia, oszt' kitanították: ügyvéd lett belőle. És az ügyvéd elvett egy olyan gazdaján't, akinek vót 100 hód fő'dje – vagy 50?... nem tudom mán, csak sok fő'dje vót – és hát az ügyvédi fizetés meg a fő'd, úgyhogy jól ment nekik. És ezeknek vót olyan nagy karácsonyfájok. Vízkeresztig tartották a karácson'fát, Vízkeresztkor elhítták a rokongyerekeket, hogy szedjük szét a karácson'fát, oszt' amit találunk rajta, az a miénk lehet. Ott bú'káltunk alatta, oszt' úgy kerestük a szaloncukrot meg a mindent. Ilonkának keresztzülei vótak ezek a doktor Véghék, hát ezen a címen osztán én is ott vótam.

¹⁷¹ Helyi szólást (nem egyéni stiláris leleményt) sejtető nyelvi fordulat jelentése: 'a paraszti rokonság megsértődik és gyalázkodni kezd'.

¹⁷² Az ÜMTSz 2: 95 csupán a jelentés megadása nélkül az Ormánsági Szótár nyomán közli az *elgorombul*, *gorombul* igét – az itteni szövegkörnyezetből egyértelműen kikövetkeztethető, (Tiszafüreden egyébként, ha nem is általános, de gyakori) jelentése a *begorombul* igének: 'mérégebe gurul, gorombáskodik'.

¹⁷³ Azaz: országos állat- és kirakodó vásár.

Azután mán oszt' kaptam karácsonyi ajándékot, amikor a másik csapat gyerek meglett, Erzsike meg Jancsi,¹⁷⁴ de mán az nem olyan vót. Akkor mán mink csináltuk a karácsonyfát: süteményt sütöttünk, ilyen mézest sütöttünk rá, meg alma vót. Vót akkor, nem tudom, van-e most az a cigán'piros alma...:¹⁷⁵ apró almák vótak, de gyönyörű piros vót mán így karácsony tájba' – azokat kötöttük rá. Aztán csináltunk... lehetett kapni, most is lehet kapni ugyan, olyan papírt, aminek az egyik ódala fényes, a másik meg matt, mindenféle színbe' van, olyat vettünk, pirosat, zödet, kéket, oszt' láncokat fontunk, avval vót körülfogva. Meg gyertya vót rajta.¹⁷⁶

Emlékszek: második osztályba' jártam, amikor egy vénkisasszony tanítónőnk karácsony előtt megmondta, hogy nem a Jézuska hozza. Az erőt, egészséget az adja a szülőknek, hogy tudjanak venni ajándékot, és ezér' van, hogy nem mindenki egyformán kap: az egyik tehetősebb, mint a másik. A szülők veszik! – azt a boldogságot, amikor ezt megtudtam... Hogy: nem én vagyok a világ legrosszabb kölyke, csak nekem nem vót, aki vegyen! Agitáltam az egész iskolát, mikor újságolták, mit kaptak a Jézuskától:

– Nem a Jézuska hozta! Anyád vette!

Erzsikének pont fordítva vót: megkapta a gyönyörű hajasbabát, itt készítettük a karácsonyfát, én az ajtó háta megett csengettem, osztán jöttek befele, és odaadtuk nekik az ajándékot, minden. Apuka mán feküdt az ágyba' – hogy oszt' mér'? hogy nem jól érezte magát? – csak mán feküdt az ágyba', oszt' aszongya:

– Hozd mán ide, kisjányom, mutasd meg, mit hozott neked a Jézuska!

És akkor Erzsike odaviszi a hajasbabát, aszongya:

– Nem is a Jézuska hozta, Lidike vette! – avval beleborult a dunnába, oszt' sírt keservesen. Mert azt a babát, amit hozott neki a Jézuska, ő kinézte a bő'tba', és hát megtudta, hogy mink vettük meg. Ő megsiratta, hogy nem a Jézuska hozta, én meg akkor vótam a legboldogabb, mikor megtudtam, hogy nem a Jézuska a hibás, hanem nekem nincs, aki hozzon!

Akkor mán nekünk a mostoha vót: apuka még abba' az évbe' meg-nősült, ahogy hazajött.¹⁷⁷ De ha az égből szállt vóna le az angyal, az lett

¹⁷⁴ 1919-ben, illetve 1922-ben született féltestvérei.

¹⁷⁵ BELLON Tibor (2003: 120.) is Tiszafüredre hivatkozva regisztrálta a *cigánypiros* (*cigányalma*, *oláhpiros*) almanevet, közölvén azt is, hogy „még májusban is piacos volt”.

¹⁷⁶ A karácsonyfa-állítás, a karácsonyi ajándékozás szokásának így felidézett kezdete nem azonos azzal – évtizedekkel korábbi! –, mint amit TÁTRAI Zsuzsanna (1990: 247–249) a szakirodalmi adatok alapján az alföldi mezővárosokra általánosított. – Az időrend korrekciójához azonban LUKÁCS Lászlónak (2007: 25–40) az Alföldre vonatkozó adat-összeállítását is figyelembe kell venni!

¹⁷⁷ Fodor Miklós kovácsmester második felesége, Csontos Éva, aki özvegyasszonyként kötött vele házasságot, szintén módos gazdalány volt. Első férje házasságkötésük

vóna a mostohaanyám, akkor se' lett vóna jó! Úgy kezdődött az iskola, hogy mentünk vóna iratkozni, és azt mondtam: én nem megyek végig vele az utcán! Akkor jól elverték, oszt' elmentünk iratkozni. Szegény ő is olyan zavarba' lehetett – ezt mostanába' fedeztem fel –, még azt se' tudta megmondani, ki az anyám: az értesítőbe az ő neve van beírva az anyám nevinél.

De nem mondhatok rá semmit se', mer' tényleg: akarmilyen jó lett vóna is, akkor is mostoha vót. Azóta is eszembe jut egy mondás, mán akkor nagylány vótam, vagy tán asszony is vótam, vót itt egy bőrkereskedő, és annak is vót két jánya, és mostoha anyjok vót, és azt kérdezték a kisjányoktól, hogy jó-e a mostohaanyjok. Oszt' azt mondta a két kisjány, hogy: jobban fáj, ha a mostoha megsimogat, mint mikor az édes megvert.

Én nagyon szerettem a fiúkkal játszani! A bátyámmal három év különbség vót csak, hát én inkább a fiúkkal játszottam mindig. Langáztunk meg bigéztünk! A langa az labda vót – hát azt is csak magunk csináltuk rongybúl: harisnya vót kitömve ilyen gömbölyűre – oszt' azt kellett bottal ütni. Mék tudja messzebbre eldobni. Akkor azt így a bottal mértük ki, hogy milyen messzire ment. A bige meg: egy kis lyukat furtunk, osztán abba' vót az a hegyes fa, oszt' azt kellett kidobni. Akkor az is megint: milyen messzire megy.¹⁷⁸ Meg egyik kocsi a másikat érte: itt vót az udvaron a sok kocsi, amit javítani kellett, oszt' azon mászkáltunk. Vót amikor úgy leestem, majd összetörtem a nyakamat! Úgy kapott fel apuka az ölibe, oszt' hozott be.

Ilyen élményeim vótak!

Tanulni szerettem. Még akkor egyházi iskolák vótak, és a tiszteletes úr azt mondta, mikor kijártuk a négy osztályt, hogy engemet adjanak polgáriba, mer' jó tanuló vagyok. Miklós mán járt akkor, negyedikbe ment. Ebben a konyhába' történt: apuka azt mondta, hogy a kisjány megy polgáriba,¹⁷⁹ és ezen rettenetesen összevesztek anyukával. Azt mondta: az övének meg hat elemi se' jut majd! Én persze kimentem bőgve, ez a veszekedés nem énrám tartozott, a kút¹⁸⁰ háta megé bebújtam, ott bőgtem. Egyszer kigyótt apuka:

után azonnal bevonult, s az elsők között lett hősi halott. Édesanyám 1976-ban így fogalmazott: „Úgy hogy se' jány nem vót, se' asszony. Egyik azt mondta, hogy milyen jól járt Évike [ti. a második házasságával], a másik meg azt mondta, hogy: hogy mehet hozzá három gyerekhe'?”

¹⁷⁸ Az itt hiányosan ismertetett *bigézésre* és *métázásra* lásd: LÁNYI Árpád 1977: 284; LAJOS Árpád 1980: 587. – A bigézés igen, a métázás az én gyermekkoromban már nem tartozott hozzá Tiszafüreden a szokásos, a rendszeresen játszott fiú-játékokhoz.

¹⁷⁹ A tiszafüredi fiúpolgári 1914 szeptemberében, a leánypolgári 1921 októberében kezdte meg a működését (BAGI Gábor – NEMES Lajos – SOÓS Imre 1989: 405), nagyapám tehát a másodiknak induló évfolyamra íratta be a leányát.

¹⁸⁰ Az udvaron lévő, ivásra alkalmatlan vizű kerek kút.

– Ne sírjál kisjányom, méssz polgáriba...

Nem jött el velem senki az iratkozáshoz, magam mentem el. Az is előttem van, hogy amikor odaadtam az értesítőt az igazgatónak és végignézte, azt mondta:

– Űgy látom, hogy jobb tanuló lesz, mint a bátyja.

Ez mindig bennem vót a négy év alatt, hogy megmutassam: igaza vót.

Ahogy kijártuk, akkor meg az igazgató jött, hogy taníttassanak tovább. Azt mondta apuka, hogy nem taníttat, nem csinál egyből urat, hogy azután hazagyöjjön az ő nyakára. Élő példa vót itt egy fodrászmester: az kitaníttatta, gimnáziumi tanár lett a fia, és egész a felszabadulásig nem vót állása. Olyanból éldegélt, hogy pótvizsgára előkészített, meg magántanulókat korrepetált – ahogy most mondják. Itt élt az apja nyakán. Igaza vót apukának!

A polgárit oszt' mindegyikőnk kijárta, oszt' mindig azt mondta apuka, hogy hiába taníttatott ki mindegyikőnket, nem lett belőlünk semmi. A négy polgárral nem lehetett hova menni mán. Vót itten egy postames-ter, egy asszony, szembe' lakott velünk, az akarta, hogy menjek el postás-kisasszonynak. De a' vót a kikötés, hogy Örsre¹⁸¹ kellett vóna kimenni, és hogy a háztartásba' is segítsek, és a postán is elvégzem a dőgot. Akkor meg aszonta apuka, hogy ha mán idáig nem adott cselédnek, akkor mán ezután nem ad, mer' csak cselédnek kellenék. Lehet, hogy azóta lettem vóna egy vín postamesternő!

Mer' hát mink szegények vótunk... Nem is olyan nagyon fizették a kovácsmunkát, meg sokan vótunk az egy keresetre... Sokat mondták: hogy lehet az, hogy mink a gazda-bíróéknak¹⁸² rokonjok vagyunk, oszt' minekünk semmi sincs jóformán, oszt' azok meg milyen gazdagok.

Emlékszek: mán polgáriba jártam, aztán németül tanultunk, és el kellett mondani, hogy mi van a lakásba'. Aztán én mondtam, hogy: ágy, meg ágy, meg ágy, oszt' lekapott a tanárnő, hogy olyan buta vagyok, egyebet se' tudok mondani, csak ágy, ágy. Nem mertem neki megmondani, hogy csak az van... Ez ahho' mehet, ami a viccbe' vót, hogy a tiszteletes úr kérdezi a gyereket, hogy: mit csinál apád, mikor felkel? Hát azt akarta megtudni a tiszteletes úr, hogy imádkozik-e! Hát oszt' aszongya a gyerekek, hogy: ül. Aszongya: min ül? – Hát a picáján. Aztán megint kérdezi tülle: de mi' csinál mikor ül? Aszongya: fingik meg vakaróznak... Hát én meg ezér' kaptam ki, hogy nem tudok mást mondani, csak ágy meg ágy! Itt a sarokba' vót egy ágy, azon feküdt apuka meg anyuka; emez sarokba' vót nagymamának az ágya, akkor mán velünk lakott a keresztesi nagy-

¹⁸¹ Tiszaörs, a tiszafüredi járás egyik községe, kb. 12 km-re Tiszafüredtől.

¹⁸² Anyai nagybátyja ui. hosszú ideig (az akkor nagyközség) Tiszafüred községi bírója volt.

mama is; a fenti sarokba¹⁸³ feküdtünk Lidike meg én, amaz sarokba¹⁸³ meg be vót ágyazva az, amit nem használtunk ágyneműt, hogyha vendég jön, vagy valami, legyen egy tiszta ágyhuzat. Négy ágy vót egy szobába! Meg a konyhába¹⁸³ is vót egy ágy, az olyan vót, hogy az nem vót megágyalva, csak egy pokróccal letakarva, hogy arra le lehetett ülni is, meg le lehetett dűlni is napközbe¹⁸³, ha akart valaki – azon meg Miklós aludt. Én meg kikaptam az iskolába¹⁸³, hogy nem tudok egyebet mondani!

És persze: háború utáni évek... A legegyszerűbb dolog nem vót, hogy: nem vót a cipőnket mivel kipucolni, hanem apuka kivitte a lert, a sütőt, vasárnap reggel,¹⁸⁴ oszt' leseperte rúlla a kormot, azt összekavarta vízzel, avval pucolta ki a cipőnket, hogy el tudjunk menni a templomba. Azután mán lehetett kapni bokszt-kockát, azt kellett vízbe áztatni, felfőzni, oszt' akkor olyan massa lett belőle, azt kiöntöttük ócska dobozokba, oszt' az megkeményedett – avval lehetett pucolni a cipőt.

Emlékszek, még tűzrevalót is vinni kellett az iskolába: minden reggel két darab fát vagy négy csutkát.¹⁸⁴ És énnekem nem adott apuka, mer' aszonta, hogy elég, ha itthon tud tüzelni. A bátyám, az huncutabb vót, mer' lopott két darab fát, oszt' kivitte, odatette a híd alá,¹⁸⁵ és mikor mentünk, akkor a hóna alá csapta. Én meg mindig kikaptam, hogy: három házunk van a Fő utcán, oszt' nem viszek még tűzrevalót se'. Én is melegszek, oszt' nem viszek.

Szegény apuka olyan spórolós is vót. Mindig vót letett pénze, amit mink nem tudtunk. Csak azt hallottuk: erre nincs, arra nincs. Na, olyasmi azér' megvót, hogy minden vasárnap kaptunk apukátul pézst, oszt' mehettünk a sarokra, vehettünk vatacukrot. Itt a sarkon, úgy híttuk, hogy Véghék sarka, Végh Józsi bácsiék laktak ott... Kinek is hítták? Csecsődi! Nem tudom miféle ember vót, mi vót a foglalkozása, de vasárnap ezt a vatacukrot csinálta ott. Amúgy oszt' mindig spórolás vót nállunk. Nagynéha aztán: mán nagyon kell, vegyetek magatoknak ezt vagy azt! Csak lestük: hát van apukának pénze?

– Gyerekek – aszongya – annak nem szabad elfogyni. Azt úgy kell csinálni, hogy mindig maradjon. Pláne ahun öreg cseléd¹⁸⁶ van a háznál – akkor mán itt vót nállunk, mondom, a keresztesi nagymama –, jön egy haláleset, akkor azt el kell temetni.

Mindent megspóroltunk! Az nem vót, hogy ebbe' a ruhába' maradunk itthon, amikor hazajöttünk – abba' a percbé' át kellett őtözni, felvenni egy ócskább ruhát. Hogyha megyünk, akkor rendesen nézzünk ki.

¹⁸³ A szövegrész takaréktűzhelyre utal (ami ún. *csikótűzhely* lehetett; nem valószínű, hogy beépített tűzhely lett volna). – Vö.: SABJÁN Tibor 2002: 71–74.

¹⁸⁴ A *csutka* szó jelentése Tiszafüreden: 'lemorzolt kukoricacső torzsája' (vö.: ÚMTSz 1: 929 – 1. jelentés).

¹⁸⁵ Azaz: az utcai vízelvezető árok átteresze alá.

¹⁸⁶ A *cseléd* szó itt 'családtag' jelentésű (vö.: ÚMTSz 1: 778–779).

A polgáristák közt én csak kődús vótam. Jöttek ide vándorszínészek – ez is egy nagy élmény vót –, és erre el lehetett menni az iskolás



18. kép Fodor Margit polgári iskolai osztálya a tanárokkal

gyerekeknek. Bejött az igazgató, és azt mondta, hogy lehet menni – kik jelen'keznek? Persze én nem jelen'keztem, mert tudtam, hogy nem kapok rá pénzt, annyian vótunk egy rakáson: öt gyerek, meg a nagymama, meg inas is vót, nyáron segéd is – nem vót nekünk arra pénzünk. Azt mondja az igazgató:

– Maga, Margit, nem jelentkezik? Nem lesz annak soká vége, meg maga ott is lakik közel.

– Elmennék én Budára is, csak pénzünk vóna!

Nagyot nevet az igazgató:

– Mely'k Budára? Pest mellé, vagy csak ide? – Budának híjják Fürednek a másik vígit.

Kimegy az igazgató, jön be aztán az osztályfőnök:

– Na, Margit – aszongya – jól megneveztette az igazgató urat, még most is neveti a tanáriba', hogy maga Budára is elmenne a színházba.

A következő órán meg:

– Na, megyszínházba! Azt mondta az igazgató, hogy ű kifizeti a színházjegyet.

Boldog vótam: mentem színházba!

Legközelebb, amikor jöttek a színészek, megint mondja az osztályfőnök:

– Na, Margit, maga elintézte az iskolának a színházat. Azt mondta az igazgató úr, hogy csak akkor engedi meg az iskolásoknak a színházba

menést, ha minden osztálynak négy szabadjegyet biztosítanak. A rászorulóknak!

Attúl kezdve én minden színházba¹ ott vótam, mert a mi osztályunkba² csak négy ilyen kódús vót, mint én.

Mindig csinálni kellett valamit

Amióta az eszemet tudom, nekem mindig csinálni kellett valamit a ház körül. Kisjány vótam, de minden reggel mán hajnalba³ keltünk, és mentünk a Rókás szőlőbe burgundi¹⁸⁷ levélér⁴. Vót aprólék:¹⁸⁸ kacsza, minden, annak hordtuk. Leraktuk a pincébe, ott nem száradt meg, aztán vagdaltuk neki. Malac is vót mindig, azt is tartottunk, mer' apuka kapott komencióba terményt is.¹⁸⁹ Meg szalmát is: avval fűtöttünk télen! Az is az én reszortom vót: mire más felkelt, mán be vót fűtve a kemence. Apuka este behordta nagy kassal a szalmát, én meg oszt' reggel melléültem, befűtöttem. Énnekem oszt' az vót a szórakozásom, hogy olyankor olvastam. Kijött apuka, rámkiabált, hogy:

– Még most is olvasol?! – aszongya. – Hát nem látol!

– Dehogynem!

Meg: – Nem törődsz akkor a kemencével!

– Hogyne törődnék – mondom. – Hát hogyha nem ég, nem látok akkor olvasni.

Mindig raktam rá a tűzrevalót, én meg osztán olvastam mellette a regényt.

Na, befűtöttünk, vót amikor még a reggelit is megcsináltam mellette: vagy tepertőt, vagy pogácsát sütöttünk, vagy kromplit sütöttünk, vagy pirítós kenyeret, azt is a kemence szájába⁵. Vagy amikor kenyeret sütöttünk, akkor előtte lángost. Mer' a kenyeret is itthon sütöttük: három kenyér ment bele, meg egy cipó, a kemencébe. De nagy fortélyá vót ám annak! Mer' amikor melegítésre, akkor csak nyomtam, ahogy sikerült, be a szalmát, oszt' hadd égjen. De amikor kenyérnek, akkor mindig félódalába kellett tenni, oszt' a félódalába⁶ égett, azután a másik ódalába⁷ égett, hogy egyformán melegedjen. Aztán: vót a szivanó,¹⁹⁰ oszt' azzal kellett így csinálni, oszt' ha szikrázott a kemencének a feneké, akkor mán jó vót.

¹⁸⁷ Azaz: takarmányrépa – lásd ÜMTSz 1: 636.

¹⁸⁸ Azaz: baromfi. – Az *aprólék* szó ilyen jelentésének elterjedtségére lásd: ÜMTSz 1: 240.

¹⁸⁹ Ti. azoktól a parasztgazda megrendelőitől, akik állandóan vele dolgoztattak, az elvégzett munkákat feljegyezte a „kontós könyvébe”, és – megegyezésük szerint – évente egyszer, a betakarítás után terményben fizettek.

¹⁹⁰ Azaz: szénvonó. – A kemence fűtéséről lásd Juhász Antal 1997: 181.

Na és akkor az, hogy: a kemencét ki kell tapasztani, mer' belő'rű leomlott! Hát ez is ki vót? Ez is csak Margit vót, mer' csak Margit tudott bemászni! Akkor oszt' apuka elkészítette a sarat, én meg bemásztam a kemencébe, és odabent megigazgattam, megtapasztottam. És akkor onnan kimásztam, és befűtöttünk, úgy hogy az ott kiszáradjon. Ezt mindig nyáron csináltuk, hogy mikor a fűtésre kerül a sor ősszel, mán akkor meglegyen.

Na, a kenyérsütést abbahagytuk mán, amikor szegény Csontos-anyuka¹⁹¹ is meghalt, meg a keresztesi nagymama is megöregedett. Itt vót a szomszédba' Tuza pék: magunk csináltuk a kenyeret, de akkor mán pékhe' vittük, ott sütöttük ki.¹⁹²

Meg hát az is munka vót: jártuk az árteret, a gyümölcsöst,¹⁹³ kétszer is megjártuk egy nap tajigával.¹⁹⁴ Toltam haza, ami vót. Meg vót egy szőlő a Rókás szőlőbe', ahun most az új temetőbe járunk; akkor vót itt a Partalatt egy Lóger, az kisebb vót, abba' csak ilyen apró veteményt tettek, zűdséget meg mit.¹⁹⁵ Meg az ártér. Mán ezt úgy örököltük az anyai nagyanyánkról. És a Rókás szőlőt akkor adták el – mondtam mán? – mikor Lidike férjhez ment, a stafírungra, az árteret akkor, amikor én férjhez mentem. A Lóger, azt nem is tudom mikor adták el. Na de amikor még jányok vótunk, ezeket jártuk mindig!

Azt mondta apuka, hogy:

– A hűvösbe' menjeteK, gyerekek, ne a nagy melegbe'! Inkább a nagy melegbe' pihenjeteK.

Úgyhogy a Nagymalomnál jártunk Lidikével, amikor jött felfele a nap. Megpakoltuk a tajigát például nyáron burgondilevéllal,¹⁹⁶ és akkor azt hazahoztuk. Amikor aztán pihengetésre került a sor, Margit leült a pincébe' egy lépcsőfokra, a másik lépcsőn meg vagdalta. Kaszakéssel!¹⁹⁷ Összevag-

¹⁹¹ Azaz: mostohaanyja, apjának második felesége: Csontos Éva.

¹⁹² Az otthoni kovászás-dagasztás és a péknél való bérsütés gyakorlata édesanyám önálló háztartásában is jellemző maradt az 1950-es évek elejéig. A Kereszt utcai szülőházamban ui. nem volt kemence, pontosabban csak a nyoma volt meg: apám bontatta el az épület 1930-as évek közepén történt megvásárlás utáni korszerűsítések. – A bérsütés jelentőségéről, 20. századi (a mezővárosokban különösen jellemző) elterjedtségéről lásd: SZILÁGYI Miklós 1998.

¹⁹³ A tiszai ártér gyümölcsöseiről összefoglalóan: BELLON Tibor 2003: 109–137.

¹⁹⁴ Azaz *talicskával*: bognár készítette egy kerekű, két fogója segítségével tolható teherhordó eszközzel – vö. K. Kovács László 1982: 165.

¹⁹⁵ A *lóger* szónak 'a település szélén kijelölt közös rakodóhely, ahol a cséplést végzik, illetve a szénát, szalmát lerakják' jelentése (vö.: ÚMTSz 3: 886) ekkorra már elhomályosult Tiszafüreden: csak a lakott területhez viszonylag közeli, de a szántóföldek között lévő *Lóger* nevű határrész neveként volt ismert. A *Lóger* aprócska parcelláit mindenki veteményezéssel hasznosította (én magam is ilyennek ismertem a veteményeskert funkciójú lógerünket gyermekkoromban).

¹⁹⁶ Azaz: takarmányrépa levele – a *burgundi* szó elterjedtségéről és alakváltozatiról lásd ÚMTSz 1: 636.

¹⁹⁷ Olyan késféle, melyet házilag készítettek: egy elvasott kaszapenge darabját fa- (vagy

daltam annyit, hogy egész napra elég vót a kacsának. Ott vót a pincébe, csak fel kellett hozni. Tettünk rá egy kis darát, oszt' ették a kacsák. Mer' – mondom – tartottunk aprólékot: kacsát, mindent. Meg malacot, azt is pici korátúl kezdve, mán hat hetes korátúl. Vót amék úgy ránk vót kapva, hogy az ölünkbe' ült, mikor a ház elé kiültünk kézimunkázni. Olyan kis aranyos vót, úgy sajnáltuk mikor megnőtt, oszt' levágták!

Az ártéren vót gyümöcsös is, azt meg őrizni kellett, mer' akkor a Nagy-Tiszára¹⁹⁸ jártak a fürdőzők, osztán ellopták vóna a gyümöcsöt. Így osztán nekünk ki kellett menni egész napra. De: oda is vittem mindig kézimunkát! Vót, amikor még kis kunyhót is csináltunk oda, ilyen gallyakból, hogy ha eső jön, hát valahova be tudjunk bú'ni, és ott ültünk, hogy ne lopják el a szilvát. De nemcsak én vótam: Oláh Ilonka is ott vót, az unokates'vérem, meg hát az egész környék... Csak azt röhögtem, hogy vót itten... hogy is hitták?... a Bodnár fiú... odamaradt a háborúba'... Iskolába járt az, tanító lett, oszt' nyáron azt is befogták a szülei, hogy menjen őrizni a gyümöcsöt. De annak a másik düllőbe' vót a gyümöcsöse, és az mindig a mi düllőnkbe' vót: mindig ott ült minálunk. Hordta nekem a könyvet: vitt magának könyvet ki olvasni, oszt' nekem is hozott. Mindig ott ült, oszt' mindig mondtam neki, hogy:

– A maga szilváját ellophatják – mondom. – Kikap otthon!

– Á, majd megyek mán – aszongya. Mindig ott ült...

Olyan divat vót, na, hogy menjünk őrizni: ez vót a szórakozás! Most meg buliznak... Azír' nem vót az annyira, az a lopás, hogy fel akart vóna pakolni ottan. Hogyha úgy került, hogy ott ment el, oszt' nem vót ott senki, bejött, letépett egy kosárral, meg nem-tudom-mi... Még a csősz is azt mondta, hogy az nem lopás, amikor csak annyit vesz, amennyit megeszik.¹⁹⁹ De hát annyian gyöttek, hogy ha csak annyit szedett vóna le, amennyit megeszik, akkor is lefogyott vóna rúlla, mikor minden nap mentek ott el fürdeni, pont azon a düllőn járt le mindenki... Mán nem *mindenki* járt, mer' paraszt nem járt fürdeni, az a lovat ment úsztatni a Hótt-Tiszára. Felkötötte a surcot,²⁰⁰ így, elől-hátul, nem vót fürdőnadrág, osztán ment bele, itatta a lovat, meg csutakolta.²⁰¹ Csak olyan iparosok,

kukoricacsutka-) nyélbe foglalták (vö.: Kriss Lajos 1958: 83). – Ilyen jelentésben közli a szót az ÚMTSz 3: 136 Monorról, Ceglédről, Váncsodról, Kabáról, Hódmezővásárhelyről, Tápérol.

¹⁹⁸ Azaz: a folyó-Tiszára. A helyi szóhasználat a község-széli, strandként is hasznosított holtágat különböztette meg *Kis-Tiszaként*.

¹⁹⁹ E szokásjogi megengedés országos elterjedtségéről lásd SZILÁGYI Miklós 2000a: 752–753.

²⁰⁰ Férfiak munkához használt viseleti darabja: kékfestő vászonból varrt, deréknál megkötött félkötény. A *kötényféléről* összefoglalóan: HORVÁTH Terézia 1980: 312–315.

²⁰¹ A *csutakol* ige Tiszafüreden nemcsak állatra, hanem gyermekekre is alkalmazott, 'le-mos, piszkot ledörzsöl' jelentésű szó, mely a erőteljes lemosásához használt, s *csu-*

kereskedők, ilyesmi... Meg ott vót a cserkész tábor is a Tisza-parton, ott is ott vót a sok fiú. Csak nem jött oda, ha ott ültünk a fa alatt, ott dumáltunk! Dehát divat vót inkább, mondom. Mer' hát éccaka meg nem mentünk! Nem az őrzés vót a lényeg, na, hanem az, hogy jól eltöltöttük az időt. Azt mondta apuka is, hogy rossz helyre nem megyünk. Mer', ugye, a kézimunkát vittük magunkkal, kézimunkáztunk – eltelt a nap.

Lidike mellett én itthon olyan lökd-ki-ránts-d-be²⁰² vótam mindig: ő vót a parancsnok. Vót olyan élményem is... Én, ugye, mosogattam, súroltam, meg minden, ő meg varrogatott, mer' varrni is járt, és tényleg tudott mindent varrni, magunknak is ő varrt mindent. Varrogatott odabent, és jött egy ügynök, és bement oda, és hát mindenféle piperecikket meg mindent ajángatott, Lidike meg ottan alkudott vele. Oszt' én is bementem, megálltam ott az ajtófélen:

– Hát magának kell-i valami? – engemet cselédnek nézett! A naccsága benn vót, én meg cseléd vótam! Hátha nekem is van egy kis... hogy mondták?... rózsavízre²⁰³ valóm...

Van olyan élményem is, hogy: Juhász mán akkor udvarolt Lidikénknek, aztán én vótam a fullajtár.²⁰⁴ Mert ő nem ment, de azér' nekem mondta, hogy:

– Menjél mán el a kútra,²⁰⁵ oszt' ha találkozol Jancsival, ezt mondd meg neki, meg azt mondd meg neki...

Oszt' énelem találkozott mindig Juhász, úgy hogy a végén azt hitték, énnekem udvarol. Ebéd után mindig mentem a kútra, mert akkor vót a bótba^a ebédidő – Kovács József vót, magyar kereskedő,²⁰⁶ annál lett kereskedő Jancsi –, oszt' akkor ment befele. Sokat ki is kaptam érte, mert mondta apuka, hogy el se' mosogatok, megyek a kútra – miről jó ez? Nem mondhattam neki, hogy azér' megyek, mer' Juhással akarok találkozni!

Aztán egyszer úgy Juhással beszélgetek, mondom neki, hogy mit üzent Lidike. És akkor jött egy utazó, akinél így megrendelték a dógokat, és elné-

taknak nevezett szalmacsomóra, rongyra látszik utalni; nincs közölve az ÚMTSz-ban (az ilyen hangalakú igének 'tuskót irt' a jelentése: 1: 928).

²⁰² Jelentése: 'utasításokat teljesítő személy'. Más jelentésű, alakilag hasonló szóösszetételekre lásd ÚMTSz 3: 907 – *lökdfel* – *hagydott* 'hagyagul végzett (munka)', *lökvide* – *lökoda* 'gyámoltalan, tehetetlen'.

²⁰³ Itt a *rózsavíz* általános 'piperecikk' jelentésű – a *rózsavízről* lásd Kósa László 1981a: 383.

²⁰⁴ Az ÚMTSz (2: 533) a *fullajtár* 'ide-oda futkosó, folyton szaladgáló (ember)' szót csak erdélyi falvakból közli; az itteni jelentés azonban 'küldönc, alkalmi üzenet-továbbító'. (A Hajdúnánásról közölt 'furi, furcsa' jelentés az itteni jelentéssel nem egyeztethető.)

²⁰⁵ A portájukon ui. csak ihatatlan vízű kerekes-láncos kút volt; az ivóvizet a kb. 300 méterre, egy téren lévő Northon-kútról kellett hordaniuk.

²⁰⁶ Ami azért említésre érdemes, mert a Fő utcán (ahol szinte minden házban volt valamilyen bolt) alighanem az egyetlen nem-zsidó kereskedő volt ez a Kovács József.

zést kért, hogy a segédurat elhívta. Aztán telt-múlt az idő: egy hét múlva, vagy mennyi idő múlva jön nagy bazsalyogva,²⁰⁷ oszt' hoz nekem egy doboz csokoládét! Akkor még nagy szó vót egy doboz csokoládé, mikor 20 fillérér' vettünk krumplicukrot! Azt mondja: az az utazó kűdi, akivel találkoztunk. Kűdte az árut, amit megrendelt Kovács, és benne vót becsomagolva egy doboz csoki, rá vót írva, hogy: a kisjánynak, akit megzavartam a beszélgetésbé. Hozta nagy röhögve, hogy nekem kűdte az utazó...

Ennél a Kovácsnál vót vitrin is – ez is érdekes vót! –, abba' vótak kirkva bonbonok, minden, és lehetett választani, hogy melyikből kérünk 10 dekát, 20 dekát, ugye. És ez egy olyan igazi kereskedő vót, hogy ha ment be egy kuncsaft,²⁰⁸ akkor – a bonbonokba' vót kiskanál –, kivett a kiskanállal, és kínálta a kedves vevőt. De a kedves Margitkát nem kínálta meg! Én nem vótam olyan nagy vevő... Én meg elcsipogtam Juhásznak, hogy engemet nem kínáltak meg, az meg megmondta Kovácsnak. Mikor legközelebb mentem, hát hozta nekem a csokit, hogy:

– Hallottam, kislány, hogy megsértődött, amiér' nem kínáltam meg. Hát mostan vegyen kettőt! – Ilyen élmények is vótak a kereskedésbé...

Én osztán – mondom – csináltam mindent, ami jött a ház körül. Mentünk a Rétipáskomba aszatolni!²⁰⁹ Azt is magunk csináltuk. Apuka, mivelhogy dógozott a parasztoknak, hát az egyik felszántotta, a másik meg megekekapázta, ha olyat vetettünk bele, oszt' nekünk csak a közit kellett. Szóval ilyen munkákat is csináltunk. Meg vót, hogy Sándor bácsi, a nagybátyám vitt ki bennünket gyűteni szénát. Azt meg úgy kellett, hogy ilyen négyágú favilla vót, le vót kaszálva rendre, ott száradt meg, oszt' mikor mán megszáradt, össze kellett szedni, így mentünk, szedtünk kis csomókat, oszt' Sándor bácsi meg csinált belőle boglyát.²¹⁰ Ezér' vótunk kivezényelve.

És eccer – jaj, sose' felejttem el – jönnek mondani Sándor bácsinak, hogy a tes'véreinek – Bakónénak, Margit néninek – a fia belefult a Tiszába! Persze Sándor bácsi is elhajintotta a villát rögtön, aztán szaladt a Tisza-partra. Ott vótak összegyűlve a rengeteg nép. Négy gyerek eccerre fult bele! Ilyen ipari tanulók vótak, ez a fiú is suszterinas vót. Akkor persze Sándor bácsi is abbahagyta a munkát, ment, összeszedte a gyerekeknek a ruháját, oszt' közzé vágott a lovaknak, hogy: gyerünk hazafele, hogy hírt adjunk a családjának. Na de hát mán szegíny Margit

²⁰⁷ A szó jelentése: 'hamiskásan, sokat sejtetően mosolyog' – vö. az ÜMTSz (1: 362) *bazsalyog* címszavát.

²⁰⁸ A német jövevényszó és 'vevő, ügyfél' jelentésű *kuncsaft* szót (vö. BAKOS Ferenc 2002: 365) az ÜMTSz 3: 631 csupán Nyíregyházáról és az Érmellékről közli, jóllehet – tapasztalatom szerint – sokkalta szélesebb körben elterjedt „tájszó” volt.

²⁰⁹ *Aszatolni*: a búzavetést megtisztítani az *aszat* (Cirsium arvense) nevű szúrós gától egy hosszú nyelű, egyenes élű kézi eszközzel, egyenként kibökődve azt (lásd BALASSA Iván 2001: 376). – A szó elterjedtségére: ÜMTSz 1: 263.

²¹⁰ A szénagyűjtő munkáról összefoglalóan: PALÁDI-KOVÁCS Attila 1979: 254. skk.

néni meghallotta, úgy hogy tanálkoztunk útközbe', gyött ordítva, sírva! Sándor bácsi oszt' visszafordult vele, minket meg levezényelt a kocsirúl: menjünk haza, ne báméskodjunk. Mink oszt' eljöttünk. A hármat ki tudták fogni, de Bakó Pistát, az unokates'vérünket, valami harmadnap találták meg odalent valahol. Négy gyerek egyszerre! És ez alig vót len- tebb, mint ahogy mink szoktunk lubickolni... Az olyan vót, hogy ahogy ment, hát eccer csak eltűnt: vót ott egy nagy gödör, és abba beleesett. Ha nem tudott úszni, akkor ott is maradt.

Mert vót osztán, hogy mentünk fürdeni a Nagy-Tiszára, mikor ott vótunk az ártéren! Jaj, a múltkor elmentünk a múzeumba Mariska báránnómmal, és ránk jött egy nagy szakadó eső, és leültetett a teremőr bennünket. Ott vót egy fiatalasszony két gyerekkel, még a teremőrnek az unokájai is, és Mariskával mondtuk az ilyen régi d'ógokat – szájátva hallgatták. A fiatalasszony is olyan jól élvezte, ahogy Mariska mondta, hogy jártunk le a Tisza-partra – mer' olyan kiállítás vót, hogy tiszaparti részletek – és hogy: mink ezt tudjuk, odajártunk fürdeni! És kérdezte a fiatalasszony, hogy milyen fürdőruhánk vót. Mondtuk oszt', hogy térgyig érő szoknya, alatta vót egy kis nadrág.

Mondom aztán a kis fiatalasszonynak:

– Ne gondolja, hogy olyan nagy úszók vótunk mink! Tudja milyen vízbe' fürdőttünk? Bokáig ért, oszt' oda leültünk, úgy lötyöltük magunkra a vizet, hogy a fürdőruhánk egy kicsit vizes legyen. Ennyi vót a strandolásunk!

Nagyot nevettek, mer' Mariska úgy adta le, mintha mink strandolni jártunk vóna! Mer' a düllön ahogy kimentünk, mán nyáron olyan partja vót, hogy lehetett vagy 50 métert bemenni: csupa sank²¹¹ vót. Még a szigetre is át lehetett menni: oda mentünk szedret szedni. Ott fordult meg oszt' a Tisza, vót ott egy kis víz, meg egy kis sodrása, de addig nem vót semmi, bejártunk, le lehetett ülni a sankba'. Na de mán bentebb vótak nagy örvények, mindig féltettek oszt' bennünket. Meg az nem lehetett, hogy csak úgy kimenjek! Hogy kiengedett vóna a jó-édesapám csavarogni? Azér' engedett ki, mer' haszon vót belőle: megőriztem a szilvát.

Közbe' meg télen kézimunkáztunk az uraknak! Amit úgyis megkaptam az egyik úrtúl, hogy... Na, hogy az elejitül kezdjem: mán akkor szegény Lidike fér'hez ment, aztán egy abroszt hímeztem, *ilyen* szélesen, fekete-pirossal, sose' felejtem el: 12 személyes abrosz vót, és 12 szalvétát is kellett hozzá csinálni. Egy évig minden szabadidőmbé' azt csináltam. És mikor hazavittem, és azt mondtam, hogy:

²¹¹ A folyami homok Tiszafüreden általános elnevezése. – A MTSz II: 342 viszont (s ugyanígy az ÚMTSz 4: 814 is, de kisebb elterjedtségűnek megjelölve) 'iszap, homokos v. kavicsos iszap, szőlőhegyről lemosott iszapföld' jelentéssel szótározta, ami – legalábbis a Tisza mentére vonatkozóan – alighanem tévedés.

– Nagytiszteletű asszony, kérem – úgy kellett tisztelni – olyan kevés az a tíz pengő, amit adott érte, pedig ezt – mondom – egész évbe²¹² mindig csináltam.

Azt mondta, hogy:

– Hát Lidike vállalta, a nővéred, kérjél tulle pótlást, ha kevesled. Különben is én nem azért dőgoztattam veletek, hogy rá vagytok szorulva, hanem azért, hogy ne üljetez tétlen.

Én oszt' nem ültem tétlen egészen idáig!²¹²

Na mikor oszt' fordult egyet a kocka, azok se' lettek urak... Mán akkor a patikába' dőgoztam a pénztárba', és eccer kimegyek, hát a nagyságos asszony az urával együtt ott ül egy kisseken, és gallyat vagdal a gyógyszerész úrnak kislejzével. Bemegyek, mondom:

– Hát a gyógyszerész úr meg kivel dőgoztat?

Aszongya: – Hát ezekkel a szerencsétlenekkel vágatom össze azt a kis gallyat.

Mondom: – Hát persze nem azír' dőgoznak, hogy rá vannak szorulva, csak azír', hogy ne üljenek tétlen!

– Jaj, Margitka, maga meg mindenre tud valamit!

Elmeséltem oszt', hogy hogy jártam valamikor. Az egyik főnököm, a Kósa, jót mosolygott rajta, de a Lelkes gyógyszerész úrnak nem tetzett... De így vót!

Még a műhelybe' is segíteni kellett! Mindig azt mondta édesapám, hogy: egy kovács nem kovács, két kovács fél kovács, három kovács egy kovács.²¹³ Három embernek kellett lenni a műhelybe' és ha nem vót éppen segéd, akkor mink segítettünk. Télen nem vót olyan sok dolog: egy kis lóvasalás, vagy ekevasat élezni – erre nem tartott segédet apuka, mink segítettünk.²¹⁴ Meg ha ráfhúzás vót, ha vót is segéd, menni kellett, mert ahho' több segítség kellett. Vót egy olyan kalapálása apukának, amire nekünk figyelni kellett. És akkor kettő ment nyomni a ráfhúzó, ő meg verte, a harmadik meg odabent fújtatt.²¹⁵ Meg fujtatni is sokszor kellett segíteni...

²¹² Utalás arra, hogy egész életében – öreg korában is – szeretett hímezni: minden szabad idejében kézimunkázott.

²¹³ Országszerte ismert szólás; vö. pl.: UJVÁRY Zoltán 2001: 328; SZEMERKÉNYI Ágnes 2009: 824. – Lásd még egy dunaföldvári kovácsnak ezt a szentenciát megvilágító élettörténeti elbeszélését: SZILÁGYI Miklós 1978.

²¹⁴ Annak okát, hogy a kovács meggondolta: érdemes-e segédet tartania, így fogalmazta meg édesanyám 1976 júliusában: „A segédnek lakást és teljes ellátást kellett adni. Emlékszem, akkor mán nagyjányok vótunk, vótak olyan inci-finci segédek, hogy válogatott az ételbe'. Meg este ment a tánciskolába, oszt' még a nyakkendőit is vóltaltatta velünk, meg a nadrágját is. Haragudtunk rá nagyon!”

²¹⁵ A kovácsok munkavégzéséről összefoglalóan: TIMAFFY László 1991: 256–261. Az itt emlegetett munkafogások részletes leírása: BUCZKÓ József 1994.

Vót aztán egy félévi munkám, amikor én vótam az egyedüli segítség a bátyám helyett. Ő mán akkor segéd lett apukánál, de oda vót tényleges katonának, én meg mán akkor a polgárit elvégeztem, nagyobbacska jány vótam. Nem kapott apuka segédet vagy nem akart fogadni, hogy sokba kerül? Mer' legtöbbször csak nyáron fogadott, így télen mink segítünk... Reggel négykor keltem, ugyanúgy, mint a fiúk, vót egy bőrkötény, azt magam elé kötöttem, és mentünk apukával. Még ráverni is én vertem, ha patkót vagy valamit csinált apuka, csak nem a nagykalapáccsal, mert azt nem bírtam, hanem a félkézkalapáccsal. Két ajtó vót a műhelyen, az egyik az utcára nyílt, a másik meg emerre, az udvarra, és apuka, hogy melege vót, ugye, a tűz mellett dőgzott, kinyitotta mind a két ajtót. Én meg betettem az utca felől valót! Mondta osztán:

– Mi az, tán szégyelled, hogy kovácslegény vagy? Meg kell tanulni, kisjány, mer' hátha majd kovácslegényhe' adlak, oszt' azt mondja: meg se' tanított az apád?!

Én meg azt mondtam erre:

– Á, én nem megyek! Én olyanho' megyek, akinek a mesterségihe' semmit se' értek. – hát jól választottam, mer' aho' oszt' nem értettem semmit se'...

De meg mán hamarabb is: vótam olyan 10 éves – legyezni kellett a lovat! Mer' ha légy vót rajta, akkor ugrált, nem lehetett megvasalni. Szegény apuka mindig mondta, hogy beszéljek hozzá. Hát mit beszéljek én egy lóval? És akkor apuka: monddjad neki, hogy mingyán kész leszünk, abrakot kapsz, meg minden... Tényleg hallgatott rá, ha apuka így beszélt hozzá!²¹⁶

A számlát meg polgári iskolás koromba' is mindig én hordtam az uraknak! Azok havonta fizettek: írta apuka egy irkába, hogy miket csinált, hány lovat vasalt, hónap végén meg számlát írt.²¹⁷ A gazdák jobban terménybe' fizettek, azt újkor kaptuk. Úgy mondták az ilyenre, hogy kommenciós kovácsa vót apuka.

²¹⁶ A ló legyezését így idézte 1976 júliusában: „Nyáron legyezni kellett a lovakat. Nemcsak azt, amelyik vad, hanem mindegyiket, mert a légy csípte. Erre mi is be vótunk fogva, gyerekek. Én, ugye! Vót egy lófarok, az bele vót dőgzova egy hosszú fába, mint egy nagy pemzli. Mondta mindig apuka, hogy beszéljek hozzá, mer' akkor elterelem a figyelmit. Mit beszéljek én egy lóval? Azon mindig összevesztünk. Hogy lehet valaki olyan buta, hogy nem tud neki beszélni? Mer' apuka odament hozzá: majd kapsz abrakot, meg így, meg úgy, oszt' hallgatta a ló, oszt' elcsendesedett.”

²¹⁷ Három felíró füzet (terjedelmét tekintve inkább könyv) megmaradt az 1920/1930-as évek fordulójáról, s a tulajdonomban volt, majd a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában helyeztem el. Ezekből az látszik, hogy – bár szerepelnek benne parasztgazdák is szép számmal – a rendszeresen nagyapámnál hitelben dolgoztatók többsége a földbirtokosok, nagybérlők, valamint a lovat-szekeket/hintót is tartó iparosok és értelmiségiek közül került ki. – E „kontós-könyv” részletes elemzése: SZILÁGYI Miklós 2009.

Ezekről a számlákról is van érdekes élményem! Ahogy a nagymalom vót, ott lakott Surányi, a malomtulajdonos.²¹⁸ Precíz ember vót: mentem, átnézte a számlát és fizetett. Mindig fizetett. Mer' vót amékhé' kétszer-háromszor is menni kellett. Most: nincs pénzem, most: letagadtatta magát – olyan is vót! De ez, mondom, mindig fizetett. Egyszer gyön a kocsisa az állomástúl hintóval, megáll itt apukánál valamit igazítani a lován vagy a kocsiján. Apuka oszt' mondja neki:

– Hallja-e, ez a kisjány ippen magokho' készül, vigye mán el!

– Üljél fel – aszongya –, elviszlek.

Az öreg Surányi kint ült a malom előtt a lócán, persze meglátott, hogy az ő hintójárúl szállok le. Odamegyek hozzá, köszönök illedelmenesen, adom oda a számlát. Rámnéz:

– Majd gyere el hó'nap!

Mondom oszt' apukának, hogy nem fizetett.

– Tudod, kisjányom, hogy mér' nem fizetett? Azér', hogy az ő hintóján vitetted ki magadat. Menjél ki gyalog!

És tényleg úgy vót: másnap kimentem, kifizette, nem szólt egy árva szót se'.

Egy másik élményem is van! Ahol az új iskola épült most, gépállomás vót az, na, ott laktak Jusztus Gyuláék.²¹⁹ Az is egy úr vót, egyszer oda is vittem számlát... Nemcsak egyszer, sokszor, de akkor-egyszer ahogy viszem, hát nekem szalad a kapuho' három-e vagy négy kutya. De nagyok ám! Én mindig jóba' vótam a kutyákkal, elkezdtem hozzájuk beszélgetni: ide jöttem, hozzátok jöttem, így, úgy... Elkezdik lóbálni a farkokat, és szépen beballagtunk a verandáig. Bemegyek a verandára, beköszönök. Ott pöffeszkedik a nagyságos úr a fotelbe'. Aszongya:

– Maga hun gyött be?

– A kapun – mondom.

– Jó – aszongya –, de a kutyák?!

Mondom: – Azok is gyöttek...

– Na, ezt megnézem magamnak!

Kifizette a számlát, aztán kiállt az ajtóba, megnézni hogy' megyek ki. Akkor megint szóltam nekik, hogy: na, most mán gyerünk! És kikísérték a kapuig a kutyák, csóválták a farkokat. A nagyságos úr meg nekidült az ajtófélfának, még mikor a kapunál vótam, akkor is röhögött.

Na meg az is: ott ahol most a Birka-csárda van, Fráter Árpádnak hív-

²¹⁸ Amikor a felírókönyv névanyagát édesapámmal végignézttem (1976 júniusában), így jellemezte Surányi Gézát: „a hengermalmot ez vette meg; nem füredi vót, a fene tudja hunnan került”.

²¹⁹ Apám 1976 júniusában így jellemezte Jusztus Gyulát: „Ez földbirtokos vót; ahol a gépállomás van, az egész az övéké vót. Ennek vót yanája is, ez földbirtokos vót. Csak gondolom, hogy itt a parádés lovakat, hintót csináltatták.”

ták azt az urat,²²⁰ aki ott lakott. Akkor ott vót a vásártér is, és ott bent meg lakott egy Mocsáry nevű szolgabíró,²²¹ oszt' az egyiktül vittem a másikho' a számlát. Mer' elvittem én három-négy számlát eccerre: amék arra lakott. És akkor Fráter Árpádék kifizették – az mindig kifizette, nagyon komoly ember vót, átnézegette a számlákat s kifizette –, és mentem tovább. Elmentem ehhe' a Mocsáry szolgabíróho'. Egy olyan csapás ment ott, csak úgy a vásártéren jártunk keresztül, és amikor onnan jövök, hát találok egy csomó pénzt! Azt a boldogságot, hogy én találtam pénzt! Felkapom, és akkor veszem észre, hogy az, amit a másik helyen, Fráteréknél fizettek, azt veszítettem el, oszt' azt találtam meg, mikor visszafele jöttem. Csak az Isten őrzött, hogy nem más járt arra addig!

Így szedtem össze elsejin a járandóságunkat...

Vót osztán olyan, mondom, aki terménybe' fizetett. Azt úgy mondták, hogy komenciós kovácscsa vót apuka annak. Azt újkor kaptuk. Meg akkor hoztak szalmát is egy kocsival, azér' vót a téli tűzrevaló a szalma. Meg hát olyan jövő-menő emberek is vótak, azok mingyán fizettek. Jártak ide még vidékrül is, mert apuka meg tudta vasalni még a hamis lovat is. Vót neki olyan istrángja, amivel odakötözték a deszkáho', vót ilyen színfal, és azon vótak lyukak, ilyen hosszú lyukak, és akkor a lovat odaállították, a hasa alatt áttettek egy széles istrángot... hevedert, aztán ide, oda bedugták, oszt' ott meg vót egy szög, osztán avval odaerősítették, meg alól is, itt is, meg itt is, meg még így is – úgy odakötözték, hogy meg se' tudott mozdulni. Akkor megfogták a lábát – rugott vóna, de nem tudott – oszt' így meg tudta vasalni.²²² Ezír' jól fizettek, akinek

²²⁰ Apám jellemzése Fráter Árpádról: „Gyógyszerész vót, aztán gazdálkodni kezdett. Ahol a ÉMÁSZ [észak-magyarországi áramszolgáltató telephelye] van most, az vót a kúriája. Lipcsey-jányt vett el, gazdálkodott.”

²²¹ 1976 júliusában az alábbi élményét mesélte el anyám Mocsáry György főszolgabíróról: „Elmentem úgy tizenegy óra fele, oszt' ott vótam, míg haza nem jött a hivatalból. 12 óráig ott ültem a konyhába, akkor jöttek a jányok: jaj, nem merték mondani neki, hogy itt van, mer' nagyon éhes, hadd ebédeljen mán meg. Akkor vártam, míg hordták be neki, a nyálam majd' elcsurgott, finomabbnál finomabbakat... A szobajány külön felőtözött, nem abba' a ruhába, amékebe' odakint vót, hanem át kellett neki ötözni... Akkor gyön ki: jaj, ne haragudjak mán, de mán mikorra vitte be neki a feketét, mán akkor a hálósobába' vót, lefeküdt. Meg kellett várni míg felébred. És akkor jött a kisjány szaladva, hogyhát most jött vécebe – a folyosó végén vót a véce –, mikor a vécebül jön kifele, akkor menjek elébe. Kimentem oszt' a konyhábúl nagy alázatosan, minthogyha most gyöttem vóna, és akkor mondtam neki, hogy mér' gyöttem. És akkor bevitte a számlát, oszt' átnézte, és aztán a cselédtüл kiküldte.”

²²² A hamis ló megkötözéséről így beszélt 1976 júliusában: „Senkinek se' vót az egész környéken, tán a járásba' se'. Hamis lovaknak, akiket nem lehetett megvasalni, csak akkor, ha megkötözték. Ilyen hám, vagy gurtni, vagy minek mondták. Az egész környékrül ide hozták az olyan lovakat, akinek ilyen vót, hogy nem tudták megvasalni. Ehhe' mindhe' ragaszkodott a gazdája, mer' ezek gyönyörű lovak vótak. Erős, meg minden. Külön vót felszámolva a kötözés meg a vasalás. Sok baj vót vele; vót úgy, hogy egész

ilyen hamis lova vót.²²³ Meg vidékről is hoztak, mer' másutt nem vót, csak itt, ilyen.

Beszéltek ilyeneket²²⁴

Na, még arra is emlékszek, hogy itten az utcába vót... valami Takácsnének hitták, egy öregasszony vót, oszt' azt mondták, hogy szemmel tud verni. Ha akarja, ha nem! Ha ráníz valami kiscsirkére, vagy kiskacsára, vagy kisgyerekekre, az mind beteg lesz. Csirke, kacska felfordul! Hát a gyerek csak beteg lesz, nemigen hal meg.

Ez úgy előttem van, mint gyerek... Erzsike vót kicsi, oszt' idejött apukához, mert hát parasztemberek vótak, oszt' valami ekevasat hozott éleztetni. Hát apuka se' ült a műhelybe, ha nem vót dolog télen, meg hát hideg vót, idebent üldögélt. Ha jött valaki, akkor kiment elébe, aztán elvette tülle, amit hozott. És az ilyesmit meg, hogy ekevasat élezni, összevárta. Mikor már vót 10–20, ment, oszt' tüzet gyűtött, oszt' egy óra alatt kiélezte őket. Szóval ilyen dógokat csinált télen. Idebent ült a szobába, és bejön az öregasszony. E' meg ott vót a kocsiba.²²⁵ És akkor, mikor benyitotta az ajtót, és meglátta a gyerekkocsit, akkor hirtelen visszafordult. Azt mondja:

– Drága Fodor úr, takarják már le a gyereket!

Úgy előttem van! És akkor gyorsan rálökött egy kendőt. Akkor beljebb jött, és megmondta, hogy mér' jött. Ekevasat hozott, azt hiszem,

délelőttöt is kínlódtak egy lónak a vasalásával. Bekötötték, megvasalták a két külső lábát, akkor kiódták, akkor újra bekötötték. Vót úgy is, hogy annyira megbokrosodott, hogy nem lehetett még egyszer bekötni. Akkor elmentek, akkor jöttek vissza, amikor megszeliődött egy kicsit. Meg pipát tettek a szájára. Hogy fájdalma legyen, biztosan, oszt' jobban tűrjön. A pipa olyan vót, hogy egy fa, oszt' azon vót egy hosszú madzag, meg egy karika rajta. A karikába behúzták a felső száját, a madzaggal rákötötték. Ott vót a szájába, míg vasalták." – Az engedetlen lovak megvasalását segítő hasonló kényeszerítő eszközökhöz lásd: BUCZKÓ József 1994: 143–150.

²²³ A felírókönyvből ilyen ár-arány tűnik ki: 1930. július 24. – 4 új patkó: 6,40 P; „Megkötözés”: 3,20 P; egy ócska patkó: 0,80 P.

²²⁴ A hiedelmek (hiedelemmondák, hiedelemtartalmú élményelbeszélések) és egyéb szövegfolklor-emlékek az életútinterjú előtt is többször szóba kerültek. Nemcsak előre elhatározott adatgyűjtés közben, hanem spontánul is, amikor ilyen témára terelődött a szó, azonnal papírt vettem elő, hogy rögzítsem az elhangzottakat. Érdeklődésem tehát számottevően hozzájárulhatott a gyermekkori emlékek mélyén megbújó, a „régiregerekre” jellemző volt hiedelem-részletek felidézéséhez. A feljegyzéseim egy részét (közöttük az itteniek változatait) korábban már közöltem: SZILÁGYI Miklós 1973. – A Tiszafüred környéki hiedelmekhez lásd BARNÁ GÁBOR 1972–1974, 1979.

²²⁵ A gyűjtői beszélgetésbe belehallgató, 1919-ben született leánytestvére, akivel egyébként ekkortájt a közvetlen szomszédságban: a valamikori három lakóházat magában foglaló porta egy-egy épületében laktak, tehát mindennapos volt a szomszédolás.

vagy ilyesmit hozott. Aztán elment. Oszť mikor elment, akkor tárgyal-
ták apukáék, anyukával, hogy szemmel ver ez az asszony. Oszť, látod,
aszongya, mégis van benne annyi emberi érzés, hogy nem akarta meg-
rontani a gyereket! Mondta, hogy takarják le, addig nem jött be!

De azt mondták, hogy olyan vót: ha akarta, még a nagyobb jószágot
is megverte. Úgyhogy a tehenet hajtották, oszť ha vót haragossa, annak
a tehenire ráolvasott: annak a tehene nem adott több tejet, az övé meg
annál többet adott. Hazavitte a tejet!²²⁶

Az is vót, azt is hallottam, hogy... Nagymamátúl is!²²⁷ Mer' még
mondta is, mikor Erzsike is rossz vót,²²⁸ hogy: csináljuk meg, csináljuk
meg! De apuka nem engedte... Hogy ilyen fadarabokat megégettek, oszť
mikor olyan vót mán, mint a faszén, akkor azokat a kis fadarabokat ki-
vették a vízbűl... vagy micsoda: a tűzbűl, oszť belelőktík a vízbe. Oszť
mikor az úgy gőzölt, akkor rátartották a gyereket.²²⁹

Még azt is mesélte a keresztesi nagymama, mikor mán itt lakott nálunk,
hogy vót olyan asszony, aki ki is tudta cserélni a gyereket! A maga gyereke
nem vót elég szép, vagy jó, akkor oszť kicserélte másikkal, egy rendessel.

Hát oszťan egy család is vót, nem tudom ki vót mán az, csak hogy
annak is... Azt mondtá az asszony, hogy ez nem az ő gyereke, az övé
nem ilyen vót, mikor megszületett. Rossz is vót! Hogy: ez nem az, biz-
tos valaki kicserélte, meg minden. Oszť akkor azt mondtá egy öregasz-
szony, hogy próbálják meg, hogy fűtsenek be a kemencébe, oszť tegyék
rá a kisgyereket a lapátra. Tegyenek úgy, mintha bele akarnák lökni a
kemencébe, oszť akkor az igazi anyja a kéményen keresztül kirántsa a
magaét, az odavalót meg visszahajintsa. Meg is csinálták! Aztán mikor
a kemencébe akarták betolni a kisgyereket, akkor egy nagy sistergís vót,
és akkor eltűnt a gyerek a lapátról, oszť egy másik odapottyant.

Egy másikat meg... Úgy tudták meg, hogy ki van cserélve a gyerek,
hogy... Azt mondták: adjanak neki egy kis bögrét, meg egy nagy kanalat,
oszť ha rontott gyerek, akkor megszólal. Még olyan kicsi korába' is... hát
olyan egész kicsi vót még... hogy: megszólal! Oszť a kisgyerek megszól-

²²⁶ Egy generációval idősebb tiszafüredi adatközlőtől hallott adatok a szemmel verésre és a tehenrontásra: SZILÁGYI Miklós 1975: 10–11.

²²⁷ Ti. az 1920–1930-as években már velük élő, 1845-ben született mezőkeresztesi nagyanyjától.

²²⁸ Azaz: csecsemőként nyűgös, síró, mert gyakran/folyamatosan beteg.

²²⁹ Egy másik beszélgetésünkön rögzített változat: „– Jaj, megint megrontotta ezt a gyereket valaki! Ki járt itt? Ki járt itt? – gondolkodott. Meg kell fűstöltni! Lapátra tet-
tek faszenet, el nem égett fát, ami jól fűstölt. Rostába beleültették a gyereket, vagy ha
kicsi vót, belefektették, úgy fűstölték. Ha tudták, hogy ki rontotta meg, annak a ku-
tyájának a szőrivel [fűstölték]. Ha a kutya megharapta, a kutya szőrivel fűstölték.”

lalt, hogy: Kicsi csupor, nagy kanál?! És akkor mán tudták, hogy nem az övéké.²³⁰

Ez meg: azt mondták, hogy igaz vót, mer' ebbe' a házba' törtínt. Mer' itt mindig kovácsműhely vót! Vót egy kovácsmester, annak vót egy felesége. Mindenki azt beszélte a faluba', hogy az az asszony boszorkány. Hát mindenki sugdosta, de nem mertik ráfogni. De eccer aztán bebizonyosodott rá! Vótak annak segédjei, vagy legényei, a mesternek. Sokat dőgoztak egész nap. Hát reggelre az egyik az mindig olyan hóttfáradt vót! A többi mindig mondta neki:

– Mér' vagy te úgy elfáradva? Hát mink is dőgozunk, oszt' mégiscsak kipihenjük magunkat.

Hát ű nem pihen íccaka.

– Hát mi' csinálsz?

Mit tudja ű.

Hát kíváncsiak vótak a többiek, hogy mi lehet az oka, hogy az ennyire van. Hát: kilestík! Úgy tettek, mintha aludtak vóna... Mer' vót nekik egy komorájuk,²³¹ ahun a segédek... vagy: a legények... aludtak. Úgy tettek, mintha aludnának. Hát íccaka begyött a mesterné asszony, hámmal,²³² oszt' rálökte a nyakára a legénynek, ahun feküdtek, a hámot – lóvá változott. Felugrott rá, oszt' elnyargalt. Reggel fele oszt' visszajöttek, oszt' akkor a legínyrűl levette a kantárt, ű is bement, oszt' ott aludt tovább.

– Na, megállj – mondták másnap –, majd kibánunk mink vele!

Hát másnap este úgy tettek megint, mintha aludtak vóna. Mikor jött a mesterné, akkor felugrottak, elkapták tülle a kantárt, oszt' a nyakába löktik a mesternének, oszt' az változott lóvá. Kivitték a szín alá, oszt' megpatkólták.

Ott hagyták, oszt' várták, hogy mi lesz reggel. Hát kijött a mesterűr, oszt' azt mondta:

– Fiúk – aszongya – most nem lesz reggeli – aszongya – mer' beteg a mesterné asszony.

Hát osztán űk tudták, hogy mi vót a baja. De nem mondták, hogy űk vasalták meg éccaka.

Ezt apuka mesélte, hogy őneki beszéltek az itteni fürediek, hogy ebbe' a házba' vót a boszorkány. Nem-tudom-hány nemzedéken keresztül ez mindig kovácsműhely vót.²³³

²³⁰ A „váltott gyermek” hiedelemmonda-típusról összefoglalóan: CSONKA-TAKÁCS Eszter 1999; SZILÁGYI Miklós 2003.

²³¹ A *kamara* szó *komora* alakváltozata az ÜMTSz 3: 53 szerint a keleti magyar nyelvterületen látszik jellemzőnek.

²³² Hirtelen nem találhatta a megfelelő szót, ezért mondott „hámot”, amikor ugyanis máskor mondta el ezt a hiedelemmondát, a „kötőfék” szót használta.

²³³ A „boszorkány megpatkolása” országszerte az egyik legnépszerűbb, „meseként” előadott hiedelemmonda (BERZE NAGY János [1957] mesekatalógusába is felvette:

Na meg azt is mesélte nagymama, hogy ha valakinek olyan betegsége vót, hogy kelés vót rajta vagy valami, akkor azt megkeresztelték egy ruhával. Megmártották a kelés... úgy abbúl kijött, abba' megmártották, avval egy keresztet csináltak, ahun fájt. Aztán azt a ruhát kivittik a keresztútra, oda letették középre, és aki először keresztül ment rajta, arra ment rá az a seb. Vagy az a rontás! És amarrúl meg elmúlt.

Jaj, az is... Nekem a kezemen vót kisjány korombá... Ilyen rücskök, akkor úgy mondták, hogy tyúksegg, ilyen szemőcsszerű. De sok, sok! Egyik kezemen is, másikon is. Úgyhogy eccer meg is olvastam: 32 vót a kettőn. Nagyon szégyeltem, mer' nagyjány vótam mán, hogy olyan csúnya a kezem. Osztán mindent csináltam vele! Hát aztán akkor is mondták az öregasszonyok, hogy miket kell vele csinálni. Fel kell kelni hajnalba, mielőtt a nap felkel – akkor kellett megdörgölni ökörfarkkóróval, a virágjával. Felkeltem én is hajnalok hajnalán, mer' a nagymalomnál vót ilyen ökörfarkkóró, mikor kelt fel nap, mán ott vótam. Dörgöltem éktelenül! De nem múlt el... Akkor azt mondták, hogy meg kell kenni szalonnafelsővel este, mikor jön felfele a hold, oszt' elásni az ereszcsurgásba, oszt' akkor elmúlik. De hát mire bejöttem, akkorra a kutya kikaparta, oszt' megette! Hát attúl se' múlt el.²³⁴

Na, apuka a tisztí főorvosnak is dolgozott, a számlát meg, mondom, mindig én vittem el. Eccer oszt' megmutattam neki a kezem, hogy csináljon mán vele valamit. Na, aszongya, egyet kiégetek, készüljön fel rá, mindegyiket ugyanígy kell majd kiégetni! Kiégette azt az egyet, de nem is vót nagy, tán az vót a legkisebb – oszt' elmúlt az összes szemőcs mind a két kezemről!

Legközelebb kérdezi, hogy mér' nem jöttem. Mutatom oszt' neki a kezem. Nem akarta elhinni, hogy elsőre etalálta!

– Kisjány – aszongya – az összes szemőcsnek az vót a gyökere!

Ja, mondtak még mást is, de azt nem csináltam meg... Hát, inkább ott legyen a kezemen, de ilyen hülyeséget nem csinálok... Hogy: pisiljek bele, oszt' a pisibé' mossam meg! Azt mán nem csinálom meg, mondom, inkább legyen rajta, ott egye meg a fene.

Na, olyat meg szegény apuka is... Mondta mindig, csak nevetve, nem azér', hogy használt vóna. Biztos vót mán neked is, hogy itt a szád szélin vót olyan pattanás szerű... vagy itt bent...²³⁵ Oszt' akkor mondta, hogy mondjátok, kisjány, aztat, hogy:

– Fing nyótt a nyelvemen...

Meg a nyelvünkön is szokott olyan lenni! Oszt' akkor azt mondja:

BN 335**) – Összefoglalóan: NAGY Ilona 1977: 349. – Más alkalommal elmondott változatát korábban már közöltem: SZILÁGYI Miklós 1973: 69.

²³⁴ Az említett gyógymódok párhuzamaira lásd HOPPÁL Mihály 1990 népi gyógyászatról írott összefoglalását.

²³⁵ Ti. a száj belsejében.

– Fing nyótt a nyelvemen.

Oszt’ a másik megkérdezte, valamelyikőnk, ketten kellett játszani...

Azt kérdezte:

– Ha kötött?

– Ma kötött!

– Hó’nap olyan legyen – mondja a másik –, hó’nap olyan legyen, mint az Érsek Tercsa segge!

Vót itten egy suszterné, oszt’ olyan nagy, kövér segge vót, oszt’ apuka mindig azt mondta, hogy:

– Hó’nap olyan legyen, mint az Érsek Tercsa segge!

Oszt’ akkor akinek a nyelvin vót, aszonta:

– Pfü, pfü, nyelvemről oda menjen, inkább oda vesszen!

Hogy akkor elmúlik... Mindig neveltük, hogy apuka mondta, hogyhát olyan legyen, mint az Érsek Tercsa segge.

Vótak osztán olyan mondások is... Mikor reggel felébredtünk, jó-késő, akkor azt mondtuk: Hű, ránkvirradt, mint a kövesdi farkasra!²³⁶ Hát oszt’ ez az a mondás vót, hogy Kövesdre bement télidőbe’ egy farkas, és rávirradt, oszt’ a falubeliek agyonverték. És hát erre vót ez a mondás. Meg mondták azt is, hogy: A szerelem mennél később, annál veszettebb, mer’ a vén kecske is megnyalja a sót.²³⁷ Az is a szerelemről vót, hogy: A szerelem rosszabb a rossznyavalyánál, mer’ a rossznyavalya kibe’-kibe’ van, de a szerelem mindenkibe’ van.²³⁸

Meg oszt’ vót olyan mondás, hogy: Izzad, mint a körei halott. Mer’: vót olyan ezelőtt, hogy aszonták, hogy tecchalott – hogy nem halt meg egészen, csak az emberek aszitték, hogy mán meg van halva, oszt’ fel is ravatalozták, meg minden, és mikor kezdett magáho’ térni, hát jött rajta az izzadság kifele, oszt’ magáho’ tért, oszt’ erre mondták, hogy izzad, mint a körei halott!²³⁹

²³⁶ Ezt a szólást, nyilván azért, mert nem országos elterjedtségű, nem találtam a szólásgyűjteményekben.

²³⁷ Csak a „vén kecske is megnyalja a sót” van benne a szólásgyűjteményekben: UJVÁRY Zoltán 2001: 285–286; FORGÁCS Tamás 2003: 353; BÁRDOSI Vilmos (szerk.) 2003: 170; SZEMERKÉNYI Ágnes 2009: 739.

²³⁸ Hiányzik a szólásgyűjteményekből. – További, gyermekkori emlékeim alapján közölt tiszafüredi szólások: SZILÁGYI Miklós 2007.

²³⁹ Én magam másként ismerem, Zsákai Emerencia nagyanyámtól másként hallottam gyermekkorkoromban az *Izzad, mint a körei halott* ‘nagyon izzad, szinte dől róla a verejték’ tiszafüredi szóláshasonlathoz kapcsolódó adomát. Történt valamikor Kiskörén, hogy éppen lakodalmaztak, amikor váratlanul meghalt az öreg nagymama. Néhány közvetlen hozzátartozó, aki tudomást szerzett róla, nem akarta felbolygatni a hírrel a vendégereget: egy nagy teknőben a kamrába kiterítették a halottat, s úgy tervezték, hogy majd másnap reggel hozzák nyilvánosságra a sajnálatos esemény hírét. Az éjszaka folyamán a családhoz tartozó egyik fiatalasszony lélekszakadva rohant ki a kamrából: Jaj, jöjjenek, izzad öreganyám! Amikor ugyanis a halottat a kamrában elhelyezték,

Erről meg az jutott most eszembe, hogy a múltkor benne vót az újságba, ilyen régi dógokat soroltak a Szolnok megyei Néplapba, hogy vót egy ember – nem-tudom-mék faluba történt – aki nagyon sokat ivott, halálra itta magát, oszt’ egyik este annyira sokat itt, hogy elájult. És a kocsmába összeröföntek, oszt’ elhítták a doktorurat megnézni. A’ meg megnézte a szemit: mán megvót üvegesedve a szeme! Hát meg van halva, vigyék ki a hullaházba... vagyis a halottas házba. Ki is vitték. Betették – vót ott egy öreg őr –, hogy majd reggel intézkednek, mer’ meg van halva. De közbe’ az vót az érdekes, hogy az ember mán valamikor fiatal korába’ is ilyen iszákos vót: kiverték az egyik szemit, oszt’ üvegszeme vót. Oszt’ az orvos is be vót szíva, mikor elment megnézni, oszt’ azt a szemit nézte meg – persze, hogy meg vót üvegesedve. És reggelre magáho’ tért a jó hidegen a pasas, és veri a hullaháznak az ajtaját meg az ablakát: engedjete ki, engedjete ki! Hát először csak a kutya kezdett ugatni, de aztán az őr is felébredt rá, oszt’ odament. Halálra rémült, hogy a halott ott van az ablaknál és ki akar gyönni! Hát oszt’ fellármázta az egész falut. Kieresztették aztán, oszt’ kisült... Az öreg mesélte oszt’ el az újságírónak, de nem tudja most mán igazoltatni az orvossal – aszongya – mer’ az orvost osztán elhelyezték onnan. Hát megtörténhetett ilyen!

Hallottam osztán olyan vicces dógokat is: jót neveltünk rajta, mikor nagymama mesélgette, hogy valamikor régen, amikor még szabadkútból²⁴⁰ ittak az emberek... Az asszonyok is jártak a határba az emberekkel, azok egy kicsit hamarabb hazamentek: közbe’ még a vacsora is kész legyen. Hát sietett az asszony nagyon, a szabadkútból meghúzta a vizet, bele a fazikba, gyorsan galuskát kavart,²⁴¹ mer’ úgy hívták: galuskát kavart... Hát a gyerek ott sertepertélt²⁴² körülte: lesett ott bele a katlannál a fazikba. Hallotta, hogy mondta: kapaszkodj, kapaszkodj – de nem figyelt oda.

Hát kész lett a vacsora. Legelőször a gyerekeknek adott a tányérjába, az leült a küszöbre. Akkor figyel oda az anyja, hogy mondja a gyerek:

– Látod, bétustám, mondtam, hogy tapasztodjál, nem tapasztodtál, most édesanyám összetúrozta-tejfelezte a picádat!²⁴³

nem vették észre, hogy egy zacskó túró van felakasztva, és éppen a fejére csepeg belőle a savó. – A szólás egyébként hiányzik a szólásgyűjteményekből, ugyanilyen jelentésű viszont az *Izzad vki, mint a ló* (FORGÁCS Tamás 2003: 324).

²⁴⁰ Azaz: nem fúrott, hanem ásott kútból.

²⁴¹ A *galuska* itt főzésre szánt, túróval-tejffel izesített *gyúrt tésztát* jelent – vö. KISBÁN Eszter 1979: 378.

²⁴² A *sertepertél* tiszafüredi jelentése az ÜMTSz 4: 878 (ugyanígy MTsz II: 378) által megadottaknak (1. ‘nyugtalanul jön-megy, lábatlankodik, ténfereg’; 2. ‘sürög-forong, tesz-vesz’) többé-kevésbé megfeleltethető.

²⁴³ A kisgyermek szavait idéző mondat a selypítést utánozza.

Mer' hát a béka benne vót a vízbe, az anyja nem vette észre, hogy a gyerek annak magyarázott! Oszt' közbe' a gyerek tányírjára került!

Jól megvótunk egymással²⁴⁴

Három ház vót itt, ezen a portán: egybe' mink laktunk, kettő meg ki vót adva mindig. Azér' vette meg apuka, mondta mindig, hogy milyen nehezen vette meg, mer' úgy vót vele: öregségire abból fog megélni – bérlőjei lesznek. Azt meg ángyikámtúl²⁴⁵ hallottam, hogy annyi adóssága vót apukának, mikor megvette, hogy anyuka hazament az anyjáho' sírva, Miklóst vitte a karján, lehetett olyan féléves. Ott sírt, hogyhát azér' vették meg, hogy a gyerekeknek legyen, osztán nem tudják fizetni. Nagymama oszt' kifizette helyette. Azér' kaptunk mink kevesebbet, hogy Sándor bácsi beszámolta azt is, hogy apukát kisegítette valamikor pénzzel!²⁴⁶ Megvót a három ház, de annyira változott a világ, hogy semmi haszon nem lett belőle. Annyi vót az adó, hogy a bérlet mindig az adóba ment: nem is nekünk fizettek a bérlők, hanem egyenesen a község házára kellett befizetni – le vót tiltva.

Ebbe' a két lakásba' aztán mindig zsidók laktak. Mán nem azér', hogy szegényemberek vótak: kereskedésük vót, fényképész vót, ilyesmi, meg hát cselédjek is vót, maj'nem mindnek, akik itt laktak. De inkább üzletelt avval a pénzzel, minthogy házat vett vóna! Kibérelt hosszabb időre egy lakást, azt elrendezte magának, ahogy akarta. Ezt például, amibe' most lakok, Svarc Benedek rendezte el: a konyhából elválasztott egy kis spájzot, meg a belső szobából is kidobatta a kemencét. Levonták osztán a lakbérből amennyibe került. Ennek drogériája is vót, meg fényképésze is, lett vóna annyi péze, hogy házat vegyen, de nem vett. Sokáig itt lakott. Csak mikor mán kezdett változni az idő, kezdődött a háborús hangulat, s gondolták biztosan ők is, hogy nem úgy megy majd a kereskedés, akkor vett egy házat magának, akkor ment el innen. Egyik is, másik is vett magának akkor házat. Addig nem. Forgatták a pēzt, nem

²⁴⁴ E fejezet korábban közölt változata: Szilágyi Miklós 1991. – A tiszafüredi zsidóság történetéről lásd: ORBÁNNÉ SZEGŐ Ágnes 1995. – A zsidó szokások értelmezéséhez, a keresztény – zsidó együttéléshez lásd még: KRÍZA Ildikó (szerk.) 1990; DEÁKY Zita – CSOMA Zsigmond – VÖRÖS Éva (szerk.) 1994; RÉKAI Miklós 1997.

²⁴⁵ Anyja testvérbátyjának a feleségétől.

²⁴⁶ 1976 júliusában így idézte fel az ángyikától hallottakat: „Ángyikám mondta eccer, hogy sose' felejtí el, hogy megvették hitelbe' azt a nagy házat, fizetni meg nem tudta, oszt' idejött Lidike, karján a fiával, oszt' itt sírt, hogy nem tudják fizetni a részletet. Aszongya: azér' kinlódnának, hogy a fiának legyen. Akkor is – aszongya – nagymama segítette ki. Sokszor kisegítette! Mégis annyi járt, mint a többinek... Hát nem járt, mer' Sándor bácsi jól kiforgatta. Úgy csinált, hogy nagymama ráíratna ezt a darab földet is, meg amazt is. Papírt csináltak. Úgy hogy a végin kaptunk is, meg nem is.”

ölték bele ilyesmibe. Nem úgy, mint apuka, szegény...

De sokszor a fejemhez verték míg iskolába jártam, mikor valamire nem vittem pézt:

– Maga panaszkodik, aztán három házok van a Fő utcán?!

Hát ezeknek nem vót három házok, de a zsebük tele vót pézzel, nekünk meg csak a három házunk vót. Pedig nem vót rossz szakma a kovács szakma, meg szerették is apukát, jó híre vót – de hát sokan vótunk egy keresőre.

Mikor oszt’ így mondták nekem a három házat, én odavágtam:

– De abbúl nem tudunk harapni! – és azt mondták, hogy nagy a szám.

Na de hát ezek, akik itt laktak, olyasmik vótak azér’, mint mink. Vótak itt nagykereskedők, meg a sörgyáros az Igari úton, meg a Szöllösi úton lakott Wildmann, annak birtoka is vót, gazdálkodott – ezekre úgy mondták, akik nálunk laktak, hogy azok úri zsidók. Ők meg paraszt-zsidók! Ők magokat csak olyan szegény zsidóknak gondolták, azér’ mondták, hogy paraszt-zsidók. Mer’ hát kapa nem vót egyiknek se’ a kezibe’!

Vótak osztán köztük sokan iparosok is. Mer’ kovács is vót, azt meg Herskovicsnak hívták, ottan a Külsőkertoron lakott. Ismertem, mer’ olyan magunk-forma fiúk-lányok vótak köztük, jártak azok is a bálba. Mondom: kovács is vót, asztalos is vót... Ez a Fischer itten: ahol most Szabó Jóskáék laknak, asztalosok vótak. Akkor ottan a közbe’ bent az Akkermanék, azok szabók vótak, olyan vásározó szabók: vitték a vásárra, amit megcsináltak. Meg a Fő utcán vót a Svarc Móric, az is szabó vót, de az úri szabó vót inkább: megrendelésre dőgözött. Meg órás is vót: Weiszman órás, Leininger órás. Meg vót köztök olyan is, például az a Flamm, az meg itten a Weiszman közibe’ van egy kis vakköz,²⁴⁷ abba’ lakott. Hát az meg olyan szegény kis zsidó vót, hogy: vót egy rossz gebéje, egy rossz kocsija, oszt’ avval fuvarozgatott. Meg ment a vásárra tollat szedni. Meg a dögrováson való lovakat megvette, oszt’ kigyógykezelt és eladta – ilyenekből éldegélt. Az a Bíró nevű meg, az magyarosította nevit, a Fő utcán lakott, az meg először tollkereskedő vót. Ahhoz meg behordták a cigányok meg az ilyen szegényebb zsidók a tollat, amit megvettek. Ű szortírozta, aztán szállította ahova kellett. Az mán ilyen nagyobb kereskedő vót, tollkereskedő.

Mink osztán jóba’ vótunk ezekkel a lakókkal, minddel. Az alsó lakásba’ lakott egy fiatal pár, Svarc Andorék, még mint új házások vették ki a lakást. Ezeknek kézimunka üzletjek vót: olyan kidrukkolt²⁴⁸ dógokat árultak, meg ahhoz pamutot. Meg harisnyát, ezt-azt, apróságokat. Ké-

²⁴⁷ Azaz: aprócska zsákutca.

²⁴⁸ A német eredetű *drukkol* ige egyik jelentése ‘hímzési mintát textilanyagra előnyom’ – BAKOS Ferenc (szerk.) 1960: 176.

sőbb osztán dőgoztunk is nekik, mert ahogy a kézimunkát előnyomták, egy sarkát meg kellett kezdeni: milyen színnel meg hogy kell kihímezni. Vót kalocsai is, meg keresztszemes is, minden forma. Annak vót egy műhelye, ahol nem-is-tudom-hányan drukkolták neki ezt a sok mindent... Ott vót az előnyomdába²⁴⁹ Nagy János, aki elvette oszt’ Szabó Mariskát, az unokates’véremnek a jányát, akkor még fiatal fiú vót, és én is járkáltam vele az utcán, mindig tanálkoztunk vele, mikor munkából gyött – olyan vót, mint a kürtődugó,²⁴⁹ ahogy megfogta az a festék egész nap kezit, arcát, mindenit! De nem ment haza, hanem mentünk sétálni, csak aztán ment haza kimosdani meg átöltözni. Kereskedő segéd lett vóna különben, de nem kapott állást másformát, oszt’ úgy került ebbe az előnyomdába. Nagyba’ ment ez, mer’ egyetlen ilyen üzlet vót az egész környéken. Ide jártak, meg – ha jól emlékszek – még tán járt vásárra is ez a zsidó vele. Na, tóllük hoztuk oszt’ ilyen stóckba,²⁵⁰ meg kellett kezdeni, mondom, az egyik sarkát, és adott érte egy pár fillért.²⁵¹

Na, azokho’ bejártam. Mert az vót nekik a vallások, hogy szombaton nem vót szabad tüzet gyűtani – azt’ én mentem el nekik mindig meggyűtani. Berakták előtte való nap, csak alá kellett gyűtani, meg bemenni néha rakni rá. Meg olyankor is, amikor gyerekágyat feküdt! Mán akkor is olyan páros ágy vót, de olyankor széthúzták az ágyat: nem lehetett egymás mellett még az ágy se, nem hogy ők. Nem is nyúlhatott az ember hozzá! Én szolgáltam ki, én adtam neki, ami kellett: ennivalótmit. Vagy az ura letette az éjjeliszekrényre, oszt’ odanyúlt érte, de még egy pohár vizet se vehetett el az ura keziből – ilyen vót nekik a vallások.

Pénteken este mentek a templomba, amikor onnan hazajöttek, akkorra mán gyertyagyűtás vót: az asztal meg vót terítve, rajta a gyertya, anynyi, ahányan vótak a családba, és ott vót mellette a kalács, azt barhecnak hitták,²⁵² mindenki megsütötte előtte való nap, és akkor este felszelték. Erzsike olyan 5–6 éves vót, oszt’ mindig várta a kapuba Svarc bácsit, hogy jön a templomból:

– Na, most mán megyünk, megszegjük a kalácsot! – fogta Erzsikének a kezit, vitte haza. Mindig jött Erzsike egy jó karéj kaláccsal, ez minden pénteken kijárt neki. Az a barhec nem édes vót, sósan vót sütvé, de úgy vót megfonva, mint a kalács. Nem olyan kicsi kalács, mert minél nagyobb vót a család, annál nagyobbat sütöttek. Ezt ették szombaton kenyér helyett. Én csak úgy ettem, hogy ötőlök kaptuk, nem sütöttünk olyat sose’.

²⁴⁹ Az ŰMTSz (3: 680) Hódmezővásárhelyről, Jászkisérről, Mezőtárkányról és Sáránдрól közli ezt a szóláshasonlatot.

²⁵⁰ A német *Stoss* ‘halmaz, rakás, köteg’ szóból.

²⁵¹ A zsidó kereskedőknek a népművészeti „matyó hímezés” országos terjesztésében játszott szerepéről vö.: SZARVAS Zsuzsa 1990.

²⁵² A *bárhesz*ről lásd RÉKASI Miklós 1997: 106–113.

Úgy süteményrecepteket cserélgettünk egymással: adtak belőle, hogy ilyet sütöttek, oszt' én is megsütöttem. Arra is emlékszek, hogy még a palacsinát is Rubistánné mutatta meg nekem, hogy hogy kell kavarni. Mer' Lidike ahogy fér'hez ment, addig mindent ő csinált, palacsinát akartam sütni, aztán nem sikerült, leragadt – szaladtam át Rubistánnéhoz, hogy nézze mán meg, akarmit csinállok vele, leragad. Ő jött át, aztán habart még hozzá lisztet... vagy tejet? ... ő mondta meg, hogy mennyit tegyek bele. Azután oszt' úgy csináltam...

Jaj, valamikor, mikor még gyerekek vótunk, még iskolába jártunk, kiflit se' láttunk, meg zsemlét se', csak az úri gyerekeknél vagy a zsidó gyerekeknél! Azok meg kérték tőlünk a jó házi kenyeret, hogy adnak érte kiflit, oszt' így cserélgettük az iskolába'. Mert mi nem vettünk kiflit meg zsemlét a bő'tba, az nagy luxus vót. Akkor aztán kicseréltük a lekváros kenyeret meg a zsíros kenyeret. Zsíros kenyeret nem lehetett vóna, de azért csak elfogadta tőlünk: a gyerek kíváncsi! Mán polgárista koromba' nem vót ez a gyerekes dolog, inkább az elemi iskolába'...

Rubistán Miskáék is laktak itt, ezeknek meg vót egy nagyon aranyos kisfiok. Nagyon szerettük: itt nőtt fel köztünk, mindennapos vót nálunk a kis Laci. Ha takarítottam, súroltam a szobába', a hátamon lovagolt:

– Olyan jó ló vagy te, Margit!

Nagyon aranyos kisgyerek vót. Nem is mertem soha többet megkérdezni, mikor hazakerültek, nem akartam felszaggatni a sebeket. Egy szem gyerek vót, elvitték, odalett. És ők csodálatos módon megmaradtak: mind a ketten hazakerültek!... Mikor hazajött, találkoztunk az utcán, mán akkor beszélgett ott Rubistánné, oszt' én is közéjük álltam. Mondom:

– Megjött, Toncsika?

És akkor olyan gúnyosan végignézett rajtam, oszt' aszongya:

– De csak azér' gyöttem, hogy megnézzem, boldogabbak-e zsidó né'kül! – mintha mink tehattunk vóna rulla, hogy őket elvitték... Azután oszt' csak összelekedtünk, jóba' is lettünk, édesapád is bejárt hozzá: lett egy kis bő'tjok.

Jaj, az szörnyű vót, mikor vitték el őket '44-be! A téglagyárba' vót a gettó, az egész környékről ide hozták befele őket. Akkor nap azt mondta Marci, hogy fel ne győjtek,²⁵³ mert – azt mondja – nem jó még látni se', ami itt van a Fő utcán.

– Ahogy én tégedet ösmerlek – azt mondja –, elsírod magadat, aztán közéjük löknek tégedet is!

²⁵³ A helyi köznyelvben a „fel” irányjelölő fejezi ki, ha valaki bármely külső település-részből a központba – a Fő utcára – megy.

Csak azt láttuk, hogy ott a szomszidba az öreg Kóbit lökték fel a kocsi-²⁵⁴ Ahogy az integetett:

– Kinek ártottam én? Mondják meg, kinek ártottam én?

Aztán:

– Isten velek! – azt mondja.

Köszöntötte, akik kint álltak, az asszonyokat. Én csak az ablakbúl néztem. Szörnyű vót! Hát kinek ártott az a nyócvan éves ember?!

Ez a kis Laci mindig jött, mikor vacsorára került a sor:

– Fodor bácsi, eszünk katonát?

A katona az a szalonna vót, ugye, egy kenyér, egy kis szalonna a tetejin. Rakta apuka elébe a katonákat, Lacika meg kapta befele. Jött aztán érte Rubistán a gyereknek, benyit, nekidől az ajtófélfának:

– Fodor úr – azt mondja –, megint megetette?

– Idehallgasson, Rubistán úr, ezt a bűnt magamra vállalom a másvilágon. Ez az én bűnöm lesz, nem a magáé, legyen nyugodt.

Mert hogy el lett tiltva tőlök a disznóhús. Ahol ők laktak, ha levágtak egy disznót, az rájuk romlott, oszt’ nem tudták másképp megakadályozni, hogy ne egyék, és ne fertőzödjenek, hogy ne legyen kolera, meg mindenféle betegség, hát törvénybe iktatták: nem szabad disznóhúst enni, csak aprólékot. Mer’ azt megette hamar, de ha egy disznót levágott, megette még büdösen is, és beteg lett. Másképp nem tudták leszoktatni róla, csak törvénybe iktatták: a vallás tiltja!

Intett aztán egyet Rubistán, mosolyogva sarkon fordult, oszt’ itt hagyta Lacikát. Mer’ különben örültek, ha ett, ha jól lakott – olyan kákabélű²⁵⁵ kisgyerek vót.

Mikor elementek túllünk lakni, akkor is jóba’ vótunk ezekkel a Rubistánékkal: jártunk át esténként beszélgetni meg kézimunkázni. Meg onnan horadtuk az olvasnivalót, mer’ trafikjok vót és árultak ponyvaregényeket is. Mink hamarabb kiolvastuk, mint aki megvette, csak szépen, óvatosan kellett olvasni, papírba csomagolva. Utána meg lenyomtattuk, úgy vittük vissza.

Szóval jóba’ vótunk velek. Dehát nem annyira, hogy puszipajtás lettünk vóna! A polgáriba’ együtt jártam zsidó jányokkal, de olyan nagy barátság ott se’ vót. Még a magyarok közt se’ vót barátság! Mert hát a katolikus az katlanragó vót,²⁵⁶ a református a lóformátus, hát a zsidó,

²⁵⁴ A közvetlen szomszédságban, a Kereszt utca sarkán lévő szatócsbolt és kocsmatulajdonosa volt Rubinstein Kóbi. – A sarki épület, benne az üzlethelyiség – *Kóbi bótjánál, Kóbi sarkán* formában – az 1940–1950-es fordulóján is megmaradt fontos tájékozási pontnak, gyermekkoromban nem is tudtam, hogy a Kóbi nem vezetőnév volt.

²⁵⁵ Tiszafüreden a rossz evő, válogatós kisgyerek általánosan használt jelzője. (Az ÚMTSz nem ismeri.)

²⁵⁶ Az ÚMTSz (3: 148, 885) a *katlanmókust* közli Balmazújvárosról a katolikusokra

az meg zsidó, és amikor az iskolából jöttek, mindig összeverekedtek: a három csapat fiú. A jányok nem, de a fiúk. Így csúfolták egymást: katlan-rágó, meg lóformátus... A polgáriba' mán nem vót ilyen. Megvót minden héten, hogy melyik nap kinek van hittanórája. A katolikusok abba' a terembe' maradtak, mink meg átmentünk egy másik terembe, a harmadikba meg a zsidók. És akkor nekik jött a rabi, nekünk jött a református pap, azoknak a katolikus pap, és tanultunk, imádkoztunk, énekelünk. Na, közös imádság az vót minden reggel az iskolába'. Azt imádkoztuk, hogy: Hiszek egy Istenbe', hiszek egy hazába', hiszek Magyarország feltámadásába'. Ámen. Ezt elmondta minden vallás, és evvel ültünk le tanulni. Ennek mán hány éve? Huszonhatba' végeztem. És azóta se' lett egész Magyarország menyország...

Az olyan természetes vót különben, hogy mindenki a maga vallását tartotta jónak, és azon nem is vitázott. Én kíváncsi természetű vótam, úgy hogy a katolikus templomot azér' megnéztük. Meg mentünk Úrnapján, akkor így a katolikusoknál az vót a szokás, hogy házaknál, akik olyan vallásosak vótak, sátor csináltak, szépen feldíszítve, ott vót a Szűz Mária, meg minden, oszt' odament a pap. Körüljárta az egész Füredet, ahol sátor vót, oda mindenhova bement egy-egy imádságra. Oda is mentünk mindig, vittem a két gyereket, én vótam a peszra...²⁵⁷ Egyszer – emlékszek – eltűnt Erzsike! Hát hol van ez a kölyök? Hol van mán? – ott lesem. Hát mán bent vót a sátorba', ott térgyepelt a pap előtt, mire észrevettem! Alig vártam, hogy kijöjjön, elkaptam a kezit... Láta, hogy úgy kell, oszt' bement velek. Németh Loliéknál, a kultúrház mellett, azoknak a sátrába ment. Ott is vót, akkor Saflánszkiéknál, ahol koporsót árultak, azoknál is. Aztán hol még?... Pedig több helyen vót... Na, ott is vót még, ahol most a buszmegálló van, ott is vót egy nagy katolikus család. Úgy hogy vót vagy négy-öt sátor, ahova a pap elballagott.

Szóval jóba' vótunk, jóba' vótunk... De csak ha úgy gondoltam, hogy magam forma, avval vótam jóba'. Még csak tegezni se' tegeztük egymást, csak ha olyasforma vót, mint én! Deli Gizit tegeztem, mer' az is iparosjány vót, Fehér Ellát tegeztem, az meg vasutasjány vót, meg micsoda-Irént, az meg egy kis parasztjány vót. De itt vót például a szomszídiba Brón Loló, egy terménykereskedőnek a jánya, azt sose' tegeztem. Pedig hát maj' nem minden nap náluk vótam: megengedték, hogy németre odajárjak. Mer' német kisasszony vót mellettük kicsi koroktól kezdve! A kisasszony lefordította a leckét, kikérdezett, meg minden, úgyhogy jól ment a német. Dehát ha egy külön papírt adtak vóna, nem tudtam vóna lefordítani! Én

vonatkoztatott „gúnyos népetimológus alakulásként”, a *lóformátus* szónál pedig csupán utal a *református* szócikkre.

²⁵⁷ Azaz: *pesztra* – persze nem 'fizetett gyermekgondozó leány' jelentésben, hanem családtagként (vö.: MORVAY Judit 1981: 232).

meg másba segitettem neki, mert elég butuska kisjány vót, és a tanárok mondták: itt lakunk egymás mellett – na, azoknak vót házok, meg nagy terményraktár –, hát segítsek neki. Játszani se' játszottunk sose'! Megcsináltuk a leckét, aztán: kezit csókolom – elköszöntem Brónéktúl. Egymásnak meg úgy köszöntünk, hogy: pá!

Vót osztán, jut eszembe, egy másik Brón: a Szomorú Brón az Igari úton, egy vakközbe.²⁵⁸ Nem is tudom, hogy mér' hitták Szomorú Brónnak, ez csak Brón vót. Hogy megkülönböztessék egymástúl? Azok is elég jómódúak vótak. És annak a gyerekére mondták, hogy Szomorú Brónnak víg gyereke...

Egyszer össze is vesztünk valamin ezzel a Brón Lolóval, nem szóltunk egymásho' sokáig. Az osztályfőnökünk meg megtudta, és azt mondta: ilyen nincs, béküljünk ki! Ő nem kérdezi, hogy min vót a harag, de ennek nincs értelme. Én meg azt feleltem neki:

– Minek mán erre a kis időre? – negyedikesek vótunk mán akkor. – Ha kijárjuk a polgárit – mondom – rám se köp tovább. Csak mosolygott rajta az osztályfőnökünk, pedig hát így vót.

Na, Kabos Böskét, azt szerettem, avval jóba' vótam. Nem is tudom, mi vót az apja, csak olyan kisegítő lehetett a gazdagabb zsidóknál. Vótam nálok többször. De a többi zsidójány mán többre tartotta magát.

Meg egy olyan élményem is van: vót a zsidó templom háta megett, abba' az utcába' – mondom – egy szabó, annak a fia, Akkerman Sándor, az is szerepelt velünk. Még most is emlékszek rá, hogy „A vén bakancsos és fia, a huszár” – ő vót a vén bakancsos.²⁵⁹ Nagyon jól játszott az a zsidó gyerek! Azt mondta, hogy ő elvállalná, de olyan vásároló szabók vótak, nem olyan úri szabók, ő nem ér rá, mert oda van vásárra, nem tudja leírni azt a sok szerepet. Azt mondtam neki, hogy leírom én.

– Jaj, leírja, Margitka? – azt mondja. – Akkor elvállalom!

Leírtam neki a szerepet, meg is vót az előadás. Jó vót az: egy hónapig is járogattunk, oszt' elkomáztunk. Olyan magyar táncot is táncoltunk benne az utcán, egy utcai jelenet vót, meg öregasszony is vótam benne, ilyen tömegjelenetbe' – olyan nagy szerepem nem vót. Csak amikor a magyar táncot táncoltuk – az szép vót! – egyszer csak tesznek fel egy gyönyörű virágkosarat. Hú – minden jány – kié lesz az ugyan? Mikor elhúzták a függönyt, mindenki rohant oda. Én nem mentem, mert tudtam, hogy nem az enyém. Hát kiabálják, hogy:

– Gyere mán, hát a tied!

Benne vót egy névjegy, hogy: „Fodor Margitkának, hálám jeléül, a megírt szövegért, Akkerman Sándor”. Irigyelték oszt' a többiek!

²⁵⁸ Azaz: zsákutcában.

²⁵⁹ Szigeti József (1822–1902) 1855-ben írt népszínműve a kisvárosi-falusi amatőr színjátszók egyik legkedveltebb, gyakran műsorra tűzött vígjátéka volt a 20. század első felében.

Apuka is olyan jópofa vót:

– Hát – azt mondja – az a gyerek még ilyen kosarat rendelt? Akkor mán ennek neked is kéne adni valamit.

Akkor még az vót a szokás, hogy a jányok zsebkendő't adtak ajándékba. Egy szép csipkés zsebkendő't horgoltam, aztán Akkerman Sanyinak adtam. Pedig hát semmi nem vót köztünk...

Jaj, van még egy élményem Brón Lolóékkal! A zsidók nagyon vallásosak vótak, és vót olyan ünnepek, például a húsvét, hogy tán tíz napig tartott, és az alatt az idő alatt nem ettek kenyeret. De előtte olyan nagy-takarítást csináltak, hogy még csak egy morzsa se' maradjon a házba! Akkor áttértek a pászkára. Még vót itten pászkagyár is, ott gyártották az egész környéknek. Ebből a pászkából osztán csináltak mindent: megtörtik vagy ledarálták, és csináltak májgaluskát a levesbe, meg ebből sütöttek süteményt – sokféle fajtát csináltak belőle! Hoztak nekünk is minden ilyen pászkanapon, mán úgy kóstolónak, vót, hogy két-három helyről is kaptunk... Na, egy ilyen ünnep előtt átmentem a szomszídba valamit megkérdezni Lolótól. De: mindig vinni kellett valamelyik kistes'veremet csikónak, nem vót kire hagyni – vittem Jancsit is. Jaj, úgy megijedtem, mikor bemegyek, oszt' köszönök:

– Kifele! Kifele! – kiabál az öreg.

Nem tudtam, hogy mi van velem, miér' zavarnak ki. Hát akkor látom meg, hogy Jancsinál egy karaj kenyér van! Újra kellett takarítani az egészet!²⁶⁰

Ezeket a vallási dögökat nagyon betartották. De azér' ők se' vótak egyformák! Az vót a jellegzetes, hogy aki nagyon vallásos vót, az szakállas vót meg pajeszos: meg vót hagyva a haja ódalt és fel vót göndörítve. Az asszonyoknak meg parókájok vót, mert mikor megesküdtek, az vót a vallások, hogy most mán nem törődik az asszony a világi dögökkel, csak a családjának él, nem szépíti magát, hanem kopaszra nyíratja – dehát azér' csak nem jártak kopaszon. Lehet, hogy az öregebbje csak bekötötte a fejit, de a fiatalabbnak mindnek szép parókája vót. Lakott itt nálunk az alsó lakásba egy bőrkereskedő, s annak a felesége nagyon helyes asszony vót, az arca is szép vót, meg nagyon szép szőke parókája vót – senki se' mondta vóna, hogy nem az ő haja. Az ura meg olyan szakállas meg pajeszos vót. Az vót a szokásunk, hogy estefeled, ha nem mentünk sétálni, kikönyököltünk itt az ablakba: néztük a sétálókat, olyankor tele vót az utca.²⁶¹ A zsidó fiúk, zsidó jányok is itt sétáltak, oszt' egyszer mikor oda-könyökölt közénk ez az asszony, azt mondja:

– Ó, hát azt hiszik, hogy mifelénk nincsenek ilyen jóképű gyerekek, mint itten? De énnekem olyanho' nem szabad vót hozzá se' szólni! Csak az ilyenhe', mint az uram. Az a szerencse – azt mondja –, hogy éccaka

²⁶⁰ A *peszáh*ot megelőző, a kovászos kenyér eltávolítását célzó nagytakarításról lásd: RÉKAI Miklós 1997: 87–89.

²⁶¹ Ti. a Fő utcának a házuk előtti szakasza, mely „korzónak” számított.

sötét van. – Így tett. Sose⁸ felejtem el. Nem tudtam én még akkor, mire mondja, hogy éccaka sötét van... Vót mán nálok akkor vagy három-négy gyerek.

Vót osztán, hogy meg vótunk híva esküvőre is: Rubistán egyik hűgának az esküvőjire, meg Lövingerékhe' – azok fakereskedők vótak –, meg máshova is. Az úgy zajlott le, hogy: nem a templomba' esküdtek, hanem mindenki a lakásán, az udvaron. Oda vót felállítva egy sátor, mint a katólikusoknak is van, és szokták magok felett vinni, négy oszlopja van, és felül egy díszes drapéria. Ennek a sátornak a közepibe vót a rabi – úgy hitták a papot: rabi –, meg még két ember, biztos, mint a keresztyényeknél a tanú, ezek két ódalrúl karolták a vőlegényt és imádkoztak, meg a rabi is imádkozott felettek. Fel vótak őtözve mind abba az imaruhába. Mer' a zsidóknál mikor mán családot alapítottak, attúl kezdve vót olyan ruhájok, amit felvettek mindig, amikor imádkoztak este meg reggel, meg ünnepnapokon, és abba' is temették el őket. A lakásba' meg az asszonyok őtöztették a menyasszonyt: rendes fehér menyasszonyi ruhába, fátyolba, koszorúba, olyanba, mint mink is vótunk. Még az én pártámnak Rubistáné hozta el a mintáját: az ő tes'vérjinek vót ilyen. Két asszony hozta oszt' ki a menyasszonyt, bevittik a sátorba. Imádkozott felettek a rabi, öntöttek a menyasszonynak is, meg a vőlegénynek is bort egy pohárba, megitták, és akkor a poharat letették a fődre, lefordítva, és a vőlegénynek azt agyon kellett taposni. Ha egyszerre sikerült letaposni, eltört, akkor örvendeztek neki, ha nem, akkor meg csendesebbek vótak, és meg kellett próbálni újra. Biztos olyan jó-vékony poharakat tettek, hogy sikerüljön összetörni, mert én nem emlékszek olyanra, hogy ne sikerült volna. Mindig nagy örömujjongás vót – aztán evvel vége. Akkor betesékelték a vendégeket a lakásba, minket is, a magyar vendégeket – vót ott leső is, de aki meg vót híva –, és odabe' meg vót terítve: megkínáltak bennünket süteménnyel, ezzel, azzal, mink meg gratuláltunk.

Meghíttuk aztán mink is őket: Rubistánék is meg vótak híva, Svarc Benedek is. Az azér' csinálta az esküvői fényképünket. Meg az a Brón Gábor is, akitűl a stafírungot vásároltuk – attúl meg kaptam egy szép uzsonnás készletet nászajándékba.

Jaj, az is érdekes vót! Emlékszek rá, mikor ángyikámmal elmentünk stafírungot venni – ugye, anyánk nem vót, meg mán Lidike se' vót itthon, oszt' majd ő eljön velem! Egy lánynak csak kellett, ugye, meg vót szabva, hogy hány lepedőjinek kell lenni, meg hány dunnahajának,²⁶² meg minden. Elmentünk, és azt mondja:

– Nem adunk érte, Brón úr, annyit! Nem! Gyere, kisjány, menjünk!

Hogy: megyünk másik bótba. Eljöttünk a sarokig, mán kiabált utánunk:

²⁶² Azaz: *dunyhahuzatának* – vö. ÚMTSz 1: 1036–1037.

– Na, gyöjjön vissza, Oláhné asszony! Ha ráfizetek is – azt mondja –, de nem engedem el! Csak magának adom oda ennyiír', pedig ráfizetek... – Hát nem fizetett ránk biztosan, ha még nászajándékot is küldött!

Így árultak mindent. Inkább sírtak, hogy: nem keresünk rajta!, meg: most nem jól megy!, meg ez, meg az, de azér' mindegyiknek vót. Meg odaadták hitelbe' is: majd ekkor meg ekkor megadja! Na, ez a mi házunknál nem vót, pedig hát nekünk is ideadták vóna. Az én apám azt mondta mindig, hogy addig nyú'tózkodjunk, amíg a takaró ér.²⁶³ Nálunk semmit az égvilágon nem lehetett venni hitelbe', mer' azt mondta apuka: ha egyszer belemerülünk, akkor abból nem gyövünk ki soha.

Meg aztán a termínyt is elfogadta a zsidó, ha nem vót péze a parasztnak! Ott vót az Igari úton a Bríger-kocsmá, oda bejárt az egész Füred: a legínyek otthon ellopták ídesapámtól a fél zsák búzát, az egy zsák kukoricát, oszt' ameddig futotta belőle, ihatott.²⁶⁴ Meg a Kóbi kocsmájába: oda azok jártak be, akik a piacra jöttek. Olyan nagy udvara vót, hogy kocsiival is be lehetett állni, bevitték egy fél zsákkal a kocsirúl, oszt' megitták az áldomást. Így ment... Az annyira vót valamikor, hogy az mán nem is falu vót, ahol nem vót zsidó! Izéltek, hogy: hozzunk magunknak egy zsidót. És akkor vittek magunknak, hogy legyen a faluba' egy zsidó, mert az jobb boltos, mint más. Akkor lesz boltos, ha lesz egy zsidójuk – addig mentek, míg egy zsidót nem szereztek a falunak. Így mondták.

Na meg nemcsak az esküvőre – elmentünk temetésre is, ha ismerős vót a halott!²⁶⁵ Azon kezdem, hogy ha valakinek meghalt valakije, az megtépte a ruháját: le vót szagatva róla a ruha, és abba' vót nyóc napig. Mondták persze: nehogy azt higgyétek, hogy a legszebb ruháját szagatja össze! Tudta, hogy mán meg akar halni, és akkor – azt mondja – felveszi az ócska ruhát. Meg vót, hogy csak a fazonját szakították le a férfi kabátnak, azt, gondolom, meg tudták utána varrni. A legközelebbi rokonok a földön ültek pernyébe ..., a távolabbi rokonok meg ösmerősök pedig vitték nekik az enivalót. Meg aztán nem ilyen szép, díszes koporsót csináltak, mint a keresztyények, hanem csak négy deszka, se' befestve, semmi. És azt maguk csinálták! Mikor meghalt valaki, a hozzátartozójai csinálták a koporsót: mindenkinek verni kellett bele egy szeget vagy kettőt, kinek mennyi rokonja vót. Beletették abba' az imaruhába', amit egész életibe' használt, a rabi szépen mondta a magáét – hát mink nem értettük –, sírtak, meg minden, és akkor elindultak. De csak az első utcasarokig mehetett vele a hozzátartozója! Ha férfi vót, akkor a férfiak, ha nő vót, a

²⁶³ A köznyelvi, széles elterjedtségű közmondásra lásd SZEMERKÉNYI Ágnes 2009: 1331.

²⁶⁴ A családon belüli lopásról, mint „bocsánatos bűnről” vö.: SZILÁGYI Miklós 2000a: 753.

²⁶⁵ Az ortodox zsidó temetési szokásokról lásd SZARVAS Zsuzsa 1982.

nők kísérték ki a temetőig, mindenki nem mehetett. Mink is mentünk osztán két ódalt a járdán, mer' én is csak vótam a zsidó temetőbe, látam, hogy teszik be a sírba. Na és: ahogy a kapu van, ott egy szíjalja-féle vót, és először oda tették le, ott megint beszéltek velem. Azután egy olyan, mint a Szent Mihály lova,²⁶⁶ arra rátették, úgy vitték a sírho'. Ott megint beszéltek neki, és egy zacskót tettek a feje alá, abba' – ezt azután hallottuk – jeruzsálemi föld vót. Onnan hozták, hogy hazai földön pihenjen. És akkor csak ők maguk húzhatták be a sírt: egyik adta a másiknak a lapátot. Hogy kifele is ők ásták-e, azt nem tudom, de behúzni ők magok húzták.

Mán a háború után, ugye, másképp vót. Például Aszódi, a fogorvos, mikor meghalt, az mán párttag vót, de azér' csak egyházi temetést csináltak neki. Mán azt édesapád vitte ki egy másik emberrel a szobából. Mindig emlegette, hogy olyan kis ajtó vót, mer' ott fürdőszoba is vót, maj' nem kiborították, mer' nem gondolták, hogy nincs leszögezve. Megbillentették, hogy kiférjen, és akkor vették észre, hogy nincs lezárva. Hirtelen visszafordították, azt mondja, hogy ki ne essem az öreg. Szóval ők vitték ki, de ők se' mehetek a temetőbe, csak ott vótak a háznál.

Érdekes vót osztán a temetőjök is: a sírra nem raktak virágot, csak be vót füvel nyőve. Nem hagyták megnyőni annyira, hogy gazos legyen, szép füves vót, és mindegyiken vót egy kis kő emlékmű, olyasmi állású, mint amilyen táblán a tízparancsolat van. És egy évbe' vót egy nap, akkor temetőjárás vót. Akkor, aki csak elkerült innen, és itt hozzátartozója vót, az mind megkereste a sírját.

Ilyenek vótak az ő szokásaik. Ezeket mindenki betartotta közülök, ha nem vót olyan nagyon vallásos, akkor is. És hát ez a szokás is szép vót, meg a mienk is szép vót. Olyan természetes vót az nekünk, hogy mindenki a maga vallását tartotta jónak. A mai napig is bennem van, amit tanultunk apukától, hogy: amikor te imádkozol, menj be a te titkos házádba, oszť az ajtót bezárva imádjad a te atyádat, és az atya, aki titkon reád néz, megfizet neked nyilván.²⁶⁷ Én azt se' helyeseltam, amikor nálunk, reformátusoknál is elkezdtek, hogy hangosan imádkoztak az összejöveteleken. Kire tartozik, hogy énnekem mi a bánatom, meg mi a gondom? Mondtam is egyszer Bajusz tiszteletesnek,²⁶⁸ hogy én ezt nem találom helyesnek. Mondom: én egyszer se' imádkoznék hangosan. Kire

²⁶⁶ Szent Mihály lovához lásd KÓSA László 1981b: 667.

²⁶⁷ Az idézett szöveghely egy 19. századi kiadású családi bibliában (a címlapja sajnos hiányzik): Máté 6,6. „Te pedig mikor imádkozol, menj bé a te titkos házádba, és ajtód bezárolva imádjad a te Atyádat, a ki titkon *vaygon*; és a te Atyád, a ki *reád* néz titkon, megadja néked nyilván *a mit kérsz*.”

²⁶⁸ Az 1940–1950-es években református segédlelkész, majd vezető lelkész Tiszafüreden.

tartozik, hogy énnekem mi a bánatom, vagy mi a gondom, vagy mit akarok elmondani? Mert én – mondom – azt tanultam, hogy: menj be a titkosházadba... Azt mondta erre Bajusz tiszteletes:

– Nézze, Margitka, a Biblia az olyan, hogy azt mindenki úgy magyarázza, ahogy akarja.

Hát ők, szegények, másképp magyarázták. De azér' jól megvótunk egymással.

Na, a zsidó templomba' egyszer vótam: a felszabadulás után. Emlék-ünnepség vót azokér', akik odamaradtak: akkor állítottak nekik az előcsarnokba' emléktáblát, arra vót felírva mindenki, aki odamaradt. De azt életembe' nem felejttem el! Hát meg vót híva mindenki... Vagyis hát nem mindenki, hanem a vezetőség, meg ismerősök. Mink is meg vótunk híva, el is mentünk édesapával. Mikor mennénk befele, hát Rubistánék álltak ott az ajtóba', és azt mondta, hogy:

– Marcikám – azt mondja –, maga jöjjön ide lentre.

Ott vótak ilyen padok, minden, mint egy templomba'. Nekem meg azt mondták, hogy én meg menjek fel a karzatra, mert ott vannak a nők. Ez vót a szokás, úgy látszik.

Gyönyörűen beszélt a rabi, valahonnan hozták. Persze magyarul. Megható vót. Elmondta, hogy mennyien maradtak oda, és annak az emlékére jöttünk itt össze. És hogy: valamikor gyerekzsivajtól volt hangos ez a templom, meg minden, és most már egy sincs... De azt az őrzöngést, amit csináltak azok az asszonyok odafent! Tépték magukon a ruhát, meg minden – én úgy megbántam, hogy elmentem. Azt se' tudtam, hogy hogy jövök haza.

Na és akkor, mikor megvót ez az ünnepség: most mán kimennek a temetőbe. De csak nekik lehetett menni, úgyhogy megköszönték a részvétet, és kocsiba szálltak, meg ki gyalog, ki hogy, oszt' elvonultak. A környékről aki megmaradt, az itthon vót, oszt' azok kimentek a temetőbe, mink meg hazajöttünk.

Aztán elkerültek Füredről. Nem sokan jöttek haza, és még azok is inkább elmentek. Mentek még Palesztinába is. Például Weiszman fia is hazajött...

Az is egy olyan élményem vót! Marci is oda vót, ugye, és összetanáloztunk.

– Hogy van?

– Hát – mondom – megvagyunk, de – mondom – Marciról nem tudok semmit – aztán elkezdtem sírni. Hát mit csinálhattam?

És akkor rámordított, hogy:

– Magának nincs semmi sírnivalója, mert magának itt van legalább a két gyerek – azt mondja. De énnekem... Még a jószág mellé is kötnek valakit – azt mondja –, énnekem meg senkim sincs. Maga csak ne sírjon! – és otthagzott.

Aztán az kiment Palesztinába. Meg hát sokan...

Aztán odáig jutottak, hogy hát olyan kevesen vótak, hogy nem tudták a templomot fenntartani, és eladták. Így lett belőle áruház. Csak a magam formák tudják, hogy valamikor az zsidó templom vót. Mer' mán senki se' a zsidó templomba megy, most mán mindenki a keravilba megy!

Én mindenkivel jóba' vótam

Nekem nem vót barátnőm sose', hogy azt mondjam, amit a regényekbe' olvastam: milyen igaz barátnők! Az csak regénybe' vót, mert én mindenkivel jóba' vótam, de én mindenkinek azt mondtam el, amit hangosbmondóba is bemondanék. Kijártam a négy polgárit, és nem tudtam magamnak egy barátnőt szerezni. Jártam én mindegyikhe', egyikkel is jóba' vótam, meg a másikkal is jóba' vótam. Apuka mindig azt mondta: hogy lehet valaki, hogy kijárja az iskolát, oszt' nem tud egy barátnőt szerezni magának? Hát mi akarsz te lenni? Hát eredj el akkor Lidikével – aszongya – Fazekasékho', van ott annyi jány, jut ott neked is! Csak kell az embernek egy barát...

Így kerültem el Lidikével Fazekasékho', így lett a Mariska barátnőm. De hát az se'... Nem is jártunk együtt iskolába, mert nem járt polgárit – jó tanuló vót pedig, mindig mondja, hogy Létai Annunci, Lipcsei Kató meg Fazekas Marcsa,²⁶⁹ hárman ültek az első padba'! Meg másfél évvel öregebb is vót nálam... vagyis most is öregebb: másfél év van köztünk..

Ott ragadtam aztán. De nem tudtam úgy összebarátkozni senkivel se', hogy nála ne'kül nem tudnék... Na de még akkor nem a' vót, hogy 15 éves korunkba' nagyjányok vótunk, hanem mink még 15 éves korunkba' Mariskával babáztunk! Kint az udvar hátulján, hogy ne lássa senki se'. Főzőcskéztünk, meg minden... Oszt' eccer észrevette Fazekas néni:

– Ne legyetek ilyenek, hát nagyjányok vattok mán, gyertek be! Hát odabent vannak a többi jányok – betráncporált²⁷⁰ bennünket.

Leültettek ott a lócára,²⁷¹ az ablak alá. Mán odabent vótak a nagyobb jányok, fiúk is vótak ottan... Lestük Mariskával egymást: hogy' kéne innen megszabadulni? Oszt' eccer, mikor nem vették észre, újra csak ki-lógtunk: mink csak odaki' éreztük jól magunkat...

²⁶⁹ Ez büszkélkedést jelentett a barátnője részéről, ugyanis a másik két osztályelső a református pap leánya, illetve az egyik, bár nem túl vagyonos, mégiscsak középbirtokos család értelmiségi-hivatalnoki ágának a sarja volt.

²⁷⁰ Az ÜMTSz (1: 464) a *betráncporál'* (embereket) beterel valahova' igét a Bihar megyei Furtáról közli.

²⁷¹ Azaz: támlás padra (vö.: ÜMTSz 3: 881 – a *lóca* szó 2. jelentése, mely Tiszafüreden is általánosan használatos volt).

Pedig hát nagyjány lettem vóna mán akkor, annak számítottam. Mer' ez is olyan tájba' vót, 15–16 éves lehettem, amikor Buborit képviselőnek választották. Akkor ott ültem a kocsis mellett magyar ruhába! Lánykoromba' az vót mindig ilyen ünnepélyeken. Meg táncoltunk benne, szerepeltünk. Meg a tánciskolába' abba' vót a bemutató táncunk. Vót egy rakott szoknya, fehér rakott szoknya, az alján két sor nemzetiszín szalag, akkor vót egy csipkés kötény, amelyiknek nemzetiszín szalag vót a megkötője hátul, és egy pruszlik, az meg pirosbúl vót, kihímezve, itten alul cakkos. A párta az olyan vót, mint amilyen menyasszony koromba' van, csak avval a különbséggel, hogy az is pirosbúl vót, zsinór vót a szélin, meg egy pár flitter, és azon is szalag vót, ami lecsüngött, ahogy megkötöttük.²⁷² Ez lánykoromba' vót mindig, ilyen ünnepélyeken... Vót itten egy vén pénzűgyőr, és az azt mondta nekem egyszer: kislány – aszongya – ha meg akar valakinek tetszeni, akkor csak azt vegye fel!

Mondom: ilyenbe' vótam, amikor Bubori képviselő lett, akkor is.²⁷³ Hát nemcsak én persze, hanem egy csomó füredi jány össze vót híva. Magyar ruhába' kellett megjelenni. És akkor vót a felvonulás, hintókkal, ahogy vitték a képviselőt beiktatni a községháza nagytermibe. Úgy vótak a hintók, hogy a kocsis mellett egy magyarruhás jány, oszt' hátul meg az urak. Aztán oda felvonultunk, akkor sorba' álltunk az ajtónál, oszt' úgy vonultak be a képviselőt beiktatni. Utána meg itten a Nagybikába²⁷⁴ vót a díszbéd,

²⁷² Az ún. „magyar ruha”-ról lásd GYÖRFFY Istvánnak (1939: 40–41) az 1920–1930-as évekre vonatkozó észrevételét: „Van [...] egy romantikus népviselet, jobban mondva népies jelmez, melyet a népviselet nélkülivé vált vidékek ifjúsága, továbbá az iparoselem ölt magára olykor-olykor, főleg szüreti mulatságok alkalmával. [...] Fellelleges mondanom, hogy ez a női viselet nem hagyományos, mégis az iskolákban nagyon el van terjedve, mint 'magyar ruha.'”

²⁷³ DOBROSI György (1986: 29) adata szerint Bobory Györgyöt 1935-ben választották először képviselővé a tiszafüredi kerületben. – Egy 1976-os feljegyzésem szerint így emlékezett édesanyám Boboryra, a képviselőre: „Az autójába' a kutyájával utazott – akkor még kevés autó vót – és még a kutyájának is aranyfoga vót! A kutya nézett ki az ablakon, úgy mentek itt el. Itt jártak el. De mikor ő vonult, ki vótak állítva a csendőrök minden utcasarokra!” – Arra viszont anyám nem emlékezett, amit 1958. nov. 9-én néprajzi gyűjtés közben hallottam Tiszafüreden egy öreg szocialistától (akkori szóhasználat szerint „19-es kommunistától”), az akkor 76 éves Bárdos Györgytől: Egyszer Bobory aranyfogú kutyája eltűnt, s amikor megkerült, nem volt meg az aranyfoga. Egy tábla lógott a nyakában, rajta a következő felirat: „Én kivetem a fogát, / Te meg baszd meg a lyukát!” Hogy ki volt a tettes, soha nem derült ki. – Ugyanettől az öreg szocialistától hallottam egy Boboryt éltető kortes-rigmust is: „Farkas Imre rossz fiskális, / Elvesztette a pert máris. / Országházba ha bejutna, / Beszélni csak székről tudan. / Éljen Bobory!”

²⁷⁴ Tiszafüred legnagyobb, legelőkelőbb szállodája és vendéglője volt a „Bika” (emeletes épület, színielőadások, illetve bálók rendezésére alkalmas nagyteremmel). – A második világháború után különböző hivatalok, intézmények irodái kaptak benne helyet, a nagyteremben azonban továbbra is rendeztek színielőadásokat, bálókat. Az 1950-es években pedig gimnáziumi leánykollégiummá alakították az épületet.

ott meg felszolgáltak a magyarruhás jányok. És eccer kiüzent a képviselő, hogy – mer’ itten, ahol most a kollégium van, vót egy cukrászda –, hogy a felszolgáló lányok amit fogyasztanak a cukrászdába, azt ő fizeti. Mentünk oszt’ a cukrászdába! Hát persze, hogy mentünk, oszt’ ettünk...

Na, megvót a felszolgálás, utána táncra perdültek az urak ott a kert-helyiségbe’ – hát persze, hogy a magyarruhás lányokkal. Engem is felkért a főszolgabíró, Ficere. Aszongya:

– Jaj, kislány, de fínom parfümje van!

Mondom: igen...

Szóval táncoltunk. Eccer megjelenik a jó-idesapám a kertkapunál, int nekem. Azt se’ tudtam, hogy hogy menjek oda! Aszongya:

– Gyerünk csak hazafele! Részeg urakkal nem táncolunk! – úgyhogy Margit haza lett tráncporálva, nem mulattunk tovább...

Akkor az vót a divat: minden rendes lánynak otthon kell lenni mán sötétedéskor!

Nyáron is: mit csináljunk? Nem vót TV, meg rádió, meg minden – mindig itthon ülünk? Elmentünk Fazekasékho’, onnan elmentünk sétálni. Délután kimehettünk a Tiszáho’ is, de meg vót mondva, hogy hány órára legyünk itthon. De oszt’ véletlenül se’ lehetett később, egy perccel se’! Na még aztán olyan is vót... Vót ottan Fazekaséknál 5 ján’, meg mi ketten, meg még unokatestvér, úgyhogy egész csapatostúl mentünk kifele, karonfogva jányok, sétálni. Utánunk jöttek a fiúk. De mikor mán kiértünk a falubúl, mentünk a Tisza fele, a Nagyhídig, akkor eloszlott a társaság: egy fiú, egy jány – úgy mentünk. És hát még a jó-idesapámnak azt is bementák! Mire hazajöttem, mán tudta.

– Hát oszt’ tik – aszongya – mit csináltok? Innet elmentek a jányokkal sétálni – aszongya – oszt’ mán mikor kiérték a falubúl, akkor mán egy fiú, egy jány?!

Valaki megmondta neki, aki gyött az ártérrül kocsival: tanálkoztam a jányával, oszt’ ment a legínnyel. Na, ezír’ is kikaptunk.²⁷⁵ De az, mint most, hogy csókolgatják meg ölelik egymást az úton?! Ó! Még egymás mellett se’ vót szabad menni, csak a jánybarátnőkkel.

Vót amikor amarrúl mentünk az ártérre, a gátrúl, ott is sétálgattunk, ki egész a Vaskapuig.²⁷⁶ Ott lementünk, oszt’ a Tisza-parton vót egy gyalogjáró, ott a gyalogúton kimentünk az ártérre, a Nagyhíd fele meg ha-

²⁷⁵ Bár a *kikap* elsődleges jelentése szerint ‘verést kap’, itt és a következőkben csupán ‘feddés’, ‘leszidás’, ‘korholás’ az érteleme; a családban – általában is, nemcsak nagylány korában – kevésbé volt szokás a veréssel való fegyelmezés.

²⁷⁶ A *Vaskapu* a belvízlevezető csatorna (helyi nevén *kanális*) Tiszába torkolásánál megépített zsilipnek és közvetlen környékének általánosan használt határrész elnevezése.

za.²⁷⁷ Jó kis séta vót! Máskor meg elmentünk a Tisza fele sétálni, oszt' ott, ahol a mi gyümölcsösünk vót, kimentünk az ártérre. Mellettünk vót egy erdő – az az Oláh Ilonkáéké vót – és ott az erdő szélén letelepedtünk. Vittünk magunkkal süteményt, a legínyek meg hoztak italt a bicikli kormányán. Hát persze hogy nem maguktól találták ki a cigányok, hogy ott van valaki! Mán este fele, tán négy óra tájba, vagy öt óra tájba Szúszom²⁷⁸ is ott vót, osztán húzta a talp alá valót, oszt' táncoltunk.

Meg hát, mondtam mán, ott vót a gyümölcsös is, és azt őrizni kellett: ki kellett menni egész napra, meg hát naponta. Egyszer is: elvittem ezt a két átkot, Erzsikét meg Jancsit,²⁷⁹ ott akadt több koma is, oszt' játszottak a gyerekek, én meg ott ültem egy fa alatt. Szépen kézimunkáztam, ők meg a hátam megett játszottak. Eccer csak: amennyi a darázs-fészekbe' van darázs, az mind énrám gyött! Ezek a bűdös kölykök megpiszkálták, oszt' kizavarták a darazsakat. Ők elszaladtak, én meg ott maradtam, mer' nem láttam hátúrúl. Hogy mennyi akadt belém, azt nem tudom, csak azt tudom, hogy a fejemet alig tudtam mozdítani: olyan vót a fejem, mint egy kosár. Szaladtam végig a düllőúton, a darazsak meg utánam! Úgyhogy egész a Tiszáig szaladtam, ott aztán leültem, mer' elhagytak a darazsak, oszt' ott bögtém.²⁸⁰ Még akkor: egy búcsú bál²⁸¹ után vót – a búcsú itten augusztus 15-én vót –, aztán meg vót a hajam csináltatva, és le vót kötve hálóval, még le se' tudtam zavarni, mer' a háló közé mentek a darazsak... Marci meg mán udvarolt, és meg vót beszélve, ugye, hogy kinn vagyok az ártéren, oszt' majd gyön utánam. Gyön biciklivel, én meg ott bögök a düllőút szélén. Aszongya:

– Mér' sír?

– Jaj – mondom neki – megtámadtak a darazsak, oszt' úgy fáj! Olyan a fejem, mint egy kosár.

Ő meg elkezdett röhögni! De ez nekem olyan rosszul esett, hogy még jobban bögtém: nem hogy sajnálna, hanem még elkezd röhögni?! Dehát – aszongya – mit csinált volna, ahogy én kinéztem?!

Vót aztán, hogy mentünk az ártérre kapálni is apukával, mer' a gyümölcsös mellett szántóföld is... És az udvarlóm is kigyött délután segíteni:

²⁷⁷ A „Nagyhíd” a folyó-Tiszán épített, a várostól mintegy 3 km-re lévő kettős (közúti és vasúti) híd; a város közelében volt a „Kishíd”, mely a Holt-Tiszával összefüggő ér, vízállásos terület fölött ívelt át.

²⁷⁸ Nem a legelőkelőbb, de városszerte jól ismert cigányprímás, akinek a Szúszom alighanem ragadványneve volt, az általam ismert tiszafüredi cigányzenészek ugyanis majd'mindannyian a Burai és a Szitai családokból kerültek ki.

²⁷⁹ Hét, illetve kilenc évvel fiatalabb testvérei. Az „átok” jelző az „igen rossz gyerekek voltak” kifejezője.

²⁸⁰ A bög 'hangosan sír, zokog' ige – emberre vonatkoztatva – nincs benne az ŰMTSz-ban.

²⁸¹ Eszerint a katolikus ünnep alkalmából rendezett bálban egy református leány is ott lehetett.

– Tessék menni pihenni, majd én segítek!

Oszt' mikor hazajöttünk, azt mondja apuka:

– Jó gyerek ez a Márton gyerek – aszongya –, dehát azér' hüncut is. Hát ha mán gyönne segíteni, mér' nem hozott magával kapát? Csak azér' gyött, hogy én menjek onnan: ne halljam, hogy mit dumáltok.²⁸² Engem leülttetetek, hogy tik együtt tudjátok mondani... – valahogy így is vót.

Apukának tetszett a legíny!

Na, télen mán itten sétálgattunk. Meg összejöttünk vagy itt, vagy Fazekasék, de inkább Fazekasék. Odajöttek a fiúk is,²⁸³ Mariska citerázott, mink meg táncoltunk. Csak úgy roptuk a táncot! Meg kártyáztunk. Főzött egy nagy fazik kukoricát Zsuzsika néni, oszt' azt ropogtattuk egész nap. Sose' felejttem el, szegény Fazekas néni... Sütemény vót vasárnap, oszt' mindig úgy kínálta, hogy:

– Vegyen mán Márton. Nem olyan jól sikerült most.

Oszt' ű meg olyan fapofával aszongya:

– Azt tessék mán megmondani, Zsuzsika néni, hogy mikor sikerül?

Finomakat süttött, csak mindig úgy kínálta, hogy: nem jól sikerült most...

Meg esténkint: vacsora után még kiengedtek bennünket egy kicsit sétálni. Akkor is megvót, hogy meddig lehetünk kint! Hát akkor meg elmentünk Fazekasék zenét hallgatni, mer' itt a Bikába' vót zenekar, és Fazekasék ott laktak a háta megett. A kerthelyiségbe' szólt a zene – elmehettünk egy kicsit zenét hallgatni. Onnan hazakísértük Tóth Icát, az Mariskának az unokatestvére vót, ott laktak az Igari úton, onnan oszt' sétáltunk haza, én leváltam, ők mentek tovább haza.

Így is kikaptunk! Apuka itt várt bennünket a kapuba':

– Minden rendes jány itthon van mán ilyenkor!

Azt se' tudtam, hogy jöjjek haza... Még a legínyek is megijedtek: nem láttam őket vagy két nap, úgy kikaptunk érte, amér' soká jöttünk. Mer' mán elharangozták a kilencet! Hát nyáridőbe' 9 órakor még nem olyan sötét vót, nem vót nagy idő. Meg az vót a szokás akkor, hogy az egész utca tele vót sétáló közönséggel. Itt vót az a sok zsidó: zsidójányok, zsidófiúk, meg az iparos fiúk, meg minden. Hát, ugye, egész nap dőgöztak, ültek, meg ez, meg az, meg üzletbe' vótak, este az vót a szórakozás, más nem vót,

²⁸² A *dumál* 'beszélget' szó hiányzik az ÚMTSz-ból.

²⁸³ 1976 júliusában így beszélt az udvarlás szokásos napjairól: „Azt hiszem, hogy az iparos fiúk csütörtökön meg vasárnap, a parasztfiúk meg szerdán meg szombaton mehettek a lányhoz.” Ennek kapcsán egy tréfás elbeszélést is felidézett: „Eccerre vót a jánynál egy iparos fiú, meg egy parasztfiú. A parasztfiú jó'lakhatott babbal, mer' eccer csak nagyot fingott. Az iparos fiú meg bekente magát parfümmel. Bejött a gazda, oszt' kérdi: mi ez a szag? Az iparos fiú azt hitte, hogy a parfümjét dicsérik, és azt mondta: Tőlem ered! – Ennye, ebadta, ha tőled ered, akkor kifele a házambúl! – elzavarta. Pedig a paraszt fiú fingott!”

hogy mentek sétálni. Itt lesfel²⁸⁴ sétálgattunk, beszélgettünk, tele vót az egész Fő utca. Mos' meg ha 8 óraker kinézek a kapun, egy árva lelket nem látok – a városba! Akkor meg csak falu vót, és annyian vótak az utcán!

Meg olyan is vót, hogy térzene vót: ott, ahol az orosz szobor van,²⁸⁵ térzene vót este, meg délbe, vasárnap délbe. Akkor megint ott sétáltunk, hallgattuk a zenét. Nagyobb élet vót, mint most! Nem vót TV, hogy mellé üljünk, oszt' nézzük! Néha-néha elmentünk a moziba.

De, mondom, nálunk precízen megvót, mikor kell hazajönni, hova szabad menni, meg ez, meg az. Apuka, szegény, inkább csak a komolyságával mutatta, hogy neki az anyát is pótolni kell. Mert hát a mostohaanyám is meghalt amikor 13 éves vótam, előtte meg beteg vót nem-tudom-hány évig.

Hogy mennyire szeretett apuka, én ezt csak akkor tudtam meg, amikor elmentem a háztúl. Amikor az esküvőnk vót, nálunk nem vót semmi. Ugye: anyám nincs, apuka meg azt mondta, ő nem csinál lakodalmat. Eljöttek értem, a násznép, és csak uzsonna vót: kávé meg sütemény. Mentünk az esküvőre, és ahogy az elő van írva, elköszöntem. És akkor apuka elkezdett rettenetesen sírni! Embert sírni annyira nem láttam: ráborult az ágyra – úgy hagytam ott. Mer' akkor nem vót szokás, hogy a szülők elmenjenek az esküvőre. Sehol se! Otthon várták az új párt. Csak a násznagy ment, meg a koszorúsjányok, meg a vendégsereg – a háziak otthon várták a kapuba.

Nekem az olyan rossz érzés vót: akkor éreztem, hogy hiányzok neki. Végigbögtem az egész utat, még szegény Marci is mondta:

– Ne sírjál mán, ha valaki lát, azt hiszi, hogy tán erőltetett valaki.

Amikor megjött aztán apuka a vacsorára, csak akkor nyugodtam meg, akkor jött meg a hangulatom.



19. kép Fodor Margit az udvarlójával: a későbbi férjével, Szilágyi Mártonnal

²⁸⁴ Azaz: 'fel-alá', 'erre-arra' – a lesfel nincs benne az ÚMTSz-ban.

²⁸⁵ Azaz: a „szovjet hősi emlékmű” (obeliszk), melyet az 1990-es évek elején eltávolítottak, és a helyén most (kis mérete miatt Ferikének becézett) Deák Ferenc szobor áll.

Nem azért megyek hozzá, mert csizmadia!

Az is érdekes vót, hogy hogy ismertem meg az apósnaak valót! Úgy ösmertem mán, hogy jártunk a bálba a gazdakörbe, oszt' ott segített kiszolgálni: nagy-bajuszos ember vót. Aztán: apuka rendelt nála egy pár csizmát, úgy hitták, hogy botos.²⁸⁶ Az a botos azt jelentette, hogy posztó vót a szára, a feje meg bőr. Hazahozta az öreg mester, oszt' nem tetszett apukának. Aszonta, hogy nem elég nagy, vagy mit-tudom-én, valami kifogása vót – nem tetszett, oszt' visszaadta. Dehát előleg is vót ám! Aszonta nekem apuka, hogy menjek el az előlegér', oszt' ha visszaadják az előleget, akkor az enyím lesz.²⁸⁷ Hát persze kaptam rajta! Elmentem vizitálni – de még akkor nem tudtam hova megyek!

Mondom, hogy mér' gyöttem. Aszonta az öreg, nagy ember vót:

– Jó vót az, csak az apjának nem tetszett. Nekem meg az nem tetszett, hogy nem tetszett! Menjen az Atyaúristenhé' az előlegír'! – nem adta vissza.

Szegíny nagymama – mán így mondom, akkor még: az anyósnaak való – kikísírt a kapuig, hogy:

– Ne tessék mán haragudni. Tessék megmondani Fodor úrnak, hogy ne haragudjon, dehát ilyen, tetszik látni...

Ez vót az első ösmeretségem vele. Én oszt' mán nem is ösmertem meg szegínyt, mer' még nem ösmertem Marcit akkor. Egyáltalán nem emlékszek rá! Nem néztem én még akkor a fiúkat... Ő, szegíny, azt mondta: ő mán azóta ösmert engemet, hogy együtt konfirmáltunk. Én arra se' emlékszek. Viccelt is mindig, hogy: te még akkor rá se' néztél ilyen kisfiúra, mint én.

Majd, asziszem '32-be' vót,²⁸⁸ akkor én mán 20 éves vótam, elmentem este a barátnómékhez, Fazekasékhoz, és Józsi bácsi, Mariskának az apja, itt állt a mozi előtt. Kijött nézegetni. Nagyon harangoztak, aztán mondom neki:

– Józsi bácsi – mondom – kinek harangoznak ennyire? – mer' mindig érdekelt, hogy ki a halott.

Aszongya, hogy: Szilágyi Zsiga a halott, az a csizmadia. Nem ösmeri?

– De – mondom – ösmerem... – Hát a gazdakörbűl ösmertem.

²⁸⁶ Vö. az ÜMTSz-ban (1: 574) a *botos* 1. a. jelentését.

²⁸⁷ Az apja is reménytelennek vélhette az előleg visszakövetelését, ez motiválhatta nagyvonalú ajánlatát. Nyilván ugyanaz a szokásjogi elv vonatkozott ugyanis az iparosnaak megrendeléskor adott *előlegre*, mint a *foglalóra*: „ez az összeg természetesen elveszett, ha a vevő visszalépett, viszont kétszeresen követelhetette, amennyiben az eladó elállt az ügylettől” (TÁRKÁNY SZÜCS ERNŐ 1981: 678).

²⁸⁸ Egy évet tévedett: 1933 májusában volt a haláleset.

– Meg – aszongya – a fiát biztos ösmeri.

Mondom: azt nem ösmerem. Megyek Mariskáho', neki is mondom, hogy: nem tudom, ki az a Szilágyi Marci. Ez vót pünkösöd szombatján, amikor temették, másnap, pünkösöd első napján megyünk a barátnőmmel, oszt' aszongya: ennek az apját temették tegnap! Akkor láttam osztán: szép világosszürke ruha rajta, fekete karszalag a karján. Az vót az első gondolatom, hogy: e' meg ilyen világos ruhát vesz, oszt' meg van halva az apja?! Azután mesélte el szegény, hogy hogy' került rá a világosszürke ruha. Négyesre vitt haza biciklivel valami csizmát, oszt' aszonta neki: onnan menjen be Egerbe,²⁸⁹ vegyen magának ruhát. Kikísérte még a kapuig is:

– Valami szép világosat vegyél, mer' ráérsz te még gyászolni!

Oszt' mire hazajött a ruhával, akkorra mán halva vót az apja – hát így lett neki a világosszürke ruhája.

Jaj, az is szörnyű lehetett! Megy Egerbe, Dobaiékho', és azoknak is vót itthon egy apjuk, és Marci még oda se' ért, amikor mán megkapták a táviratot, hogy: „Apád meghalt Márton”. Azok meg aszitték, hogy Márton kü'dte a táviratot, a tes'vérek, hogy az ű apjuk halt meg. Megvették a koszorút, oszt' elindultak haza. Mire édesapa odament, mán nem vótak otthon. Azok hazajöttek a koszorúval, az öreg Márton bácsi meg lekapta őket, hogy:

– Mán temetnétek?! Hozzátok nekem a koszorút?

Akkor tudták meg, hogy Marcinak ment vóna a távirat, mer' megmondta, hogy oda megy. Jött oszt' haza, hogy nem találta őket. Mikor átjött a hídon, akkor találkozott valakivel, és a' mondta neki, hogy: tudod, hogy meghalt édesapád!? Akkor tudta meg, úgy gyött hazafele.

Annyi vót, hogy csütörtökön kimentek a piacra nagymamával, utána meg: vót valami veteményfődjök a Partalatt,²⁹⁰ oszt' kimennek a veteményfődre, hogy ilyen kis-vasárnap vót. Mer' úgy mondták azelőtt a csütörtököt, hogy kis-vasárnap, akkor nem dógoztak a mesterek. Aztán: ott, ahol mentek le a Partalá, ott lett rosszul. Leült az árok szélire, hogy:

²⁸⁹ A dél-borsodi falu, Négyes, nem esett útba: az Egerbe vezető országútról néhány kilométert le kellett térni egy földúton.

²⁹⁰ A *Partalatt* földrajzi név; a kisváros Fő utcája az ármentesítések előtti Tisza-meder magas partja közelében, azzal párhuzamosan alakult ki, s a helyenként a 6–8 métert is elérő térszínkülönbség napjainkig megőrződött. Az egykori mederre utalt az is, hogy a „Part alatt” véget ért a település: csak a „part” oldalán alakult ki egy házsor, az egykori „mederben” csak az elmúlt egy-két évtizedben épültek házak – annak ellenére, hogy csak gátszakadás esetén veszélyeztette volna az árvíz a területet, gátszakadásnak pedig még a lehetőségére sem emlékszem. – Halványuló gyermekkori emlékeim közé tartoznak egyébként Zsákai Emerencia nagyanyám (született: 1888) visszatérő elbeszélései arról, hogy a „part alatt” folyt valamikor a Tisza, s a túlsó partján (a *Rétnek* nevezett, ám jó minőségű szántóföldként és tanyásodott határ-részként számon tartott területen) legelt a fürediek gulyája. Mert tehének is voltak a gulyán, csónakon jártak át fejni.

rosszul érzem magam. Anyuka beszaladt Kúti főorvosho', mert az ott lakott, de mire Kútival kimentek, mán meg is halt.²⁹¹

Aztán akkor nyáron ösmerkedtünk meg. Biztosan jól ráníztem én is, amikor Mariska barátném mondta, gondolom... Akkor divat vót a szabadcirkusz. Az azt jelentette, hogy nem vót sátor a cirkusznak, hanem körülizéltek egy nagy területet kötéllel meg karókkal, oszt' kívülrül lehetett állni, aztán nézni a cirkuszt, amit ők odabent csináltak a porondon... vagyis hát a fűbe', vagy pokrócon-valamin. És akkor persellyel jártak körül utána, oszt' aki akart, tett bele. Legtöbb gombot kaptak – aszonták! Kérik, hogy kevesebb gombot tegyenek bele... Minden este mentünk a szabadcirkuszba, oda el vótunk engedve: nem sokba került. Aztán ott mutatta be Marcit Kúcsár Pista. Mán ötet ösmertem: bemutatta a barátját. Aztán másik este a barát mellém csapódott, aztán hogy mindig mentem a cirkuszba, mindig tanálkoztunk. Én még akkor nem is gondoltam arra, hogy ez másnak feltűnt. Sose felejttem el: itt mentem az iskolánál – persze mindig vittem a két csikó gyereket, Erzsikét meg Jancsit, magamnak nem lehetett menni – oszt' Tóth Béla kiabált: Marci ment hazafele! Hí, mondom, mán ezek észrevették? Én még nem is vettem észre semmit... Hogy én azér' megyek, hogy vele találkozzak?

Udvarolt osztán évekeig: '37. január 17-én vót az eljegyzés, május 26-án meg esküdtünk.

Akkor a' vót, hogy aki egyszerűbb vót,²⁹² az elment először a község-házára, oszt' onnan ment a templomba, de az ilyen, mint mink, az ilyen iparosok, azok délelőtt mentek a polgári esküvőre, úgy mondták. A község-házára fel kellett menni a jegyzőhő' polgári esküvőre – akkor feketébe mentünk. Fekete ruha vót nekem is, fekete kalap, Marci szintén rendesen feketébe felötözve, ahogy délután, pantallóba', nyakkendősen persze, fehér kesztyűbe'. Ott van a kezibe' a fényképen is, hát fel nem húzta, mer' nagyon melege vót, de a kezibe' vót a szép fehér kesztyű. És taxival! Akkor még,

²⁹¹ A váratlan haláleset elbeszélését magam is gyakran hallottam nagyanyámtól. Az én emlékezetem azonban úgy őrizte meg a körülményeket, hogy a piactérhez közeli úton a sertések-baromfiak számára indultak „zöldet” szedni. „Pihenek egy kicsit, hozhatnál egy pohár vizet” megjegyzéssel ült le az árok partjára nagyapám, de amikor kiért nagyanyám a legközelebbi házból a vízzel, már halott volt; utóbb a közelben lakó Kúti Elek tisztí főorvos is csak ezt tudta megállapítani. A „családi színhagyomány” egyébként ennek a végzetes szívrohamnak az előzményeként tartotta számon, hogy évekekkel korábban a helyi országos vásárban egy idegen, s nem megfelelően őrzött szekeret elragadtak a lovak: tömegszerencsétlenséggel fenyegetve a vásáros közönség közé rohantak, s csak nagyapámban volt annyi kurázi (a lóval bánó parasztemberekben nem!), hogy eléjük álljon, megfékezze őket. Akkor szakadhatott meg benne valami – szólt nagyanyám utólagos értelmezése-magyarázata.

²⁹² Az „egyszerűbb” jelző – ebben a szövegösszefüggésben – nemcsak a „szegényektől”, hanem a parasztos szokásaikhoz ragaszkodó gazda rétegtől is elkülöníti az iparosokat.

ugye, nem szaladgált olyan sok taxi, de a legíny taxit hívatott. És délután pedig úgy gyöttek értem gyalog. Akkor meg hosszú fehér selyem ruha vót, annyi vót a különbség benne, hogy nekem pártám vót, nemcsak fátyol meg koszorú, mint ahogy szoktak. Azelőtt itt laktak nállunk Rubistán Miskáék, és annak a testvére esküdött, oszt' meg vótunk híva a lakodalomba, tán mán mondtam is, annak vót ilyen pártája. Mint a magyar ruháho', olyan pártát csináltunk, a' vót feldíszítve avval a mirtusszal. A zsidójányét nem sokan látták, csak Rubistánné hozta nekem a mintát, hogy:

– Maga is ilyet csináljon – aszongya – mint Ankának vót.

Hát nem olyan nagy lakodalom vót, de azér' vót egy pár ösmerős. A vacsora vót húsleves – tyúkhúsleves –, meg pörkölt, meg sült hús. Mán nem is emlékszek, hogy sertéspörkölt vót-i, de csak az lehetett.²⁹³ Arra emlékszek, hogy nagyon sok lesőnk vót, mert ritka vót, hogy valaki szerdán esküdjön: mindenki csak minket lesett, mert olyan különlegesek vótunk. Meg májusba' se' olyan nagyon vót szokás az esküvő, de én azt mondtam: én nem akarok télen esküdni, vagy ősszel, hogy majd essen az eső, meg fagyoskodjak. Így oszt' májusba' esküdtünk.

Ámbár vótak rokonok, akik aszonták, hogy olyan csizmadiát még tíz év múlva is kapnék. Én meg azt mondtam: nem azér' megyek hozzá, mer' csizmadia, hanem azér', mer' az tetszik!

Dehát akkor még nem vót, hogy együtt járjanak a jányok a fiúkkal! Én húsvétkor vótam először nállok! Akkor mán annyira rimáncodott, hogy menjek el egyszer, nézzem meg, hogy hova visz, meg minden – így oszt' elmentem.

Mikor osztán odakerültem, szépen együtt megvótunk anyukával. Az megint érdekes vót, hogy: én úgy ösmertem meg, hogy Marci, az egész baráti kör, mindenki Marcizta. Aztán amikor férjhez mentem, odakerültem, anyuka meg Mártonnak hitta. Nekem az olyan furcsa vót. Mondom neki: akkor most mi' csináljak? Én is azt mondjam, hogy Márton?

– Dehogyan mondd! Legalább tudom, hogy mékőtök kiabál.

Hát a műhely irányításába' nem vót szerepe anyukának, de hogy ne legyen olyan érzése, hogy ő ki van semmizve, hogy tán őtet mellőzzük mán, a hulladékot mindig odaadta Marci neki, és ő abból intézkedett. Vótak olyan öreg suszterek, akik mán nem tudtak olyan nagy munkákat megcsinálni, és ő azt a kis hulladékot elvitte a felsőrészkészítőhő. Csináltatott belőle, úgy mondták, hogy szandár²⁹⁴ – olyan egy-spanglis²⁹⁵

²⁹³ A Jász–Nagykun–Szolnok megyei (érintőleg a Tiszafüred környéki) lakodalmi étrendről, étkezési szokásokról lásd BERECZKI Ibolya 1986: 88–100.

²⁹⁴ A *szandár* ~ *szandál* nincs benne a tájszótárban; az Ért. Sz. VI: 78. által adott jelentése: 'bőr v. fatalpból, s ezt a lábfejhez erősítő szíjakkból v. szalagokból álló könnyű lábbeli'.

²⁹⁵ A *spanglis* jelzőt 'pántos [cipő]' jelentéssel csak Hódmezővásárhelyről, Kapuvárról és Csömörről közli az ÚMTSz 4: 945.

cipőket. Munkára megvettük az asszonyok, hogy mentek ki a határba, meg minden. És akkor az öreg suszterokho' elvitte, oszt' azok megtalpták, megsarkalták, megcsinálták neki. Ű azt árulta a piacon, oszt' az neki borzasztó boldogság vót, hogy neki vót külön kasszája. Hun a gyerekeknek vett valamit, hun a fiának vett selyeminget – szóval így spekulált.

De: az neki rosszul esett, hogy Marci... hogy mondjam?... Hát, ugye, ő vót a gazda: nála vót a pénz. Engemet ez nem izgatott. Mink azt mondtuk apukának, hogy adjon ennyit meg ennyit, aztán jól van. Engem nem izgatott, hogy Marcinál van a pénz: kimentem hozzá, oszt' aszontam, megyek a bó'tba, adjál mán 30 pengőt. Még olyan is vót, hogy: szerettem akkor is kézimunkázni, oszt' ő meg aszonta, szegény, hogy ilyen hülyeségekre ő nem szeret adni, hanem erre spóroljak magamnak. Hát oszt' én mindig spóroltam, nekem mindig vót spórolt pénzem. Kértem valamennyit, oszt' ami megmaradt, nem számoltatott ű el, hogy maradt-i belőlle... Ha vettem valamit, aszongya, hogy:

– Hát ezt miből vetted?

Mondom: – Hát a spórolt pízemből.

Aszongya: – Hát hunnan van neked spórolt pízed?

Mondom: – A tiedből.

Így viccelődtünk.

Anyuka nekem mondta, hogy: kérjél Mártontúl erre, meg kérjél mán arra. Mondom:

– Hát tessék kérni.

– Én nem kérek. Én ehhez nem vagyok hozzászokva. Te hozzá vagy szokva, mert te ebbe' nyőttél fel, de én nem vagyok hozzászokva. Mer' akarmilyen vót is apátok, de ami megmaradt, azt nekem adta. – Nem számított, hogy megitta szegény, de ami megmaradt, azt neki adta. Ezt nem tudta elfelejteni!

Marci oszt' ha azt mondta – mondjuk, ha többet vett –, hogy majd csütörtökön hozom, akkor csütörtökön vitte a pézt a vásár után. Sőt még ő jött, a kereskedő, hogy: na, vigye mán, csinálja, mert tudta, hogy meglesz az ára. Vót olyan, hogy mán nem is itt vásárolt, hanem Pestről hozatta a nagykereskedőtől. Hozták nagy bálával a vasúton. Én meg két-ségbe vótam esve:

– Jaj, hát hogy fizessük ki?!

– Ne legyél mán annyira megijedve – aszongya. – Ha megcsinálom, abba' a percbé'.. Nem hogy ennyit – aszongya – hanem mire a felit megcsinálom, mán kifizetem belőlle.

Annyira vót mán, annyira bíztak benne! Na de: adták, mert vót mire. Az vót, hogy ha nem fizette vóna ki, akkor vittek, amit láttak. De őneki az vót az első, hogy kifizesse, addig nem nyúlt semmihe'.

Vittek oszt' engemet is a vásárra! A gyönyörű csizmákat megcsinálta Marci, egész rúdra valót, két nagy rúddal is, oszt' sátor vót húzva: kirakva a sok csizma. Csak úgy ragyogott. Az egriek még mondták is:

– Én anyagot adok, nem smolpasztát!²⁹⁶ – hogy a mienk szépen ki vót pucolva.

De aztán nem vittek a vásárra, mert... Az öreg paraszt alkudott, alkudott, 50 fillért hogy engedjen el. Marci nem akarta elengedni, oszt' otthagya a 24 pengős csizmát. Hát rettenetes dühös vótam rá! Aztán visszajött, megvette, aszongya, hogy:

– Visszajöttem a csizmaér', fiatalember, de egy hozzászólásom van.

– Micsoda, bátyám? – ű nagyon értett a parasztok nyelvin.

Aszongya: – Jó vásárja vót magának, de egy jó tanácsot adok. Az aszsonyt ne hozza el többet magával. Olyan csúnyán nézett rám, hogy én alig mertem visszajönni.

Hát oszt' ez mindig fent vót,²⁹⁷ hogy engemet nem visz, mer' akkor nem lesz jó vásárja. Mán hogyne bosszantott vóna, mikor 50 fillérért' otthagytam, aztán mégis visszajött?!

Én vótam a segítség, ugye, én vigyáztam meg az inas. Ha én nem vagyok, majd milyen jó vásárja lesz – oszt' vót olyan, hogy 3 pár csizmát elloptak egy vásárba! Olyan szemtelenek vótak, hogy öt is bejött megnézni a csizmát:

– Na, nézze mán, apám! – Nézze mán bátyám! – oszt' addig-addig adták, hogy a sátor aljáho', oszt' ott kidugták. Ilyenek is vótak!

Amikor osztán katona vót – mondom: mindig behíkálták – én vótam az üzletbe.²⁹⁸ Akkor mán kiutalásra kapták a suszterok az anyagot,²⁹⁹ megvót, hogy mennyit kapunk egy hónapra talpat meg mit-tudom-én mit, és aztat én lerendeztem. Meg, ha hozott valaki ezt-azt, vót egy segéd, vagy két segéd, megbeszéltük, hogy: na, ezt kell csinálni, adjak hozzá... – szóval úgy csináltuk közösen a segéddel. Meg hát sokszor itthon vót Marci, megbeszéltük, hogy hogy csináljam, meg mint.

Jöttek osztán a gyerekek is sorba: te '39-be', Margitka meg '40-be'. Emlekszek, mikor veled feküdtem, 50 krémest ettem meg a két hét alatt! Jöt-

²⁹⁶ A konkurrens (legjellemzőbben az egri) vásároló csizmadiák, inkább persze a vásárral árusításban segédkező csizmadia-feleségek gúnyolódó szándékú utalása a legjobb minőségű cipőkrém márkanevére, mellyel azt akarták kifejezni, hogy a pasztával való gondos bekenés és kifényesítés – rosszindulatú gyanújuk szerint – a rossz minőségű anyagot és a kidolgozás fogyatékoságait akarja elfedni.

²⁹⁷ Azaz: gyakran emlegették.

²⁹⁸ Ti. a bőrös üzletben mint kiszolgáló. A belső helyiség volt a műhely, ahol a segédek dolgoztak.

²⁹⁹ 1942-től vezették be az élelmiszerjegyet minden fontosabb élelmiszerre és a vásárlási jegyet a ruházati cikkekre (BÁN Péter [szerk.] 1989: I. 218–219).

tek a látogatók, hozták az ebédet.³⁰⁰ Én mindig az ablakot néztem, mer' nagyon jó étvágyam vót, hogy ki hozza mán a jó ebédet. Sokszor még kettő is hozott eccerre! Ha nem hoztak, akkor bejött édesapa, hogy:

– Elküdjem Jóskát,³⁰¹ hozassak egy kis krémest neked?

– El!

Akkor oszt' elkü'dte az inast a cukrászdába nekem krémesér'. Úgy-hogy számoltam: 50 krémest ettem meg a két hét alatt. Mondta is Arany néni, a bába néni:

– Jaj, Margitka, beteg lesz!

– Nem én, ettől nem!

A bábának, emlékszek, 30 pengőt kellett adni, a' vót a tarifa, de ha valaki többet kívánt, akkor többet adott. Aztán meg vót a keresztelő, ott ő is ott vót: odaállt az úrasztala elébe, és amikor a pap keresztelte, kibontotta a pólyát, aztán megfordította a gyereket a keresztmama kezibe', hogy tartsa oda a keresztvíz alá. Mert így lefordították a kis fejit, oszt' úgy öntötték rá a vizet. Meg ott vót az ünnepélyen is, oszt' a vendégek mind adtak neki borraivalót. Aztán nagyon kedves vót, mer' nállunk nagy keresztelő vót, meg Juhász-keresztapa³⁰² is gavallér vót. Jött is kétszer hűségesen,³⁰³ úgy gondozott, úgy babusgatott, hogy igazán le a kappal.³⁰⁴ Még olyasmit is őtőle tanultam, hogy hogy kell ágyat húzni, ha valaki maga húzza. Még olyanokra is gondolt, hogy éccakára másik dunnát tett rám, hogy frissebb legyen reggel.

Apád nagyon boldog vót a fiával! Mikor Margitkát vártuk, még akkor is fiú kellett vóna neki. Akkor vótak a Magyarfiúk olyan 15–16 éves gyerekek, oszt' olyan két egyforma vót: ha neki két olyan fia lenne!

– Á – mondom – a kisjány is olyan aranyos. Jobban lehet őtöztetni, meg minden...

³⁰⁰ A gyermekágyas asszony étellel-itallal való ellátásáról összefoglalóan: HOPPÁL Mihály – TÁTRAI Zsuzsanna 1979: 344; BERCZKI Ibolya 1986: 80–82. – A gyermekágyas asszony kölcsönös megebédeltetésének szokása egyébként az iparos feleséget is belekapcsolta a többségükben gazdacsaládokból álló rokoni körbe; nemcsak a „működő baráti kapcsolatok” jellemzője tehát az itt emlegetett „sok” ebédvitel. Ezt abból következtetem, hogy anyám a későbbi évtizedekben – gyermekkoromban-ifjúkoromban – lényegileg „ugyanazzal” és „ugyanúgy” igyekezett viszonzni a gyermekágyasként kapott ebédeket, s olyan családok estében is, akikkel amúgy alig tartott kapcsolatot. A rokonságot, illetve a család valamikori baráti viszonyát azonban, mert a viszonyosság úgy kívánta, évtized(ek) múlva is számon kellett tartania.

³⁰¹ Azaz: az inasgyereket, Deme Jóskát, aki a négy éves inas idő letelte után segédként is a „családhoz tartozott”.

³⁰² Keresztapám, Juhász János kereskedő, édesanyám nővérének a férje, aki akkor a poroszlói „Hangya” üzletvezetője volt.

³⁰³ Ti. naponta kétszer, jóllehet az egyezésben csak napi egy látogatás volt benne.

³⁰⁴ A bába szerepéről, társadalmi helyzetéről összefoglalóan: DEÁKY Zita 1996

– Nem baj – aszongya –, ha kisjány lesz is, mer’ nekem mán van fiú, oszt’ akkor neked is lenne. De csak barna lenne, mert ha barna, akkor mán szép, de a szőkének nagyon szépnek kell lenni, hogy szép legyen.

Hát barna lett a jánya! Aztán meg mindig vicceltem vele, hogy: elszeretted tüllem a jányomat. Mer’ azután meg a’ vót a mindene, a kis-büdös jány! Az is olyan aranyos vót: szaladt elébe, neked meg mondani kellett, hogy: szaladjál mán te is. Hogyha jött haza az apja, kitárt karokkal szaladt az apja elébe, az oszt’ kapta fel. Aztán meg mikor csókolgatott, az apja mindig többet kapott eggyel, mondom:

– Mán édesapának megint többet adtál eggyel.

Sose felejttem el amikor így mutatta a kisujján:

– Ne haragudjon, édesanyám, de édesapámat *ennyivel* jobban szerettem.

Jaj, azután meg megint van egy olyan emlékem, hogy – asziszem ’42-be, vagy mán ’41-be’ vót?... nem tudom pontosan – beteg lettem. Mán akkor megvót az a kis üzlet, édesapa nem vót itthon, és hát elég könnyelmű vótam, mert lusta vótam begyűtani: nem fázok én, felőtöztem, osztán úgy szolgáltam ki. A műhelybe’ tüzeltünk, de nem jött úgy ki a meleg, elég hidegbe’ ültem, oszt’ beteg lettem. Nagyon beteg vótam! Mindig lázas vótam, mán ősztől kezdve, még ha reggel felkeltem láz nélkül, de mán este, mire hazafele mentem, mán 39–40 fokos lázam vót, és nagyon rosszul lettem. És akkor hazatelefontáltak Marcit, akkor Miskócon vót bent, nem vótak kint a fronton, és hazajött. Intézkedett osztán. El akartak vinni, de azt mondta az orvos, hogy majd ő itthon lekezel – itthon vót az orvos szabadságon, akihe’ jártunk –, az kezelt osztán.

Akkor adtak a hadiasszonyoknak, akinek oda vót az ura, egy kis segélyt. Hát nem olyan sok vót, de adtak. Nekem azt se’ adtak, mer’ aszonták, hogy mink jól állunk, mi még nem vagyunk rászorulva. Vót egy bizottság, amibe’ olyan nagypofájú asszonyok vótak, és azok azt mondták, hogy: most is 12 ruhát csináltattam a jányomnak! Még hogyha 12 ruhát csináltattam vóna, annak is csak 12 méter kellett vóna, mer’ egy méterből kivót, de nem is én csináltattam, mer’ Lidike is csináltott neki, meg Erzsike is csináltatott, meg a keresztanyja is adott neki... Szóval nem adtak nekem semmit se’. És: amikor hazajöttek a katonák szabadságra, akkor 24 órán belül jelen’kezni kellett a községházánál, hogy itthon van, és felment Marci is a főjedzőhő jelen’kezni: itthon van szabadságra, mer’ beteg a felesége. Oszt’ aszonta a főjedző:

– Hallottam, hogy beteg a felesége, adja be a kérelmet, mos’ mán megadjuk neki a segélyt.

Édesapa meg aszonta neki, hogy:

– Köszönjük szépen, ha eddig nem érdemeltük meg, akkor ezután se’ kérjük.

Úgyhogy én nem kaptam semmit, de azér' mindig kicsináltam, hogy minden meglegyen.

Mikor összekerültünk, akkor lett oszt' mán nekem is baráti kör: Vargáékkal jóba lettünk, Papp Jóskaékkal, Horacsekékkal – olyan ma-

gunk forma iparosokkal lényegibé'. Meg aztán a Marci legénykori barátaihoz is elmentünk hébe-hóba. Olyanok vótak, hogy Márton napra négy hízott kacsát vágunk! Hízlaltuk.³⁰⁵ Aztán: kacsapecsenye, kacsás kása, minden. Margit napján meg hurka-kolbász. Akkor még nem lehetett úgy, ahogy



20. kép Vendégségben a nagygazda-rokonoknál
1943 körül

akart hurka-kolbászt venni, nem vót csak disznóöléskor, nyáron nagy szó vót! Marci jóba' vót a hentessel, Ádám Jenővel, oszt' megvett egy egész belsőrészt, mája, tüdeje jött vele, nagymama megpucolta a beleket, kását vettünk, meg vett húst is, abbúl meg kolbászt tő'tött. Hú, de nagy szó vót, hogy nállunk ilyen vót!

Eccer Márton napján, még kicsik vótak a gyerekek... Mikor vót az?... '41-be'?... megtanítottam őket köszönteni édesapát. Bejöttek a vendégek, oszt' akkor köszöntöttek, fogták egymás kezit, oszt' úgy mondták:

*Nevednek ünnepén, ím, elődbe állok,
A legjobb apának minden jót kívánok.
Szeretlek szívemnek tiszta szent lángjával,
Ígaz szeretettel, gyermeki hálával.
Reggeltől napestig fáradozol értünk,
Erős karjaiddal óvod a mi éltünk.
Áldja meg az Isten ki minket így szeret,
Áldja meg az Isten minden lépésedet.*

Még most is emlékszek, Horacsekné így csapkodta a kezit:

³⁰⁵ A háztáji állatállományt ebben az időben egy hízásra befogott sertés (esetleg egykét, a következő évre szánt malac, illetve süldő), 10–20 tojó tyúk, egy-két kotlóalja, saját keltetésű csirke és 10–15 (rendszerint nem saját keltetésű, hanem pelyhesként megvett), ősszel meghízlalt kacsá jelentette. – A „miért kacsát, miért nem libát tartottak?” kérdésre a válasz: „Mer' azt legeltetni kellett volna. Ezt meg megettük, oszt' elült. A liba az meg mindig ett volna, azt mindig hajtani kellett.”

– Jaj, hát azokat a kis cseppeket, hogy tudtad így megtanítani?!

Vót nekem egy kis verseskötetem,³⁰⁶ mindenféle köszöntők, azt soká őriztem, aztán nem tudom hova lett a háború alatt – abbúl tanítgattam őket. De mindig tanítgattam!

Egyszer, emlékszek rá, egy újévkor, én otthon maradtam,³⁰⁷ oszt' főztem, ki vót nyitva a rádió, aztán köszöntötték az újévet, egy gyerekhang köszöntött. Nagyon megtetszett, oszt' mondom Margitkának:

– Ezt tanuljuk meg akkorra, mikorra édesapa hazagyön!

Én mondtam sütés-főzés közbé, ő is mondta. Mikor aztán hazajön mindenki, az én jányom koccol, koccol,³⁰⁸ keresi a kissámlit. Azt mondja az apja neki:

– Mit akarsz avval a kissámlival?

Mondom: Hagyjad! Vitte a kissámlit, aztán odatette a konyha közepire, aztán felmászott rá, elmondta, hogy:

*Kicsi vagyok, székre állok,
Hogy mindnyájan meghalljátok.
Itten egy nagyot kiá'tok:
Boldog új évet kívánok!*

Az apja maj' megette! Aszongya:

– Ezt hunnan vetted?

Mondom: – Ma hallottuk a rádióba'.

Nagyon szeretett Marci kuglizni: az vót a vasárnapi szórakozása. Mikor meglettek a gyerekek, minden, hát csak vágyott kuglizni, oszt' megegyeztünk. Aszonta, hogy: míg én elvégzek a gyerekek körül, meg kicsit a gyerekek alszanak, addig hadd menjen el kuglizni. Biciklire ugrott, oszt' eljött a Kaszinóba. És: hogyha majd a gyerekeket rendbe szedem, és jövök felfele sétálni, szóljak be neki, oszt' jön rögtön. Jött is rögtön: ha meglátott, mán adta át, hogy: megyek! Akkor jöttünk vagy apukáékho', vagy elmentünk sétálni.

De úgy egyeztünk meg, hogy ha nyer, akkor mindig kapok belőle! Én olyan anyagias vótam: hobbim vót a kézimunka abba' az időbe' is – minden héten kaptam 20–30 pengőt. Azután vallotta be, később, hogy: frászt

³⁰⁶ Ismert persze édesanyám néhány Tiszafüreden szokásos névnapi köszöntőt is, ezeket azonban iparosok körében nem „használták”. Íme, egy tréfás András napi köszöntő (tkp. köszöntő-paródia): *András napja ma vagyon, / Elbillegtem a fagyon. / Azér' gyöttem hozzátok, / Van-e zsíros hurkátok. / Ha nincs zsíros hurkátok, / Basszon meg az apátok.* (Gyűjtés 1989. december 3-án)

³⁰⁷ Ti. nem ment el a templomba.

³⁰⁸ A Tiszafüreden ritkán hallható *koccol* jelentése az ÚMTSz-ban (3:421) Dormándról és Tiszababolnárról (ez utóbbi helyen szekérre vonatkoztatva) közölt *kocorászik* igéjével látszik azonosnak.

nyert ő mindig, de nekem ideadta, én meg boldog vótam, hogy mindig kaptam belőle.³⁰⁹ Őneki vasárnap délután ez vót mindig a szórakozása!

Meghát soknak... Ott vót a szomszédunkba^a a Jóskapistának³¹⁰ az apja, az is nagy kuglis vót. Az nem oda járt, ahova édesapa, hanem akkor vót a Cázler kocsmánál... meg mindenütt³¹¹ vót kuglipálya. Annak is: haragudott a felesége, hogy mindig oda vót délután. Fogadtak, meg minden. Vót az öreg Juhásznak spórolt péze. Azt magára kötötte, a felesége kapott belőle egy kendőre valót, vagy valamit. Aztán jött a világháború, és elvették katonának, és aszonta a felesége, amikor elment, sose' felejtem el:

– Ennek az embernek biztos van pénze – aszongya. – Vagy: vót péze. Nem találom meg... Tudom, hogy mindig a padra³¹² járt fel, mikor hazajött, biztos ott dugta el – aszongya. – Mán mindenütt kerestem, nem találom.

Hát oszt' eccer hazajön, mondja neki a felesége, hogy:

– Hova dugtad a pézedet? Biztos van!

– Van, hogy a víz egye meg³¹³ – ahogy szokott beszélni. Felmegy a padra. Vót egy pár cserép, azér', hogy ha valahun hiba van, legyen tartalék cserép – hát akközt vót! De hát nem ért mán semmit se' mire hazakerült! Aszonta:

– Akkor, mikor elmentem, akkor még adtak vóna érte egy választási malacot!³¹⁴ – És mire hazajött, nem ért semmit a péz....

A kuglizás után oszt' ki a strandra, a Hót-Tiszához. A mi időnkbe' alakult az ki.³¹⁵ Két strand is vót: vót maszek strand, a Kövér-féle, övé vót az a rész, kastély vót ott, oszt' csináltatott kabinokat, meg italmérést, ilyen

³⁰⁹ A beszélgetésnek ebbe a részébe behallgató apám kommentárja a nyerés ilyen tagadásánál: „Nem, azér' legtöbbször nyertem. Jól kugliztam. Versenyeken is nyertem, Egerbe' is.”

³¹⁰ Az anyja mindig „Jóska, Pista!” kiáltással hívta be – a szomszédba is áthallatszóan – az udvaron vagy az utcán játszó fiait, így a két név, hivatkozó terminusként, a környékbeliek familiáris szóhasználatában összevonódott: „Jóskapistaként” vagy „Pistajóskaként” emlegettük a két fiút, akkor is, amikor már felcseperedtek.

³¹¹ Azaz: minden nagyobb kocsmá udvarán.

³¹² Ti. a padlásra.

³¹³ Az íz „a mai népi gyógyászatban már nem használatos, csak szitkokban (Hogy az íz egye meg! Tépjen szét az íz! Hogy az íz essék a torkába! stb.) előforduló betegség-elnevezés” (GRYNAEUS Tamás 1979: 655).

³¹⁴ SZABADFALVI József (2001: 767) összefoglalása szerint a sertés kb. 3 hónapos koráig *szopós malac*, ezután *választott malac*. Tiszafüredi emlékeim szerint viszont a *választási* jelző volt általánosan használatos a hathetes kort meghaladó, a kocától elkülöníthető s ezért „piacképes”: eladható kismalacokra.

³¹⁵ Lásd a „Morotvapart” című lírai emlékezést a községi strand kialakításáról (*Füredi Hírek*, III. [1991] 4. sz. 8.). A szignót használó szerző szerint a Holt-Tisza parton megépített „létesítmény-sorozatnak [footballpályának, gyakorló lőtérnek, sport-szertárnak-öltözőnek, strandnak, kabinsornak] az eltervezője, a munka mozgatója és irányítója dr. Polgár Pál szolgabíró volt”, kivitelezésében pedig a félkatonai kiképzésre kötelezett levették működtek közre.

magánkimérőt. Meg a községnek is vót, ott étterem is vót, cigányzene vasárnap délután, meg kuglipálya, minden – nagy élet vót. Ide inkább a tisztviselők, tanítók, tanárok, meg osztán a jobb iparosok jártak – akiknek több píze vót, mer’ ez drágább vót. Amoda járt mindenki, vasárnap mentek végig a Fő uccán, arra lefele. Vót olyan cukorkaárus, a gyerekeknek vettünk valamit. Nem fürdöttünk, csak elbeszélgettünk, meg elnézelődtünk. Vagy elmentünk csónakázni – azt szerettem én is. Meg egy kis iszogató. Meg aztán vót útközbe’ egy Korona vendéglő, oda is be-bementünk. Varga Laci olyan 4–5 éves vót, osztán a gyerekek mentek elől, mink utánnok, oszt’ – még azután is mindig neveltük – hogy hátraszólt a kisgyerek:

– Apu, itt is van egy kocsmá! – mikor elmentünk egy kocsmá mellett. Hogy oda is be lehet menni! Hát nem mentünk be mindegyikbe, de mán a gyerekeknek is feltűnt.

Így tőöttük el a vasárnapot. Nem került az olyan sokba, mer’ hát ez is vett egy fröccsöt, a másik is – elbeszélgettünk mellette, cigányzenét hallgattunk.

Akkor még nem vót, hogy az asszonyok is – csak az emberek iszogattak. Én például nem ittam pájinkát soha lánykoromba’. Még meg se’ szabad vót kóstolni! Azt mondta szegény apuka, hogy az nem való ján’nak! És amikor férhe’ mentem: vót Marciéknak egy öreg nagyapjok, egy mostoha nagyapjok,³¹⁶ és annak vót egy lova-kocsija, aztán az ment el mindig nekünk örölni. Hozta haza a lisztet a malomból, kivitte Marci az üveget, meg egy poharat, megkínálni az öreg nagyapát. Aszongya, hogy:

– Hát az asszonymnak öntsél először, kisfiam! – mer’ hát nem vót külön pohár mindenkinek, hanem egy pohárból mindenkit vígigkóstoltattak.

– Az nem iszik – azt mondja Marci. – Még az sose’ itt.

– Nem iszik? – aszongya. – Hát azért olyan nyamvadt! – mer’ sovány vótam.

Hát oszt’ akkor megfogadtam, hogy inkább megiszom, ne legyek nyamvadt. Nem is mondják rám, hogy nyamvadt vagyok!

³¹⁶ Apám anyai nagyanyjának, Ács Borbálának második férje, Beke Márton lényegesen fiatalabb volt a dédnagyanyámnál (közös leánygyermekük csupán néhány évvel volt apámnál idősebb, s inkább féltestvéreként, mint nagynénjeként kezelte), így a rokonsági fok „mostoha nagyapa” megjelölése nem jelentett tényleges nagyapa – unoka viszonyt, jóllehet a családi szóhasználat „Beke nagyapaként” tisztelte az ilyen formán nem-rokon, de nem is idegen öreget – én is így szólítottam. Az általa teljesített fuvarok (egyébként mások számára is rendszeresen fuvarozott) persze nem értelmeződtek családon belüli szívességként: ugyanúgy fizettek neki, mint egy idegennek. (Lásd részletesebben: SZILÁGYI Miklós 2004.)

Megfogadtuk, hogy minden nap írunk egymásnak

Nem sokáig tartott a boldogság! '37-be' megesküdtünk, mán akkor kezdték: nagy-gyakorlatok vótak, és mindenki sugdosta, hogy itt valami lesz, azír' van a nagy-gyakorlat.

Akkor hívták be a bátyámat is, ott is maradt szegény. Nem meglótték, hanem betegséget kapott. Hogy ott a határba' mentek, aztán mindenféle vizet ittak, vérhast kapott. Az orvosok nem hitték el neki, hogy beteg, hanem azt mondták, hogy szimulál, mert olyan derék ember vót, csak akkor hitték mán el, amikor összeesett a gyakorlaton. Kint vótak valahol a határba', aztán mire valami parasztszekéren bevitték az állomásba, és onnan bevitték a miskóci kórházba – ott mán mentő várta –, egy hétre rá meg is halt. Azt mondták a többiek, akik hazajöttek, hogy kórházban van, és másnap mán kaptuk a táviratot, hogy meg is halt.

Mán asszony vótam, mer' májusba' esküdtünk, ű meg szeptemberbe' halt meg, de akkor – emlékszek – itthon vótam apukánál, itt vótam a műhelybe'. És átjött a postás, itt vót szembe' velünk a posta, hogy a postamesternő hívat. Azt gondoltam, hogy biztos valami kézimunkát akar, mer' azelőtt is kézimunkáztam ott a kisasszonyoknak. Átmentem, aztán az egyik postás-kisasszony megölelt, és azt mondja: menjek be az irodába. Az irodába' mondta meg aztán, hogy: szomorú hírt kell közölni, meghalt a bátyám. Nem merték apukának kihozni a táviratot, mert tudják, hogy milyen beteges, szívbeteg – aszongya. Hanem menjek haza, aztán az urammal együtt jöjjünk vissza és mondjuk meg neki.

Engemet kiengedtek az alsó kapun.³¹⁷ Azt se' tudom, hogy értem haza, csak ahogy bebuktam, mondom Marcinak, mi az újság. Jöttünk felfele rögtön Marcival, de mán itt találtuk az iskolánál apukát.

– Ugye – aszongya –, hogy meghalt?! – megérezte, hogy biztos azért nem mentem vissza.

Apuka aztán elment Marcival meg Lidikével Miskó'cra, hogy intézkedjen. Mondták ott az orvosnak:

– Jaj, hát ez a derék ember idejutott?!

– Mire ide jutott, mán emberi roncs vót – aszonta rá az orvos, űk mán nem tudtak mi' csinálni.

Megengedték aztán, hogy hazahozassuk. Mer' akkor még nem vót, hogy mindenkit hozzanak haza, de akkor-nyáron halt meg egy úrnak, Lipcsey Árpádnak a fia is, és azt is hazahozták, így oszt' nekünk is megengedték. Azt meglótték a gyakorlat alatt, mer' – mondom – mindenféle gyakorlatoztak mán akkor.

³¹⁷ Hogy egy kis kerülővel, ne a Fő utcán, az apja szeme láttára mehessen haza.

Megvót ez a nagy bánat – mán másik évbe, '38-ba, kezdtek jönni a behívók: ilyen gyakorlatra, amolyan gyakorlatra az ilyen tartalékosokat behívták. Marci is katona vót, és ha jött két behívó Füredre, akkor az egyik biztos az övé vót. Úgyhogy mikor fogságba' vót szegény – hogy egyik szavamat a másikba őtsem – ott nagyon ráért és kiszámolta: akkor vótunk 10 éves házások, '47-be', és 10 év alatt 4 és fél évig vótunk együtt, máskor mindig katona vót. Behívták 2 hónapra, 4 hónapra, fél évre, meg egy évre – az utolsó 3 év lett osztán.³¹⁸

Na, annyi szerencsém mindig vót, hogy amikor a gyerekeket vártam, mindig úgy sikerült, hogy itthon vót éppen. De előtte nem vót itthon! '38 őszin vót ez, hogy oda vót, de akkor nem lehetett levelet se' írni egymásnak: nem adták meg az engedélyt, hogy írhasanak haza. De hát Marci mindig olyan élelmes vót! Akkor egy alezredesnek a legénye vót, és el vótak szállásolva a városba, Abaújszántón, házaknál, és ott vót egy varroda, összejött ott a varrókisasszonyokkal, és a háziasszonymnak a jányával megbeszélte: ő megírja a levelet, a' meg kű'dje el. Eccer kapok én egy idegen címzéssel levelet, egy lány a feladó! Ki lehet ez? Kibontom, van benne egy kis cimke, hogy: ezt a levelet én írom, a férje nálunk lakik, és megígértem neki, hogy továbbítom a levelit, de ne tudjon rulla senki se', az én címemre tessék válaszolni, és én odaadom neki. Úgyhogy így leveleztem vele, míg ott vótak Abaújszántón.

Na, eccer megkapták az engedélyt, hogy írhatnak haza, mer' mennek a Felvidéket visszafoglalni. Akkor megírta, hogy menjek el, ha úgy érzem magam – szeretne látni.

– De szépen csipekedj ki³¹⁹ – aszongya –, mert itten nagyon megnéznék majd a jányok!

Kicsipekedtem magam: kalap, minden vót, aztán elmentem.

Na de azon kezdem, hogy megkérdeztem apukátúl, hogy: elmenjek-e?

– Hát, ahogy gondolod, kisjányom. Nagynénéd is elment még Bukovinába is – vagy mit-tudom-én hun mondta – az első világháborúba, teneked is van szád, úgy látom – aszongya –, el tudsz te menni.

Az állomásnál várt, azután odamentünk a lakásra. Megmutatta a szobáját az alezredesnek is, megmutatta, hogy miket szokott csinálni neki, minden. Mikor hazajött az alezredes úr, azt mondta, hogy: kimenőt kap arra a két napra, amíg itt lesz a felesége. Csak beszélgessenek, mutassa meg neki a várost – vagy falut? – aszongya, oszt' elment.

Járkáltunk ott, elmentünk a hegyek közé.

Vittem a sok jó hazait, de este oszt' csak mondja:

³¹⁸ Az „utolsó”, azaz a hadifogság idejével megtoldott 1944 őszi bevonulás.

³¹⁹ Vö. az ÚMTSz 3: 291. *kicsipekedik* 'kiöltözik, kicsípi magát' címszavát.

– Azír' csak menjünk el – aszongya – a vacsoráér'. Neked is jó lesz egy kis meleg.

Vót ott egy olyan úri kastély, annak az udvarán főzték nekik a vacsorát. Egyik katona jött, a másik ment – én olyan zavarba' vótam, hogy mindenki megszólított: kit vár, menyecske?... meg így, meg úgy... Úgyhogy mikor mán jött Marci, elszaladtam: aszitem, hogy nekem akar jönni!

– Hát még éntüllem is megijedsz? – aszongya.

– Jó' van, hát nem tudtam, hogy te vagy az. Mán mindenki megszólított mióta oda vagy.

Na, minden jó vót, és akkor másnap délelőtt dobolnak – mer' még akkor az vót, hogy a kisbíró dobolt –,³²⁰ hogy: általános mozgósítás! A vonatokat csak katonák vehetik igénybe', civil nem utazhat! Akkor osztán: most mi lesz velem?! Hogy gyövök haza?

Aszongya édesapa:

– Hát mi' csinálsz? Elindulsz? – neki megmondta az alezredes, hogy azér' van ez, mer' vonulnak befele a Felvidékre.

– Hát – mondom – elindulok haza, valahogy csak hazaérek.

Elbúcsúztunk osztán. Még Szerencsig el is mentem, de mán Szerencsen tele vót az állomás emberrel: egy civilt nem lehetett látni! Csak én bögtém ott. Odajöttek hozzám az emberek, hogy:

– Mér' sír, fiatalasszony?

Mondom, hogy az uramnál vótam, aztán most mán nem tudok hazamenni, mer' hát nem lehet felszállni a vonatra.

– Á – aszongya – sose' sírjon, majd csak elintézzük!

Felsegítettek oszt' egy vonatra, és az a sok ember körülállt engem. Leültettek, nem tudom mán, hogy lócára-e vagy a földre, csak oda a sarokba, hogy ha jön a kalóz vagy valami ellenőr, ne lássák, hogy civil van – majd ők falaznak. Úgyhogy így jöttem haza!

Itthon meg tapsoltak apukáék: itt sirattak, hogy most hogy jövök haza, mi lesz velem? Meg nem is jól vótam!³²¹ Ámbár jól vótam én, hál'istennek nekem nem vót soha semmi bajom... Azután oszt' mondták:

– Jaj, milyen lesz az a gyerek attúl az izgalomtúl?! – olyan jó, csendes gyerekem lett nekem, hogy na!

Akkor ez megvót, bementek vóna a Felvidékre, de azt mondta az alezredes – nagyon rendes vót – Marcinak:

– Na, fiú, jössz velünk a Felvidékre, vagy inkább hazamégy?

– Hát, alezredes úr – aszongya – én inkább hazamennék.

– Na, akkor kiállítom a szabadságot!

³²⁰ A falusi, mezővárosi hírközlésnek az 1940–1950-es évekig jellemző volt intézményszerűsített módjáról, a dobolásról lásd PALÁDI-KOVÁCS Attila 1977: 592–593.

³²¹ Eufemisztikus utalás a terhességére.

Így került oszt' haza, utána mán csak Miskó'ra kellett neki bevonulni. Itthon vót akkor is, amikor téged vártunk, de akkor is úgy gyött haza, '39. februárba, utána megint menni kellett.

Na, aztán '41-be': mán mennek kifele a frontra! Hogyha akarjuk még látni őket, menjünk. Katrinák Katókával – Papp Jóska is ott vót – neki-indultunk: elmentünk Miskó'ra. Vártak az állomásnál – na de Horváth Pista, a Varga Juliskáék uccájába' vót az kovács, az várt bennünket, mer' a két ember, Papp Jóska meg Marci, nem ért rá: kugliztak! Egy kis szálloda vót, annak az udvarán vót kuglipálya, és ott mán mindenki tudta, hogy jönnek az asszonyok. A szállodába' laktunk, meg vót a szoba is rendelve – mink meg kifizettük! Az Ipartestületbe telefonáltak, hogy p'zt is vigyünk magunkkal. Ott vótunk aztán egy nap – másnap indultak kifele. De azt mondták, hogy ne várjuk meg: az a kivonulás nem nekünk való lesz.

Mink visszaindultunk, ők meg oszt' kimentek...

Mán akkor Margitka is megvót, és akkor gyött az, hogy engedik őket szabadságra – kinek hány gyereke van. De mán a két gyerekesek is mind jöttek, csak ő nem jött! Én meg sirattam, hogy: mindenki gyön, csak ő nem! Na, '42-be' vót a nagy visszavonulás, akkor-újévre hazajött, és aszonta, hogy nem gyött hamarabb – jöhetett vóna! – mer' Papp Jóska, az meg az irodán vót, kivette a papírját a' izébül:

– Mindegy neked, komám – aszongya –, akármikor leszel otthon. Menjünk mán együtt, nem olyan unalmas úgy, együtt leszünk.

Megvárta Jóskát, azér' gyött későbbben. Mer' ő akkor szeretett vóna hazajönni, amikor várták a kisbabát, Józsikát! Meg hát ott az irodán csak hallotta azt is, hogy nagy csapatösszevonások, meg minden, lesznek majd... Úgy hogy Jóvér Miklós is itthon vót,³²² szegény, és ő mán ment visszafele, itt az iskolánál találkoztak, az ment kifele az állomásra, Marci meg jött befele. És e' vót a szerencséje, mert onnan osztán mán nem jöttek vissza! Abbúl a csapatból is, ahol ő vót katona, azok maradtak meg csak, akik szabadságon vótak, vagy kórházba' vótak.

Hát azér' amíg oda vót a fronton, csak hallottunk rólla, mer' onnan írhatott. Megvót a tábori számjok, úgyhogy nem tudtuk, hogy hol vannak, csak a tábori számra írhattunk. Sőt, még olyan is vót, hogy kü'dhettünk nekik fél kilós csomagot. „Minta érték né'kül” – ez vót a címje. Mer' valamikor vót, hogy valahunnan rendeltek valamit, akkor kü'dtek ilyen zacskóba mintát – a' vót a minta érték né'kül. Lehetett ilyen kis zacskót venni a postán, és lehetett bele tenni... nem tudom, fél kiló vót-e vagy 15 deka, csak nagyon kevés valamit. Mit tehettem bele? Ciga-

³²² A baráti körhöz tartozó szabómester, a korábban többször emlegetett Fazekas Mária barátnőjének a férje, akit „eltűntté” nyilvánítottak, de a felesége (változatlanul barátnő) idős korában is reménykedett a hazatérésében – a „szegény” jelző azonban azt fejezi ki, hogy környezete halottként kezelte.

rettázni nem cigarettázott, tettem egy kis kekszet bele vagy egy kis cu-korkát. Azt osztán kűdtem mindig, mindenkinek a nevibe'. Gondoltunk rá, hogy hátha feltűnik, ha sokat kűdünk. Sokat megkapott! Lehet, hogy nem mindet, de aszonta, hogy sokat megkaptak abból is. Csomagot nem vettek fel, csak ilyen kicsiket.

De aztán eccer itthon vót szabadságon egy mezőkeresztesi ember, és eljött meglátogatni... Ja, nem is látogatni jött, hanem levelet írt! Megígérte neki – aszongya –, hogy értesít, hogy itthon van, el nem tud gyönni, de ha kűdeni akarunk neki valamit, akkor nagyon szívesen kiviszi. Persze Katókával elindultunk,³²³ szakadó esőbe' – ősszel vót – Mezőkeresztesre. Meg is találtuk az embert. Soha életembe' nem felejttem el: vót olyan nagy lócája,³²⁴ mint amilyen nekünk is vót, meg a padon van még most is – ekkorára vót megrakva csomaggal, kisebb-nagyobb csomaggal, hogy azt mind viszi! Mondom:

– Hogy viszi el, jóember?

– Hát valahogy – aszongya. – Mindig lesz, aki segít. Majd belerakom vagy két zsákba, itten majd fellökjük, osztán mindenütt segít valaki feladni. Tessék elhinni, hogy meg fogja kapni.

Kűdtem neki valami kis enivalót is, meg egy félliter pájinkát. Na, avval mindig kiviccelt, mer' azt akartam, hogy valami baja ne legyen, hát még egy rongyot is tettem az üvegre, oszt' úgy dugtam be. A rongyon keresztül kiszivárgott! Mire odaért, csak a fele vót! Mondta oszt' az ember:

– Hidd mán el, komám, hogy nem ittam belőle egy kortyot se'!

Na, ez is egy olyan élmény vót, hogy elmentünk Katókával... Nem Keresztesen vót az állomás, hanem Nyáradon, az annyira lehet, mint ide Örvény.³²⁵ Nyáradon leszálltunk a szakadó esőbe', átmentünk Keresztesre, megtanáltuk az embert, mondom. Oszt' még az tanálta ki, hogy: van itt valami fuvaros, aki úgy az állomásra fuvarozik. Azt megfogadtuk, hogy vigyen át az állomásra. Hát mire odajött, mán ült bent két zsidó, mink csak a pótülésre tudtunk ülni: a hintónak vót elől is az a két kis ülése, ott kucorogtunk az esőbe'. Osztán csak kiértünk. Persze sötétítés vót mindenütt, az állomások is teljesen sötétek, mer' a bombázásokat várták. Aztán: minden szó nélkül megindult a vonat! Katóka felszállt, én meg akkor léptem fel – leestem. Az vót az egy szerencse, hogy ott állt egy vasutas éppen.

– Jaj – aszongya – csak nem lett tán valami baj?! – Mer' tudta, hogy ők hibáztak: azt mán nem hallották vóna meg odafent,³²⁶ ha elkiá'tsa, hogy: indul a vonat, vigyázzanak. Aztán a következő kocsira felsegített,

³²³ Most is, ahogy korábban: a katona cimborá, Papp József feleségével.

³²⁴ A lóca itt is 'karos pad' jelentésű – vö. ÚMTSz 3: 881.

³²⁵ A falunévek: Mezőkeresztes, Mezőnyárad, Tiszaörvény.

³²⁶ Ti. az esetleg éppen ott és akkor elszálló repülőgépen úgysem hallják. Arra utal tréfálkozva, hogy az elsötétítésnek légvédelmi oka volt.

nem ment még akkor gyorsan. Katóka meg odafent sírt a másik fülkébe, hogy én leestem, mi lett velem, elütött a vonat! Azóta is emlegettük mán, hogy emlékszik-e rá hogy megijedtünk. Mikor oszť megállt a vonat a legközelebbi állomáson, átmentem hozzá:

– Megvagyok!

– Jaj – aszongya – azóta mindig böögök, hogy hogy számolok el veled otthon!

Oda is elmentünk! Mindenbe’ benne vótam.

Na, amikor kint vót, mán ilyen vételező vót, asziszem. Mesélte oszť, hogy ottan a polgári lakosságot is küđték ki lövészárkot ásní, oszť – aszongya – az egyik faluba, ahun vót az irodájok, ki akarták küđeni a tanítónőt is. Egy gyenge, kis-víkony tanítónő vót, oszť ű azt mondta neki:

– Üljön oda a sarokba, oszť vegye elő a kötésit! – mert mindig kötött.

Az olyan hálás vót neki, hogy a gyerekeknek is kötött egy-egy kis kesztyűt: mikor hazajött szabadságra, hozott egy-egy kis ötujjút a két gyereknek. Meg nekünk is! Az enyím meg a nagymamáé barna vót, a két gyereké meg fehér. A tanítónő kötötte neki hálából, hogy ötet nem küđte ki a lövészárkot ásní! Olyat oszť nem mondott, hogy ott valami baj történt vóna a civilekkel, csak azt mondta, hogy nagyon szegínyek vótak. Na, hát ezeknek a tanítóéknak az iskolával együtt köépiület vót – aszongya, – ezeknek rendes házuk vót, de a többinek faházak vótak. Azt mindig mondta, hogy nagyon szegínyek vótak, és azoknak, ami ott történt tényleg felszabadulás vót. Még akkor is, amikor fogságba’ vótak – aszongya – annyit se’ kaptak, mint ők, a foglyok. Vót amikor ott álltak a fogolytábor kerítésinél a gyerekek, minden. Nekik megadtak, amit tudtak, de nekik se’ vót több. Mondott olyanokat is, hogy ők, ugye, élelmesek vótak, mán a fogságba, ki-mentek korán reggel a határba, oszť fogták a teknősbékát, és olyan finom húsleveset főztek belőle! Megnyúzták, a teknőjiből lett a tányír...

Utó’jára mán oszť neki ott is jól sikerült, mert műhelybe került. Először fát vágtak, erdőirtáson vót, ott – aszongya – nagyon sokat kellett dógozni. De ott is az vót, hogy aki sokat dógozott, az kapott többet: ha a normát túlteljesítették, akkor több kenyeret kaptak. Jól bírták magokat – megcsinálták. Na de mikor mán legyengültek, mindig válogatták űket: a gyengébbeket kiszuperálták, máshova vitték. Ő oszť bekerült műhelybe.

Na, onnan mán nem kaptam tülle levelet! Még mikor vitték kifele őket, mindig jött a hír, mert dobáltak ki ilyen cetliket:³²⁷ itt vagyunk,

³²⁷ Egy vonatból kidobott cetli a megőrződött négyből (noteszból kitépett négy oldal, nehezen olvasható ceruzás írás): „Monor, 1945. jul. 19. – Drága Margitkám! Már ma a harmadik levelet írom. Azért írok ilyen sok helyről hogy ha az egyiket nem kapjátok meg akkor a másikat igen. Már ti jobban meg lesztek nyugodva, hogy ha meg kapjátok valamelyik levelet én hál isten egészséges vagyok csak én tudnék már rólatok de én

meg: visznek, meg így, meg úgy – ennyit tudtam rúlla. Meg onnan is írt még egy pár tábori lapot,³²⁸ és csak a' vót a szám nekem, hogy mire kell írni. Mert – hogy el ne felejtsem – megfogadtuk egymásnak, mikor elment katonának, hogy ha mást nem, egy pár sort, hogy „élek”, minden nap írunk egymásnak. És én, mint egy hülye, az utolsó számra mindig kü'dtem, mikor nagyon el vótam keseredve. Még vót amikor meg is szólítottak, apukáék is:

– Hát mér' csinálsz ilyet, kisjány? Azt se' tudod, hogy hova kü'död!

Akkor is megírtam, hát nem minden nap, egy lapot. És aszonta, hogy az tartotta benne a lelket: ű mindet megkapta! Aszonta: minden hónapba' kaptak egy lapot, hogy kü'dhetnek haza, de ő kenyérér' is megvette a másiktól, akinek nem vót hozzátartozója, vagy nem akart írni, nemcsak egyet írt – oszt' egy se' gyött el.

Vót egy olyan eset... Mán akkor itthon rendeződtek a d'ógok, mán én is Tóthéknál vótam a b'ó'tba' pénztáros, aztán kis-Pistának, a fiának, vót egy fényképezőgépe, és kínálta, hogy majd lefényképez, oszt' elkü'djük. Ezt meg még Pista bácsi találta ki, hogy otthon a lakás előtt fényképez-

bizok a jó Istenbe, hogy nincs nektek se semi bajotok de ha biztosan tudnám, hogy meg vagytok nincs semi bajotok akkor most én volnék a leg boldogabb a világon. Ma Pesten mentünk keresztül és ott vettünk egy ujságot és olvastam benne, hogy Rofa keresztapám a kumunista párt elnöke és hogy termelik a [?] meg hogy cserélték az olajat ásóért kapáért szinte jó volt hogy füredről hallottam illetve olvastam és olvastam hogy van kenyér el tudom képzelni hogy megnyit szenvedtetek mig haza kerültetek, de ne busulj semin tedd tul rajta magadat, ne bántson semi akár hogy volt ne vedd komolyan az életet mert nem érdemes én már látom én utánnam ne aggódjál én vigyázok magamra csak ti is vigyázatok nagyon magatokra ha én haza megyek majd én vigyázok rátok nagyon csak nagyon kérlek ne higgyél el minden féle rém híreket mert én már nem hiszek el semit csak amit látok mert már nagyon sokat csalódtam azt hiszem hogy te is. Mig itt leszünk Magyarországon és tehetem irok és így talán tudol következtetni hogy mere mentünk, de akár kitől hallod hogy hol vagyunk ne hidd el és el ne gyere utánnam csak akkor ha én írnam, de erre kilátás nem igen van. Itt vagyunk most Biró Károlyal egy kocsiba utazunk a mellete levő kocsiba van még Ludasi Frici is. Míg katona voltam jó helyem volt nem éheztem most meg mint fogoj élünk elsőbb az Amerikaiaknál három hétig és itt az oroszoknál 8 hete de hogy még meddig ez egyelőre titok de én bizok a jó Istenbe hogy haza segít közzétek a boldog viszontlátás reményében csókol számtalanszor mindnyájatokat édes apátok Marci.”

³²⁸ Íme, egy vöröskeresztes tábori lap (a megőrződött hétből), 1946. május 24-i keltezéssel: „Drága Margitkám és Anyukám! Ezen pár soraim a legjobb egészségbe találok mindnyájatokat. Én hál Isten egészséges vagyok melyet viszont kívánok nektek is. Tegnap volt a házassági évfordulónk azt hiszem sokat sirtál, de ne aggódjál drága Margitkám majd csak meg segít a jó Isten és mi is leszünk még boldogok újra. Tegnap én is nagyon kedvetlen voltam eszembe jutott hogy már a második házassági évfordulónkat nem töltöttük együtt milyen nagyok lehetnek már a gyerekek meg sem ismerem már őket ha haza megyek. Irdál már te is hogy hogy vagytok mert nagyon sokótokról kellene tudni mert ilyen hosszú idő alatt nagyon sok minden történik. Üdvözlöm az összes ismerősöket. Ölel csókol számtalanszor a nagyon messze távolból édesapátok Marci”.

zen le, hogy meglássa azt is, hogy a ház is megvan, meg minnyájan megvagyunk – még a Fickó kutyája is rajta vót. Megcsinálta, Szilveszter délutánján dobtam be: egy borítékba pár kis képet meg egy pár sort mellé. És március 23-án, a születésnapján kapta meg! Aszonta, hogy öneki még olyan boldog születésnapja életibe nem vót!

De, mondom, attúl kezdve én semmit se' kaptam.³²⁹ Na, vót eccer... Mán akkor jöttek hazafele mindig a foglyok, és minden este mentünk, hogy nem hallunk-e valamit. Kérdeztük, hogy nem látták-e, nem tudnak-e valamit. Emlékszem, hogy kimentünk... De mán akkor nem akartam menni, mer' dögünk vót, itthon azér' ment az élet, egy kis gyümölcsösünk vót, és lekvárt főztünk vóna: fejtettük a szilvát. Nem akartam mondani anyukának, hogy én csavarogni akarok az állomásra!

– Margitka – aszongya –, nem mécc most ki az állomásho'?

– Hát – mondom – nem akarom itt hagyni ezt a...

– Ó, hát megcsináljuk mink azt – aszongya, – szaladj ki, neked jó lábad van. Hátha hallasz valamit.

Tényleg szaladva mentem. Pontosán akkor értem oda, mire bejött a fogolyvonat, és arra, hogy:

– Van-e itt Szilágyi Mártonnak valakije?

Azt se' tudtam, hogy megyek oda a vonatho'! Hát egy örsi³³⁰ ember vót. Hogy: együtt vótak.

– Ó, jó helye van! Műhelybe' van – aszongya, – olyan hasa van, mint egy rossz malacnak – még most is emlékszek rá –, mer' annyi levest kap! – Mondta is aztán szegény, hogy öt liter levest is megett egy nap.

Mentem oszt' haza boldogan, hogy hírt hallottunk rólla!...

Aztán mikor hazajött, mikor mán egy kicsit összeszedte magát: menjünk ki Örsre, osztán látogassuk meg ezt a katonacimboráját, aki a hírt

³²⁹ Egy megőrződött levél az ellenőrzött levelezést kijátszó hadifogoly-hírszolgálat igazolására: „Galánta 946 III 24. – Kedves Szilágyiné! Örömmel tudatom, hogy kedves férje él s a Kaukázusi táborba van (Oroszország.) Kirovolybádtól 100 km-re. Én mint csszlovák állampolgár kerültem haza 5 bajtársammal s a kedves férje is rövidesen vagonirozásba kerül. Legalább is ott így ígérték. Együtt erdő irtásnál voltunk s hála Isten férje egészséges. Nem volt nehéz munka viszont annál nehezebb a honvágy de azért egyik a másikat vigasztalják. Ha tölem valamit kérdezni tesszik szívesen válaszolok. A túl oldalon küldöm Kedves férje keze irását amit sajnos csak a cigaretta papírra tudott írni. Tisztelettel Fazekas Kálmán” [A lap túloldalán még egy mondat:] „Tessék a Biró Károlynének is megmondani ugyanis az ő férjével is ugyanigy van.” [Fehér cérnával a levélpapírhoz hozzáöltött cigarettapapíron:] „Drága Margitkám és Anyukám! Jól vagyok Hál Isten együtt vagyunk Károlyal ha a jó Isten segít majd csak haza kerülünk mi is nem sokára csókollak apukátok” [A cigarettapapír másik oldalán:] „1945 XII 29 / Szilágyi Mártonné / Tiszafüred”.

³³⁰ Azaz: tiszaoärsi.

hozta. Kimentünk, a fürdőbe³³¹ is egyúttal, bemegyünk a kapun, hát elébünk jön egy asszony, hogy: kit keresünk? És elsírja magát:

– Én már régen eltemettem. – Azír’ engedték haza, hogyhát már olyan vót.

Na, ’47-be’.. Augusztus 15-én itt Füreden búcsú vót, még akkor tartották, aztán be vótunk zárva,³³² oszt’ kimentünk az ártérre. Mikor gyövünk az ártérről hazafele, találkozunk az öreg postással. Az olyan vót, hogy amikor még levelem vót, aztán megvót a kis üzlet a Fő uccán, este mikor sorolták a leveleket, akkor betette a sapkájába, oszt’ mikor jött haza, nekem bedugta a roló alatt, hogy én reggel rögtön meglássam.

– Jaj, Szilágyiné asszony, kerestem egész nap – aszongya –, hozom az örömhírt! Itt van – vette le a sapkáját – Szilágyi úr Foksányba’ van!³³³

Annyi vót rajta, hogy: „Foksányba’ vagyok, a legközelebbi szerelvény-nyel otthon leszek”³³⁴. Azt se’ tudtuk, hogy menjünk haza, aztán rohantunk az állomásra. Nem jöttek. Másnap megyünk megint – már akkor jöttek a fogolyvonatok egyik a másik után. Azt mondja az egyik vasutas:

– Hát nem tudom, de mingyán megkérdezem telefonon! – Beszölt Debrecenbe, hogy indítanak-e mostan fogolyvonatot. Aszongya: – Már elindították!

Na hát vártuk: ott vót az összes barát, meg rokonok, mindenki. Bejött a vonat, arra emlékszek, hogy Erzsike elkiátotta magát:

– Megvan a nagy bajussza! – mer’ ő már meglátta, hogy ott állt a lépcsőn.

Sovány vót, rettenetes-rosszul nézett ki! Hát azér’ engedték haza – mindig úgy szortírozták: amék gyengébb vót, azt már engedték.

Hazajöttünk, apuka már itt várt, ide jöttünk be először. Tudom: még pájinka is vót, megkínálta a vejit. Aztán én meg, tudtam, hogy milyen gyenge, otthon tejet adtam neki. Attúl meg beteg lett! Sokáig beteg vót. Elhíttam az orvost is hozzá, oszt’ aszonta az orvos:

– Ide hallgasson, mindegy akarmit ad neki, meg akármivel főz, akar zsírral, akar olajjal, semmihe’ nincs hozzászokva a szervezete. Lassan majd megszokja – aszongya. – Hát valamit csak írok fel...

³³¹ A tiszai gyógy- és strandfürdő az egy napos kirándulásoknak is, az egy-két hetes nyaralásoknak is évente felkeresett helyszíne volt a család és a baráti kör számára.

³³² Azaz: a bolt, ahol pénztárosként dolgozott, a katolikus ünnep miatt nem nyitott ki (jóllehet a tulajdonos református volt).

³³³ A Romániai Focșani-ban hatalmas hadifogoly-áteresztő tábor működött, ahol kifelé vagy hazafelé igen sok magyar hadifogoly megfordult – lásd pl. KÜLLŐS Imola – VASVÁRI Zoltán 2006: 185–187; SZILÁGYI Miklós 2011: 79, 83.

³³⁴ Ez a „Hadifogoly levelezőlap” fejlécű, a „Magyar Kommunista Párt / Központi Hadifogoly Irodája” körpecséttel ellátott lap is megőrződött, s amennyire az elhalványult ceruzás sorokat ki lehet betűzni, az emlékezet megőrizte szövegnél valóban nem tartalmazott többet.

Írt fel valami kis gyógyszert neki, úgy hogy lassan osztán jobban lett. De akármit főztem neki! Mink is ettünk mindenfélét összevissza: nem akartam, hogy neki baja legyen, mink is inkább megettük azokat. Eccer aszonta szegény:

– Tudod mit főzzél nekem? Lehet itt venni sárgakását? – olyan köleskása vót az.

– Hát, lehet – mondom.

– Azt főzzél nekem!

Azt főztem oszt’ magunknak is, nem akartam, hogy mink mást együnk. Hát tik nehezen nyomtátok le, egy kicsit ettünk belőle, egy nagy tállal még megmaradt. Este mikor hazagyön, odaül az ágy szélire. Mondom:

– Megint nem eszel? Nem jól vagy?

– Dehogynem! Mán megettem az egész tál kását! E’ kell ennek – aszongya –, ehhe’ van hozzászokva! – Ettől nem vót semmi baja.³³⁵

Még vót egy olyan élmény is: vót egy kedves kutyája, a Fickó. De mán beteg vót: öreg is vót,³³⁶ meg bele is lőttek az oroszok – azt is kiheverte. Aztán mindig mondta szegény apuka:

– Majd meglátod, hogy ez a kutya csak Mártont várja haza!

Hazajött este, ahogy hazaértünk, kiment, és mondja neki:

– Megjöttem, Fickó!

Elkezdte rázni a fenekit, fel se’ állt, csak rázta a fenekit: örült neki.

Reggel hamarabb felkelt Marci, kimegy, ahogy begyön, leül az ágyam szélire olyan nagy szomorúan. Mondom:

– Nem jól vagy?

Aszongya:

– Megdőglött a Fickó!

Mind a ketten megsirattuk! Tényleg ütet várta haza. Az olyan csudálatos vót!

Lassan aztán megerősödött. Újrakezdtük az életet. Mert tényleg újrakezdtük, az utolsó bútorból kezdve... Mer’ még a bútorból se’ maradt semmi, minden darabját úgy szedtük össze a szemetből. Újrakezdtük, és újra így nézünk ki, ahogy kinézünk. Csak örülni tudtam minden darabnak, amit megszereztünk. De bizony nehéz vót!

Ilyesmit is mondhatok közbe? Akarmit mondanak erre a 40 évre, nekem ez a 40 év nagyon szép vót. Felneveltünk benneteket, meg együtt vótunk, meg minden megvót, ami kellett!

³³⁵ Bizonyára vízben főtt, hús nélküli, alig zsírozott sűrű étel lehetett, ami egyébként az Alföld középső részének szokásos, bár alacsony presztízsű kölesből főzött kásaétele (vö.: KISBÁN Eszter 1980: 87).

³³⁶ Még legénykorában szerezte apám a (keverék)pulit, ekkor tehát már 15–16 éves lehetett.

Itt vótak a nagy harcok

Elkezdett az a hír terjedni, hogy itt lesznek a nagy harcok. Mán ami igaz is vót, mer' élő példa volt, hogy az első világháborúba' is – mán '19-be' is – itt vótak a nagy harcok a Tisza partjánál.³³⁷ Arra még én is emlékszek, hogy itt vótak a nagy úccai harcok, pedig picit gyereket vótam: 6 éves. Felmásztam apuka után a pincéből, oszt' a kerítésen lestem, hogy górálták³³⁸ fel a halottakat a kocsira. Apuka meg a műhelyből nézte, oszt' rohant ki, mikor meglátott. Felkapott, oszt' vitt le a pincébe:

– Nem vigyáznak a gyerekekre! Nem gyerekek való az, ami odafent van!

Hát ennyit láttam a háborúból.... Ja, meg arra is emlékszek: ki vót adva a parancs, hogy a Fő uccán ki kell rakni a fehér lobogót, mikor a románok jöttek. A lepedőket kiraktuk a vértelkekre, minket meg apuka felállított a kerítés mellé, a bakra,³³⁹ ami a kovácsoknak a szerszámja vót, arra állított bennünket, minnyájan kaptunk egy fehér zsebkendőt, hogy lobogtassuk nekik. Lobogtattuk, oszt' egy odaszaladt, kikapta a kezemből a fehér zsebkendőt, oszt' elvitte! Ennyi emlékem van rulla... Meg vasárnap a Bika előtt, a mozi előtt táncoltak.

Most is az lett, hogy itt lesznek a harcok a Tiszánál. Nekünk meg vót ösmerősünk Egerbe': ott a szomszédba, Gyöngyösiéknél, oda vótak menekülve a nyáron a gyerekekkel, Kövérnek hívták, hogy: menjünk el őhozzájok, ottan legalább a gyerekek jó helyen lesznek. Így kerültünk el Egerbe.

Először csak én mentem el veletek, Marci meg nagymama itthon maradtak, de akkor jött egy éccaka, amikor a jedző maga dobolt, hogy: általános kiürítés, mindenki menjen! Itthon vót akkor Gyöngyösiéknél a fiok egy katonaótóval – mer' az mán katona vót –, és arra felgóráltak nagymamáék, amit tudtak, oszt' eljöttek utánnunk. Meg nem is utánnunk! Azok Miskó'cra valók vótak, és Miskó'cra vitték nagymamát. Marci meg elvitte a biciklijit, és biciklivel eljött Egerbe – még akkor lehetett jönni –, és azután nagymama is eljött vonattal. Az vót az utolsó vonat, ami bejött Egerbe, mán azután nem vót vonatközlekedés se'. Legalább együtt lettünk.

Marcit oszt' onnan vitték el... Onnan ment el! Dobolták, meg a hangosbemondó,³⁴⁰ minden mondta, hogy a hadkötelesek azonnal jelen'kezzenek,

³³⁷ A Vöröshadsereg 1919. július 20–24-i tiszai ellentámadásakor „július 22-én egész nap folyt a harc Tiszafüred birtoklásáért” (VADÁSZ István 1986: 17–20.)

³³⁸ Az ÜM TSz (2: 664) szerint a *górál* 'dobál, hajigál' ige Alföld-szerte ismert.

³³⁹ Ferde állású, végével és két lábával a földre támaszkodó, kb. 50 cm magas állvány, melyre a patkolás egy fázisában (amikor a pataszélt körbereszelték) a lónak a patáját támasztották.

³⁴⁰ Alighanem a későbbi fejlemények automatikus visszavetítése: a megafonnal való hírközlést (melynek egyébként egykorú neve a népnyelvben „szaros veder” volt, a megafon formájára utalva) – emlékezetem szerint – csak a szocialista korszakban

mer' ez lesz, meg a' lesz! Vót olyan, hogy elmentem a piacra... nem is: a piacon keresztül mentem vóna oda, ahun laktunk, és körül vót véve a piactér katonákkal – soha életembe' nem felejttem el –, s akkor leállítottak, hogy:

– Állj! Hova megy?

– Hát – mondom – haza...

Azt mondja: hol lakok? Mondom: itt, nem messze. Akkor tűnjek el gyorsan, mer' akasztás lesz. Ott akasztották azokat, akiket elfogtak, mer' nem vonultak be, vagy megszöktek a katonaságtúl. Úgyhogy még reggel, mikor piac vót, akkor is ott vótak az emberek.³⁴¹ Tábla vót a nyakokon, hogy: hazaáruló, szökevény, minden...

Persze, hogy Marci is elment! Az is egy szörnyű élmény vót: bombáztak, minden, aztán kimentünk a laktanyába, hogy elbúcsúzzunk, mán indulnak. És akkor kapott egy szőnyegbombázást Eger! Úgyhogy bútt mindenki, ahova tudott. Marci meg megölelt, oszt' azt mondta:

– Ha meghalunk, akkor együtt haljunk meg.

De nem lett oszt' semmi bajunk.

Akkor mán emerre vitték őket, Nyugat fele, egész Ausztriáig. És ottan amerikai hadifogságba estek, az amerikaiak meg átadták az oroszoknak őket. Mer' úgy vót – úgy magyarázta –, hogy: mint egy országút, oszt' az egyik oldalán oroszok vótak, a másik oldalán meg amerikaiak, és azok átadták, hogy vigyék hazafele. Aszonták önekik, hogy hozzák őket hazafele, vége van a háborúnak. Ünnepeltek! De mikor felültek a vonatra:

– Halljátok, gyerekek, mink nem hazafele megyünk!

Mert – aszongya – neki nagyon gyanús vót, hogy szögeztik befele az ablakokat. Úgyhogy ő, szegény, megúsza a visszavonulást, de csak rátörtötte a 3 évet, mert kivitték őket.

Mink oszt' Egerbe' vészeltük át. Hát abbúl a szempontból jó vót, hogy pincébe' vótunk, aztán semmi nem ért bennünket. Bejöttek az oroszok rendesen, elfoglalták Egret. Bejöttek a pincébe is, egy tudott magyarul, mondta, hogy:

– Vége van a háborúnak, mindenki foglalja el a helyit. Menjenek, oszt' adjanak hálát az Istennek, akik vallásosak...

Az egy külön élmény vót, mert ahogy bejöttek a pincébe, az ajtótól kezdve – sokan vótunk, mer' nagy borospince vót – minden asszonynak kezét csókolt, a gyerekeket megcsókolgatta. Engemet is – kendővel

építették ki és használták, talán Egerben sem lehetett másképp – a háború idején (jellemzően) a dobolás szolgált a közérdekű hírek nyilvánosságra hozatalára.

³⁴¹ Első gyermekkori emlékeim egyikeként (öt éves voltam ekkor) képszerűen előttem van az akasztott emberek látványa az egri Dobó téren. Anyám azonban – ahányszor ez szóba került – határozottan állította, hogy nem láthattam a felakasztott katonaszökevényeket. Ha így igaz, emlémem csupán a szóbeli felidézések gyakoriságának és érzelmi telítettségének a bizonyítéka.

vót bebótyurálva a fejem,³⁴² ott kucorogtam – így végigsimított, oszt' aszongya: Nye báriosnya! – hogy nem öreg vagyok, azért' hogy így vagyok kiűtözve... Odaült közénk, ott beszélgetett a gyerekekhe' is, minden, hogy: mos' mán megindul az élet, nem kell félni.

Na de a másik ága meg a pincének, a' meg tele vót hordóval! Oda be is löttek, mer' nem jelen'kezett senki. A mi pincénkből kimentek, akik tudtak valamit oroszul, idős emberek,³⁴³ aztán fogadták őket.

Na, Erzsikéék aztán mingyán el is indultak haza – vótak Füredről sokan. Mert ő is eljött, Erzsike, a húgom. Lidikéékkal ment el Miskócra, azoknak vót ott egy nagynénjek, onnan meg átjött, hogy: inkább idejön hozzánk. Na, ő elindult haza olyan november utó'jján – december elején, nem tudom mán pontosan. Csak azt tudom, hogy két hét múlva értünk jött. Avval jött be, hogy:

– Viszem a kis szőkémet!

Margitka meg elkezdett sírni:

– Erzsike csak Miklóst viszi haza!

Mondom: – Dehogy! Megyünk minnyájan.

Elindultunk oszt' gyalog Abonyig,³⁴⁴ mer' még akkor vonatközlekedés nem vót. Hát a két gyereket felvették, ismerősök is vótak, oszt' azok kocsival vótak, mink meg bandúkoltunk.³⁴⁵

Az is egy érdekes élmény vót! Ugye, mindig verseltünk, és mikor Makláron mentünk keresztül, a templom tornya le vót löve, és az én jányom elkezd szavalni:

*Isten háza légbe robbant,
Millióknak nincs födele,
Egész világ jajjal tele.*

Akkor mindenki:

– Kié ez a csepp jány? Kié ez a csepp jány?

Ugye, ezt a verset tudta, és meglátta a templomot, hát mondta.

Abonyba, amikor leszálltunk, mán el vót zibbadva a lába. Sírt, hogy neki fáj a lába. Ott sétáltattam. Na, ott mán vót vonat, tehervonat, oszt' felvettek az oroszok. Felmásztunk a teherkupéba – eccer bejöttek, hogy adjuk oda a gyerekeket: felviszik a mozdonyra, hogy meg ne fázzanak. Akkor mán karácsony táján vót! Nem mertük odaadni, hanem fogtuk ide magunkho' Erzsikével. Pedig hát vót azoknak elíg bajok, nem hogy gyereket szedjenek...

³⁴² A *bebótyurál* 'bebugyolál' szóalakat az ÚMTSz-ban nem szótározták.

³⁴³ Az utalás arra vonatkozik, hogy az első világháborút megjárt férfiak között voltak olyanok, akik – hadifogolyként – legalább néhány szót megtanultak oroszul.

³⁴⁴ Azaz: Füzesabonyig, ami 15–20 km-nyi távolságot jelent.

³⁴⁵ Az ÚMTSz (1: 333) Mezőberényből, Húgyagról és Nagyszalontáról közli a 'mende-gél, lassan ballag' jelentésű *bandúkol* igét.

Így kerültünk oszt' haza. Úgyhogy mán a karácsonyt itthon tóttöttük. Hát nem a lakásba, mer' az össze vót pusztítva, hanem itt vótunk apukáéknál. Itt mán csend vót, mán harcok nem vótak. De örökké jöttek a csapatok: egyik visszafele ment, a másik emerre ment. Meg komendó³⁴⁶ vót itten, úgy mondták – ilyen parancsnokság.

Evvel is vót egy élményünk! Itt laktunk apukánál, de csak elmentünk néha megnézni a lakást, hogy: valamit csinálni kéne. Mikor először elmentünk, csak nekiborultam a falnak, oszt' úgy sírtam: ezér' dógoztunk, hogy ennyi van belölle?! A szép bútor kint vót az udvaron, azon járkáltak, meg minden, a szobába' vótak a lovak, ott vót a gané...³⁴⁷

Eccer is elmegyünk nagymamával szétnézni, és ott vannak az oroszok Vereséknél, a szomszédba'. Mikor minket megláttak:

– Davaj! Davaj! – mink is menjünk oda.

Hát a mi padlásunkon fegyvert találtak! A Veres-gyerekek dugták oda biztosan,³⁴⁸ nem mink. Akkor, ugye, megmondták nekik azt is, hogy mink meg nem vótunk itthon, és az rossz pont vót. El vótunk menekülve, osztán a mi padlásunkon találják meg a fegyvert! Házkutatást tartottak. Hát a miénkbe' nem sokat találtak, csak a fegyvert, de Vereséknél vót minden. A főjedzőnél vót cseléd a jányok, és amit csak lehetett mozdtítani, mindent elvittek! Meg mitüllünk is mindent. Jött oda Veresné:

– Jaj, ne mondjuk mán meg, hogy a miénk, majd mindent visszaad, ha elmennek.

Vót a mi műhelyünkbe', ugye, egy kis bőr is, talp is, meg minden hulladék, erre aszonták az oroszok: ezt nem adjuk – hát nekik is kellett, azt elvitték. De a főjedzőnek ott mutogatták a pizsamáját: ez is a magoké?! Az ágy alatt vót ez a két kép is, ami most is megvan.³⁴⁹ Hogy minek kellett vóna neki? Vissza is adta oszt'. De mán a műhelyajtó vót a komoraajtaja – azt nem adta vissza sose', pedig megösmertük. Szóval sokmindent elszajréztak³⁵⁰ onnan az oroszok: elvitték, amit gondolták, hogy nem az övéké. Egy kocsira valót szedtek össze!

³⁴⁶ Alkalmassint az orosz *komendatúra* 'városparancsnokság' és a latin eredetű, a magyar katonai nyelvben (innen a tájnyelvben is) használatos *kommandó* 'parancsnokság' kontaminációja az itt alkalmilag használt szó.

³⁴⁷ A *gané* (*ganéj, ganaj*) 'trágya' szó földrajzához lásd ÜMTSz 2: 596–597.

³⁴⁸ A *biztosan* szónak Tiszafüreden (ebben a szövegkörnyezetben is) nem 'cáfolhatatlanul igaz', hanem 'valószínűleg' a jelentése.

³⁴⁹ Alpesi tájakat ábrázoló, kb. 100 x 80 cm-es olajnyomatok aranyozott blondelkeretben.

³⁵⁰ Az Ért. Sz. VII: 29. a ritkának minősített *szajré főnév* 'betörés, lopás, zsebmetszés útján szerzett, lopott, rabolt holmi, zsákmány' jelentését adja meg, és közli továbbképzett alakjait is (*szajrés, szajrézik*) – a tiszafüredi köznyelvben (emlékezetem szerint) a háborús fosztogatások – az orosz katonák rablásai és az oroszokra ráfogható lakossági lopások-rablások – utólagos minősítésekor jelentősen felerősödött a szó használata.

A végin aztán sorba állított bennünket, az összes szomszéd ott vót, és akkor aszongya – azok közt is vót egy, aki magyarul tudott – hogy:

– Maguk hiszik az Istent és lopják egymást?! Fújj! – oszt’ végigköpöködött bennünket.

Ezt megkaptuk! De nem igaza vót?

Akkor minket vittek a komendóra, mer’, ugye, gyanús elemek vótunk: el vótunk menekülve. A’ vót a szerencsénk, hogy Bíró Pista, olyan proletár a Tiszaszőlőből,³⁵¹ meg Szövetes, ezek mán olyan pufajkások vótak,³⁵² nem tudom minek mondták, csak rendfenntartók vótak – na, azok mellénk álltak. Aszonták annak, aki tudott magyarul, hogy: ezek nem olyanok, ezek nagyon rendes emberek. Egy jó munkásember az ura is, az oda van katonának – aszongya. Ezek csak azér’ mentek el, amit mondanak, hogy itt lesznek a harcok, osztán ott vót a rokonjok. A gyerekeket féltették – aszongya.

– Jó’ van – aszongya –, akkor éljenek rendesen továbbra is!

Így jöttünk haza nagymamával, egy vasárnap délbe’. Megúsztuk!

Az oroszok? Hát vót ilyen is, meg olyan is... Azt neveltük sokszor, hogy vót aki annyira félt tülle, oszt’ azután meg jóba’ vót vele, mikor itt vót a komendó – ilyen is vót. Jártak hozzájuk az oroszok, hordták nekik a mindent, oszt’ kaptak érte, gondolom, mindent.³⁵³

Van nekem egy olyan élményem, amit soha el nem felejték, míg élek. Mán akkor, ugye, komendó vót, biztos ott lehetett az az ember. Mentünk hazafele a másik házho’ Margitkával, és jött szembe velünk egy katona. Látszott rajta, hogy valami főmufti,³⁵⁴ mer’ csüngtek rajta ilyen rojtok, meg olyan tisztos távolba’ hozzá jött utána egy kiskatona, a’ meg a legénye lehetett. Hát Margitka nem félt senkitül se’, oszt’ mondtam neki, hogy:

– Köszönjél neki!

Mikor mellé értünk, akkor ránéz Margitka:

³⁵¹ Döntően agrárproletárok lakta városrész (helyenként még, korábbi időszak maradványaként, szőlőkkel-gyümölcsösökkel tarkítva, innen az elnevezés), melyet, mivel a vasúti sínpár is elválasztotta a településtől, a „szegénység” kissé lenézett szegregációjaként kezelte a kisvárosi közvélemény.

³⁵² A „pufajkások” megjelölés az oroszokkal kollaboráló 1956 utáni rendfenntartó fegyveres testület tagjaira vonatkozik, s az emlékező bizonytalan, hogy az 1944–1945 „kollaboránsaira”, akik nem alkottak erőszakszervezetet, vajon érvényes lehet-e a szó.

³⁵³ Az eufémisztikus körülírás az élelmiszerral és tárgyi adományokkal bőségesen honorált szexuális szolgáltatásokra utal.

³⁵⁴ A ‘magas rangú, főnök’ jelentésű *mufti* szóban, melyet édesanyám máskor is használt hasonló jelentésben, az arab → török eredetű, ám az eredeti ‘muszlim jogtudós, aki értelmezi az iszlám törvényeket’ jelentéstől (vö. BAKOS Ferenc 2002: 436.) messze távolodott, tájszóvá lett *mufti* szót vélelem felfedezni. Az ÜMETSz 3: 1321. Döbröcközről közölt ‘együgyű, félbolond’ jelentésű *mufti* szava bizonyosan nem tekinthető párhuzamnak.

– Drasztutyi, tovaris!

És akkor az a nagy ember leguggolt, csókolta Margitkát ahol érte, a szemiből meg *így* hullt a könny. Nekem meg mutogatott, biztos azt mutogatta, hogy neki is van, vagy vót – ki tudja. A legénye meg tisztes távolba, egész megdermedve: biztos soha nem látott még olyat, hogy ennyire elzékenyedjen. De hogy az mit csinált avval a csepp jánnyal?! Csókolta, ahol érte!

Na meg egy olyan élményem is vót... Akkor mán, ugyi, mindenki kerestette a hozzátartozóját, aszonták, hogy lehet a Vörösskereszthe' bemeni, lehet a Pártba bemeni, oszt' majd keresik.³⁵⁵ Aztán én is... nemcsak én, hanem többen asszonyok bementünk ide, itt vót a pártbizottság szembe' velünk a jedzőházba'. És itt vót egy párttitkár, biztos valami katonára lehetett, csak egy olyan rokkant ember vót, sántított. Egy idegen ember. És leültetett bennünket, felírta az adatokat, aszonta: majd érdeklődnek, értesítenek. És hát hogy: ne féljünk, majd hazajönnek azok is, meg így, meg úgy... A rémhíreknek ne düljünk be, mert ne gondoljuk, hogy az oroszok olyan rettenetes rosszak – embere válogatja. A magyarok se' mind angyalok vótak odakint – aszongya. Elmondok erre magoknak egy történetet – aszongya –, ha nem hiszik, érdeklődjenek. Mondta is, hogy hun történt, de mán nem tudom, hogy hol történt. Hogy: odakint egy katona, őrmester vót, vagy mi, de valami cafrangja³⁵⁶ vót, meg akart erőszakolni egy orosz nőt, oszt' az meg nem engedte magát, és agyonlőtte a két gyerekkel együtt. És amikor hazament az ura, oszt' megtudta, hogy a magyarok mi' csináltak a családjával, akkor addig ment, míg meg nem tudta, hogy ki vót az, és aszonta, hogy addig megy, míg bosszút nem áll rajta. Jött a csapattal egész Magyarorszáig, mikor mán itt vonultak el, és itten megtudta... Vagyis hát tudta a címet, hogy hova való – mondta is az az ember, hogy hova való vót –, és elment abba a faluba, elment a községházára, és megkérdezte, hogy: az az ember itt van-e? Mondták neki, hogy hát itten nincsen, mer' katona, csak a családja van itten. Aszongya: az kell nekem. Tolmácsot kért, oszt' elment az asszony lakására, és elmondta a tolmáccsal, hogy mi' csinált az ura odakint. Őtet a bosszú hozta ide, hogy ő ugyanazt csinálja, amit az csinált! És kivezényelte az asszonyt a két gyerekkel, falho' állította, és ráfogta a fegyvert. És akkor leesett a keze. Aszonta, hogy: nem tudok gyereket agyonlőni! Aszonta ez az ember, hogy ezt csak arra mondja el, hogy embere válogatta, mer' a mieink se' vótak mind angyalok. Hát ebbe' is igaza lehetett... Na és akkor

³⁵⁵ Mert az élménye 1945-re vonatkozik, az éppen megszerveződött kommunista pártnak jelző nélküli „pártként”, „pártbizottságként” említése a későbbi fejleményeknek – az egypártrendszernek – kontrollálatlan visszavetítése.

³⁵⁶ Az elbeszélő itt 'katonai rang' jelentésben használta a *cafrang* szót, nem azonosítható tehát az ÜM TSz 1: 664. által közölt jelentésekkel.

aszonta, hogy aztán hazakerült az ember, de az asszonynak nem kellett többet. Amér' ezt megtudta az urárúl!

Itt apukánál oszt' az alsó lakásba⁸ laktunk. Apuka dőgözött nekik, ugye: mindig vasalni kellett, itt vótak a rengeteg lóval. És hát a gyerekeket, mán benneteket, kiengedtem az udvarra, ami rendes ruhátok vót, abba'. Az meg jó vót, meg szép vót, mer' csak a legjobbkat vittük el. Vót, amikor jött apuka:

– Vigyíték be a gyerekeket! Azt kiabálják ott, hogy: burzsuj!

Szegény gyerekeket csak ki kellett engedni egy kis levegőre, azután oszt' nagymamának a nagykendőjít kötöttem keresztül rajtok,³⁵⁷ hogy ne legyenek mán burzsujok – szegény gyerekeknek nízzenek ki.

Apuka oszt' hogy dőgözött nekik, hát sokat segítettek: adtak kenyeret. Azt ettük, amit űk adtak. Igaz, hogy nem vót benne só, de hát vót egy kis sónk, megsóztuk, oszt' megettük. Mer' amúgy nem fizettek, hogy ha itt vonultak el: ami vót nekik, adtak.

Nehéz idők vótak azok nagyon! Kevés jó vót az életünkbe'... Az első világháború után is: se' ez nem vót, se' az nem vót – nyomorúság. Mire mán egy kicsit helyrejöttünk vóna – fiatalok vótunk, hát ugye egy fiatalnak nem olyan nagy igényei vótak, csak egymást szeretgessük, oszt' minden jól van – akkor meg mán kezdődött a másik...

Na, aztán mikor mán tavaszodott, még elég hűvösek vótak, akkor nagymamába belenyilallott, hogy ű megy haza:

– Hát, Margitka, én azt álmodtam, nem tudom, hogy hogy' gondolkozol, én hazamegyek. Ha akarsz, jössz velem, ha nem, itt maradsz.

– Ha így gondolja anyuka, akkor menjünk.

Apuka is eljött oszt' velünk, csinált egy külső ajtót, hogy be tudjuk kapcsolni legalább, ne csak az üvegajtó legyen, rendbe szedte ott a vécét,³⁵⁸ meg egy kicsit összepakoltunk, összeszedtük, amit tudtunk. Rendet csináltunk az egyik szobába', a másikba meg bezártuk, amit visszaadtak innen-onnan ócskaságokat. Aztán elkezdődött az új élet.

Jaj, még egy olyan élményem is van!... Akkor mán vonultak visszafele, ilyen őszi-téli, sáros idő vót, szakadt az eső. Mán akkor otthon laktunk, és eccer verik az ajtót, azt, amit apuka csinált. Aszongya anyuka:

– Hát én, Margitka, kimegyek, mán csak megnézem, hogy ki az.

Egy román katona vót – hát nem román, székely,³⁵⁹ mer' magyarul tudott beszélni: hogyha Istent ismerünk, adjunk mán a tiszturának szál-

³⁵⁷ Azaz: *berliner* kendőt – 'vastag fonálból kötött, rojtos váll- v. fejkendőt' (ÚMTSz 1: 448.), mely gyári készítmény volt, ám a paraszti női viselet szerves tartozéka.

³⁵⁸ Ti. az udvar hátulján álló deszka falú, cserép tetejű árnyékszék.

³⁵⁹ Kevésbé valószínű, hogy a szovjet hadsereggel szövetséges román hadseregben „székelyek” voltak, de az elbeszélés automatizmusa kizárja annak a lehetőségét, hogy egy román tisztja szolgálhatott magyarul.

lást, itt van az essőbe' a kocsi tetején. Hogy: mán őneki leszedi a fejit. Aszongya nagymama, hogy:

– Adjunk neki, Margitkám, hát nem esz meg bennünket.

– Hát – mondom – tessék adni neki.

Mondtuk oszt' neki: hozza ide. Behozta a románt, nem tudott magyarul semmit se', csak mutogatott. Ott vót a fénykép is a falon, mondtuk, hogy odavan az ember, meg minden. Hát biztos az nagyon megtetszett neki, hogy nincs az ember... És akkor aszongya nekem anyuka – kijött utánam, valamiér' kimentem:

– Margitkám, én aszondom, hogy ne maradj bent. Ez nagyon néz tégedet. Zárkózzál be a másik szobába, ott van az a rossz heverő, nem fázol ott meg – aszongya –, takarózz be valamivel. Ne gyere be. Majd én elalszok vele.

Hát aztán az én ágyamat odaadta neki, én meg ott maradtam a másik szobába.

Úgy megharagudott a mi tiszturunk, hogy másnap csak az ajtófélfának köszönt – úgy otthagyt bennünket!

De ajándékot azt hagyott: életembe' annyi tetűt még nem láttam! Aszongya nagymama, hogy: majd én elrendezem az ágyat. Felhajtja így a párnát – nyüzsgött alatta a tetű!

– Jaj – aszongya –, menjetek innen, menjetek, közel se gyertek! Majd én ezt elintézem.

Én mán mentem a dögomra, anyuka meg osztán kivitte az egész pereputtyot³⁶⁰ az udvarra, kirázta, azután meg kimosta, kifőzte, úgyhogy mire hazamentem, ki lett mosva az ajándék. Én életembe annyi tetűt még nem láttam: nyüzsgött a párna alatt a tetű – és tisztúr vót. De nagyon megsértődött amér' nem mentem be. Észrevette, hogy félünk tőle!

Az meg egy másik élményem, az is érdekes vót! Aszonta mindenki, hogy elhordanak mindent, hát édesapának is vót az órája, nekem is, meg a karikagyűrűnk, meg egy kis láncom is vót – hova tegyük, hogy el ne lopják? Hát belekötöttem egy zsebkendőbe, oszt' bevittem a spajzba, vót ott egy ócska szekrény, betettem a szekrény alá, hogy ott mán nem találják meg. Hát osztán megvót a nagy visszavonulás, mán csendesednek, majd megkeressük... Üres a zsebkendő, szétrágva: elvitték az egerek! Hát én úgy bögttem, hogy: eldugom az oroszok elől és elviszik az egerek! Hát oszt' aszongya nagymama, hogy:

– Ne sírjál mán, majd én megkeresem.

Mondom:

– Hát hun találja meg anyuka? Szétbontja a házat?

³⁶⁰ Az ŰMTSz 4: 445. Hódmezővásárhelyről közli a *pereputty* szót, jelentést azonban nem ad.

Elmentem a dógomra, majd megyek hazafele. Nagymama a kapuba áll nagy mosolyogva. Mondom: mi van? Aszongya:

– Megvan! Hát – aszongya – elhúztam a szekrényt... – Azt ugyan már ketten elhúztuk, azér’ tudtuk meg: ott vót az egérlyuk, hogy az vitte el, mer’ az egérlyuknak a száján ott vót Marcinak a zsebórája, felnyitva, az nem fért be a lyukba. Aszongya nagymama, hogy bevitte a kisfejszét, oszt’ ott a lyuknál elkezdte a falat fejteni, amerre ment a lyuk, és megtanálta az egérnek a fészkit: 13 kiséger rajta ült az összes aranyunkon! Minden megvót: a gyűrű összeakadt a láncsal, a karóram is megvót, nagymamának a fülbevalóját egy kicsit megrágtá, mer’ ilyen karika vót. Hát ilyen élményem vót!

Nekünk oszt’ nem vót az oroszokkal semmi bajunk. Ha itthon maradtunk vóna, lett vóna-e? Valamék jószomszéd bementa vóna, hogy burzsujok, vagy mit-tudom-én-mi... Mert olyan vót, hogy akinek így tanálták üresen, onnan oszt’ eltökítettek³⁶¹ mindent. A szomszédból Ujváriné egy ruháskassal, ami az én ruháskasom vót, avval hozott haza gyerekruhákat. Elkezdett sírni, hogy: ne gondoljam, hogy ő lopta, hanem neki vitték az oroszok, mert – aszongya –, hogy önálló ott vót a sok gyerek, hát aszonták, hogy a burzsujtúl hozták neki. Neki nem kell, ő igazán nem azér’, mer’ nem ő vitte el. Hát el is hittem Margitkának, mer’ nem olyanok vótak azok. Mondom:

– Hát idehallgasson, Margitka, ami nekem a gyerekeknek kell, azt el is vittük magunkkal, van nekik mit felvenni, legyen a magáé – mondom. – Én igazán olyan szívesen odaadom, fogadja el. Csak esetleg ezt hagyja itten, a keresztelőpaplant – mondom – emlékébe’. Ezt vettem oszt’ ki a kosárnak a tetejiről.

Szerették a gyerekeket, és látták, hogy ott van a sok gyerek, itt meg a burzsuj itt hagyta – odavitték neki. De lehet, hogy nem is kellett az oroszoknak mindent vinni, elvitték már a szomszédok. Mer’ hun egyik hozott nagy kedveskedve valamit, hun a másik, hogy megmentette nekem. Elvitte, azután meg visszahozta. Megköszöntem, oszt’ jó’ van, én nem kerestem senkin sé.

Akkorra oszt’ már állásba kerültem. Hogy nekünk megvót az a kis műhelyünk, meg egy kis bőrkereskedés is vót már a végén; amikor hazajöttünk még megvót, de már feltörték, elhordták, amit tudtak... Mer’: mikor elmentünk, akkor lezártuk az üzletet, akkor még vót sokminden benne, meg a berendezés – minden pé’zt ért. Mikor hazajöttünk így karácsonytájba, hát fel vót törve. Eccer meg avval jöttek ide, hogyhát ég az üzlet! Valaki ment oda biztosan lomotolni,³⁶² oszt’ eldobta a cigaret-

³⁶¹ Az ÚMTSz 2: 167. közölte *eltökít* szónak ‘elcsen, ellop vmit’ jelentése azonosítható az ittenivel.

³⁶² A *lomotol* ige ‘tesz, vesz, kutat, kereskedik’ jelentéséhez lásd az ÚMTSz (3: 893) ilyen címszavát.

tacsikket. Nahát akkor oszt' rohantunk, apuka is jött, osztán elő'tottuk. Akkor azt mondta apuka: nahát akkor, kisjányom, szedjük szét, amit lehet még használni, azt hazahordjuk, oszt' majd lesz vele valami. Azér' még nagyon sok mindent összeszedtem: faszöget, meg vasszöget, amit a suszterek használtak, meg szerszámot, meg nem-tudom-mit. És azt odaadtam Tóth Pista bácsinak,³⁶³ hogy adja el nekem. És ezér' kerültem én oda pénztárosnak. Aszonta:

– Akkor maga is jöjjön mán, oszt' majd adok valamit. Akkor maga is könnyebben él. Ezt meg, amit adott, eladjuk majd közösen.

Vót olyan is, aki aszonta, hogy nekem milyen jó, mer' én mingyán állást is kaptam, meg minden... Emlékszek rá, Zsigabarátnak³⁶⁴ a felesége, hogy: nekik rokonjok Pista bácsi, és őtet nem hitta az üzletbe.

– Hát – mondom – asziszed, hogy engemet hítt? Engemet se hítt, hanem odamentem, oszt' felajánlottam magamat, mer' kellett a kenyírre való!

Pista bácsinál oszt' mindent árultunk: ami megmaradt, meg amit össze tudott szedni. Mer' nagy seftes vót!³⁶⁵ Abba' az időbe' nyitva vótak a határok, és ő átment Romániába is. Összeszedte itt a parasztembereket, hogy fuvarba gyöjjenek vele kocsival, és 5–6 kocsival elindultak, átmentek a határon. Összevettek mindent, amit csak tudtak. Innen is vittek enivalót vagy mit-tudom-én miket, oszt' ott meg megint kaptak érte sót, meg ezt, meg azt, és itten meg megint adták elfele. Többször kint vót! Vót olyan, mikor még narancsot is hozott. Hun a fenébe szedték a románok a narancsot? Nem tudom, csak azt tudom, hogy egyszer karácson'kor narancsot adott. Minnyájan kaptunk egy-egy narancsot! Hát nekem kétőt adott, mer' azt mondta, hogy akkor nem eszek belőlle, biztos a gyerekeknek adom az egy narancsot. Aztán mikor hazavittem, még meg is sirattam, mer' azt kérdezted, hogy: hogy kell ezt, édesanyám, megenni?

Szóval Pista bácsitúl kaptam ezt-azt. Meg hát egy kis fizetést is. De milyen vót a fizetés? Ahogy romlott a pénz, és egy heti fizetéssel kimentem a piacra – absolute nem kaptam érte semmit. Mer' nem adott sen-

³⁶³ A Fő utca frekventált helyén üzlettel (kis- és nagykereskedéssel) rendelkező Tóth István és a család közötti szívélyes viszony (már-már barátság) nyilván abból adódott, hogy eredetileg ő is kisiparos volt (szíjgyártó műhelye a bolttal párhuzamosan is működött: segéd dolgozott benne). – A két család közötti kapcsolat, melyet alkalmi látogatásaink jeleztek (ezeknek emlékét őrzöm), azután is megmaradt, hogy Tóth István üzletét államosították, lakásából ki kellett költöznie, s őt magát koholt vádakkal egy időre börtönbe zárták.

³⁶⁴ A családi szóhasználatban így, a keresztnév és a barát szó egybekapcsolásával vót hivatkozó terminus, mely az egyik legénykori cimborát jelöli, akiről édesapám is megemlékezett.

³⁶⁵ Az Ért. Sz. VI. 1151. a bizalmas szóhasználatához sorolja, és rosszalló árnyalatúnak tekinti a *seft*, *seftes*, *seftel* szavakat, s a kifogásolható módon, gyakran zugban lebonyolított kisebb üzletkötések, üzleti vállalkozások, adásvételek, csereberék jelölőjének tartja.

ki se' pénzér': elkezdődött a cserebere! A tojás vót a valuta: tojásér' adtak mindent. Úgyhogy egy asszony szánt meg, és adott egy *ilyen-csomó* sóskát, amit a határba' szedett, oszt' így maga elébe odarakta.³⁶⁶ Annyit adott a heti fizetésemér'!

Mikor reggel bemegyünk, mondja Pista bácsi:

– Na, mi' csináltak a pénzzel?

Mondom neki, hogy mit kaptam érte.

– Hát – aszongya – akkor mink is csak azt csináljuk: hozzanak érte ennivalót!

Oszt' így kaptunk... Az jó vót, mert minden héten, vasárnapra, kaptunk egy kis... félliter olajat, vagy *ennyi-kis* szalonnát, vagy *ennyi-kis* vaj. Úgyhogy legalább azt meg tudtuk enni.

Persze cukrot is hozott,³⁶⁷ vót amikor azt kaptunk. Na, az is ritka vót, hogy karácson'ra kaptunk 10 deka kockacukrot. Az mán nagy szó vót! Egy kockacukrot kettévágtunk, oszt' a' lett becsomagolva. Nagymama olyan gyönyörűen meg tudta csinálni a selyempapírt, azt is szereztünk valahunnan, úgyhogy még szaloncukor is vót a karácson'fán. Meg a süteménynek a tetejít megszórtuk cukorral, bizony a málénak is. Olyanokat csinált nagymama, hogy: mák termett, azt tudtunk szerezni, oszt' azt megfőztük cukorrépa-melaszba' – úgy hitták: melasz. Cukorrépát megpucoltuk és feltettük főni, az teljesen ilyen masszának megfőtt, úgy csinálják biztos a gyárba' is,³⁶⁸ és akkor abba' a masszába' megfőztük a mákot. Finom édes vót, és ebből lett a mákoshajtott.³⁶⁹ Meg aztán a málét csináltuk:³⁷⁰ nagymama valakinek a szerelmire megkavarta, oszt' akkor finom édes vót. Úgy mondták: hogyha valaki igaz szerelemmel szereti egymást, akkor édes vót a málé, ha arra gondoltak. A miénk mindig édes vót. Nagymama nagyon értette az ilyeneket.

Na, akkor-karácsonykor', '46-ba,³⁷¹ mondom anyukának: becsapjam még őket? Mer' mán nem nagyon hittétek, hogy a Jézuska hozza...

³⁶⁶ A piacon – később is, nemcsak az infláció éveiben – nem súlyra, hanem „csomóra” árulták a sóskát. A „határban szedte” szókapcsolatnak nem kertben termelt, hanem gyűjtögetett vadsóska' a jelentése.

³⁶⁷ Ti. a romániai beszerző körútjáról.

³⁶⁸ A házilag főzött édesítőszer persze a cukorgyártás melléktermékéről (barna, nyúlós, édeskés oldat) nevezték ezekben az években – emlékezetem szerint Tiszafüreden „mindenki” – *melasz*nak.

³⁶⁹ A mákos kalács (mákos bejgli) általánosan használt tiszafüredi neve. – Az ÜMTSz 2: 809. *hajtott* nevű süteményféléje nem azonos ezzel.

³⁷⁰ Ti. kukoricalisztból, melynek Tiszafüreden tepsibe öntött, ritkán lekvártöltelékkel is ízesített lepény- (*málé*) és lapos, kerekded alakra formált pogácsa- (*görhe*) változata egyaránt ismert, de alacsony presztízsű sütemény volt (vö.: KISBÁN Eszter 1980b: 345–346).

³⁷¹ Vagy az 1946-os évszám eltévesztett (1945 helyett), vagy, ha helyes, a karácsonyfadíszítési emlék nem az inflációs időszakot jellemezi, a forint bevezetésének dátuma ugyanis 1946. augusztus 1. volt.

Aszongya: ahogy gondolod. Á – mondom – becsapom! Aszontam, hogy megyünk a templomba este nagymamával, kijöttünk az alsókonyha-ajtón, oszt’ a felsőn meg bementem, a szobába’ feldíszítettem a karácsonyfát, amikor jött nagymama, akkor meg vele visszagyöttem. Laci meg, aki sógorunk lett osztán, akkor mán itt dőgözött a műhelybe’,³⁷² ővele meg megbeszéltem, hogy majd elmegyünk a kútra, addig gyú’tsa meg. Na, gyövk, mintha a templomból jöttem vóna haza, kabátba’, oszt’ mondom anyukának: menjünk mán el a kútra, hogy ne kelljen az ünnepbe’ vízér’ menni. Aszongya: menjünk, én is elmegyek, hozzunk többet. Úgyhogy tik is jöttetek, mind a négyen elmentünk. Néztétek, hogy: itt is világít, ott is világít! És amikor hazaértünk – én rá se’ néztem a kisszoba-ablakra – tik megláttátok, hogy mán ég a gyertya! Margitkának még a szája is remegett, hogy: ezt csakugyan a Jézuska hozta, mer’ itthon se’ vótunk! Azt a boldogságot... De másnap elrontottam a poént! Azt kérdeztem délbe’ mikor ebédeltünk nagymamátúl, hogy: tegnap este ki prédikált? Elkezdtetek nevetni: ugye hogy nem a Jézuska hozta, édesanyám csinálta! Hát – mondom – én csináltam...

Szóval csak megvót az ünnep is!

Meg mink is csereberélgettünk abba’ az időbe’... Vót akinek vót krump-lija, meg ez, meg az, oszt’ én adtam neki egy kis kinőtt ruháját a gyerekeknek, vagy valamit, és azér’ krumplit, vagy tököt, vagy mit-tudom-én-mit... Eccer hazajön anyuka... Na de – mán közbe’ mondom – mindent összekapkodtunk, amikor mentünk Egerbe, de olyat is, ami nem kellett vóna. Mert például szegény anyuka belelökte a csomagba, mikor pakolt, még a pólyadunnát is. Hát kinek kellett pólyadunna akkor? Hazajön a piacrúl, oszt’ aszongya:

– Jaj, Margitkám, találkoztam egy réti parasztasszonnyal³⁷³ – kuncsaf-tunk vót valamikor – oszt’ aszongya, hogy gyereket vár a menyé, oszt’ nincsen neki pólyadunnája. Nem adnánk oda neki azt a pólyahuzatot, amit én beletettem a csomagba? – aszongya. – Hát ha nektek kell még valamikor, Márton hazakerül, hát majd tudtok venni. Adna érte tyúkot.

– Adom én!

Hát evvel kezdődött a nagy gazdaságunk, hogy adott a parasztaszony érte két pár tyúkot. Lett nekünk 4 tyúkunk, és az nekünk aranyakat tojt! Mert a bótba mindent csak tojásér’ lehetett venni. Én meg mondtam, hogy:

– Hát én jól vagyok, mer’ nekem minden tyúkom tojik.

Aszongyák, hogy:

³⁷² Bacsu Lajos tiszafüredi csizmadiasegéd (aki utóbb édesanyám testvérhúgát, Erzsikét vette feleségül), addig, amíg édesapám hadifogságban volt, az ő iparendélyével és a műhelyben, de önállóan, nem alkalmazottként dolgozott.

³⁷³ Ti. a Rét nevű határrészen élő tanyasi asszony.

– Hány tyúkod van?

– Négy! – mondom. – De tojik! – Oszt’ így lett minden a tojásból.

Akkor mán vót egy kis föld is, akkor mán nemcsak az ártér, hanem négy hód, vagy mennyi, nagymama kapta ’40-be, vagy hogy... Mer’ meghalt az apja – az anyjéék, ugye, elváltak,³⁷⁴ – és hát gondolták a gyerekek, mán a féltésvérei, vót egy jedző is a Zsákai-gyerekek közt, hogy ezt nem lehet csak úgy kisemmizni, hát elhívták nagymamát meg édesapát, mikor beteg vót az öreg-nagyapa, az öreg Zsákai, hogy egyezzenek meg. Akkor adták azt a földet nagymamának. Gondolva arra, hogy úgyis csak adni kéne neki valamit, előre megegyeztek. Mán akkor nagy vót az ösmeretség, mikor meghalt az öreg Zsákai: a temetésen is ott vótak. Én nem vótam ott, mert valamék gyereket vártam.

Az árteret magunk csináltuk, aztán vót, amikor feles is vót, a földet meg kiadtuk bérbe, meg felesbe azt is. Meg olyan is vót, hogy nem felesbe’ vót, hanem valaki felszántotta, mer’ arra is emlékszek, hogy amikor édesapa odavót, én mán Tóthéknál vótam, jártunk az Ugarba kapálni: még a munka után mentem, meg korán reggel mentünk nagymamával. Még mondta is a Zsigabarátnak az anyja, hogy én milyen más vagyok, mint az ű menyé, hogy én még dógozok is, oszt’ még a kapa se’ esik ki a kezemből. De inkább Szücs András bácsi vót a felesünk, mikor édesapa odavót.

Meg olyan is vót, hogy az árteret is ű csinálta, osztán nagy kegyesen kihíta ángyikámat³⁷⁵ – mer’ ángyika vót: rokon vót –, hogy felezzék meg. Oszt’ megfelezték a kukoricát, meg a tököt, meg a mindenfélét. Tik meg kimentetek nagymamával... Hát a kukoricaszár az övé lett, ugye, neki van jószágja, megeszi, oszt’ ilyen kúpba rakták. Ahogy játszottatok, hát eccer szaladtatok nagymamáho’ nagy boldogan: jaj, nagymama, mit találtunk! Hát a kúpba vót berakva a nagyja-tök. Azt előre berakta András bácsi, azután hívta ki nagymamát felezni: az ipri-aprókat elfelezték. Hazajön nagymama, aszongya nagy szomorúan:

³⁷⁴ A református Ács Borbála és a római katolikus Zsákai János házassága a két család ellenségeskedése közepette csak néhány esztendeig tartott az 1880-as években, mígnem a rokonok kikényszerítették a válást. Ám a volt házastársak még évekig titokban találkoztak! A titkos kapcsolat végül is mindkét fél újraházasodása után szakadt meg. A két család ellenségeskedésének legbeszédesebb bizonyítéka, hogy az egyetlen leányt, a magát reformátusnak tekintő Zsákai Emerenciát – nagyanymát – előbb a katolikus, majd a református templomban is megkereszteltették – a „leány az anyja, a fiú az apja vallását követi” szokásjog szentesítette elvben sem tudtak egyezsége jutni. (Lásd részletesebben: SZILÁGYI Miklós 2004.)

³⁷⁵ Ebben az esetben az *ágyikámnak* mint megszólító terminusnak ‘idősebb, affinialis nőrokon’ a jelentése, a rokoni kapcsolat ugyanis eléggé távoli volt – apám magyarázata szerint (ahogy hevenyészett jegyzeteim megőrizték) az ő nagyanyjának, Szücs Erzsébetnek a testvére volt az emlegetett Szücs Andrásnak az apja.

– Hát, Margitkám, de nagyot csalódtam. Hát képzeld el, hogy ez az András... Hát most mi' csináljak?

Mondom: – Legyen vele boldog!

– Így gondolod? – aszongya.

– Így – mondom. – Örülünk, hogy megcsinálta valaki.

Úgyhogy nem mondtuk meg neki, hogy megtudtuk.

Akkor odahozott egy kis-rossz malacot, hogy mink hizlaljuk fel, oszt' fele az övé. Akkor is, ugye, nem lehetett olyan nagyon hizlalni: mindenkinek megvót, hogy mennyi a fejadagja. Nekünk is lehetett egy kis malackánk – de csak a fele lett a miénk. András öcsém osztán levágta, fel is dőgozta nekünk a felit, a másik felit meg ű hazavitte – neki annyival több lett.

Szóval így éldegéltünk. Hol sírtam, hol magunkat is kinevettük. Úgyhogy mikor Marci hazajött, sose' felejttem el, megkérdezte Margitkátúl, hogy:

– Sírt-e sokat édesanyád, mikor oda vótam?

Oszt' aszonta az én jányom, hogy:

– Nem mindig, csak mikor rágyött.

Evvel oszt' mindig húzott,³⁷⁶ hogy: csak akkor sírtál, amikor rádgyött! Tényleg úgy vót!

Jaj, olyan nyomorúság vót, mikor mán ott vótam Tóthéknál is, hogy a városiaknak nem vót kenyerek, nem vót krumplijok, és jöttek a gyárbúl a gyári munkások egy teherautóval, oszt' amit űk magok összetajkoltak.³⁷⁷ vajlingot,³⁷⁸ meg locsolót, meg mindent, hoztak egy egész autóval. Beálltak oda Tóthékho' az udvarra, és árulták ennivalóér', krumpliér', meg olajér', meg amit tudott adni, aki rá vót szorulva. És rakták fel az autóra, és vitték – úgy ettek a városiak. Tudom, hogy én is segítettem nekik, oszt' adtak nekem egy mosófazikat, csak úgy.

Akkor vót olyan, hogy ott megyen el az öreg Somogyi bácsi, oszt' mán akkor nekünk vót, mondom, négy tyúkunk, avval kezdtük a gazdaságot. De akkor mán kacsánk is vót! Meglátta az udvaron a kacsát, oszt' aszongya:

– Szilágyiné, nem adna nekem egy kacsát?

Mondom: nincsen eladó.

Aszongya:

– Adok érte egy vedret vagy egy vajlingot.

Éppen nem vót mosogató vajlingom, mondom:

³⁷⁶ Azaz: ugratott.

³⁷⁷ A *tajkol* 'nem mesterség szerűen, de szakértelemmel készít valamilyen iparcikket; fusizik' jelentésben a *tákol* ige Tiszafüreden használatos alakváltozata.

³⁷⁸ A német jövevénytűző *vajdling*, *vajling* 'mosogatódézsza, mosogatótál' (vö. BAKOS Ferenc 2002: 697) nincs benne a tájszótárban, pedig Tiszafüreden – emlékeim szerint – tájszó volt.



21. kép Családi kép 1949. október 23-án: Fodor Miklós lányaival, vejeivel, fiával, menyéivel és unokáival



22. kép A család Fodor Miklós temetésén 1955-ben

– Hát ha tetszik hozni egy vajlingot.

– Hozok én még egy vedret is!

Hát oszt’ hozott. Ócska bádognál vót, igaz, dehát bádognos vót. Hozott nekem egy ócska vajlingot meg egy vedret, osztán a hóna alá csapta a kacsát. Ilyen vásárokat csináltunk...

Na, ’47-be’ osztán mán megtartottuk a Márton napot! Nyáron, ugye, mikor hazakerült, nehezen lehetett ezt is, azt is kapni, hát észbe’ se’ vót, hogy névnapot tartunk. Pont akkor nap takarítottam, meszeltem a konyhát, és hazajött édesapa délelőtt, oszt’ aszongya, hogy:

– Mégiscsak furcsa, hogy még a fogságba’ is megtartottuk, mer’ amit kaptam akkor-nap, meg amit előtte való nap is – aszongya –, félreraktuk, osztán összejöttünk este a barátokkal: eccerre ettük meg, hogy megtart-suk ott is a Márton napját. Itthon meg nem tudjuk megtartani?

– Hát ha ennyire fáj neked – mondom –, azér’ annyira nem vagyunk még, szóljal Erzsikééknek, meg akinek akarsz – mondom –, lesz vacsora.

– Hogy?

– Ne törődj vele – mondom –, lesz!

Hát oszt’ nagymamát elküldtem Csontos Misáékho’,³⁷⁹ vett két tyúkot, mit-tudom-mán miér’, lepucoltuk, megfőztük pörköltnek, meg süteményt is sütöttem. Úgyhogy megvót a Márton napja akkor is. Meg azután is: minden évbe’ megemlékeztünk arrúl, amíg csak élt!

Na de nem olyan vót, hogy hívogattunk vóna... Édesapának a’ vót a mondása, ez is egy olyan régi mondás vót, hogy: temetésre meg névnapra nem szoktak hívogatni. Akinek jóbarátja van, megköszönti, meg a temetésre elmegy. Ez önálló egy olyan szokás vót, hogy az ő édesapja minden temetésen ott vót. Aszonta Marci, hogy még ha az utcán ment – mer’ akkor úgy vitték az utcán a halottat, otthonról – és nem vót sírhúzója elég, akkor bement az egyik házho’ kérni egy kapát, és közéjük állt, és behúzta. Vót is annyi sírhúzója, hogy nem fértek hozzá a sírho’, mer’ az mindenkinél ott vót, akit csak ösmert. Akkor az vót a szokás, hogy elől mentek a sírhúzók, utána ment a pap, utána ment a gyászko-csi, és utána, a gyászkocsi után, a hozzátartozók, meg oszt’ a többi, aki ott vót a temetésen.³⁸⁰ Így mentek itt végig énekelve az utcán. És, mondom, azt mondta édesapa mindig, hogy névnapra meg temetésre nem szoktak hívogatni. Eljöttek a barátok – aki eljött.

Az nem vót, ami most van, hogy ha jön valaki, akkor rögtön itassuk. Mit iszol? – oszt’ mán veszik elő az italt. Ezelőtt ez nem vót, odahaza

³⁷⁹ Édesanyám apjának második felesége, Csontos Éva (azaz mostohaanyja) révén szegről-végről rokonnak számító nagygazda.

³⁸⁰ Vö. a temetési menet hasonlóan „kötött rendjét” a beregi Tiszahát református falvaiból: FELHŐSNÉ CSÍSZÁR Sarolta 1986: 151.

nem vót ital. Ünnepre meg névnapra, meg, mondjuk, disznóölésre vót itthon ital, de máskor nem. Észbe' se vót, hogy otthon igyunk.

Nem azt mondom, ha összetalálkoztak, de édesapa olyan vót, hogy magába' nem itt meg egy pohárral se'.³⁸¹ Csak ha a barátokkal összejöttek, oszt' bementek valahova. Aztán jött haza, elszámolt, elmondta, hogy kivel vót, hogy vót, mint vót. Vótak olyan barátai, akik mondták is neki: te mindent elmondassz Margitkának? Aszongya:

– Hát hogyne mondanám, úgyis megtudja. Akkor inkább éntüllem tudja meg, mint mástúl!

Nem mondhatom neked, hogy nem csinálom

Előbb vótam az MNDSZ-be'.³⁸² Összehívták itt az asszonyokat a háború után közvetlenül, én is elmentem, aztán megvót a nagy barátkozás. Egyenlőség: mindenki tes-tus... Az oszt' az egyszerű asszonyoknak is tetszett, hogy letegeztük egymást. Jöttek a tanárok is, mindenki.

Tanultunk vóna még orosz is! De az én nyelvösmeretem nem sok vót: megvettem én a könyvet, de nem mentem semmire se' vele, úgy-hogy lemorzsolódtam az iskolából.

Amúgy szerettem menni ide-oda. Vótunk MNDSZ-iskolán is Egerbe', '52-be', két hétig! Ottan nagyon kiemeltek, mer' tudtam pofázni. Aztán szavaltam ott nekik, minden, megnyitó ünnepség vót, oszt' én szavaltam. Megválasztottak kultúrfelelősnek, csinálunk ünnepségeket – nagyon jól ment a dolog.

Úgyhogy vótam én még MNDSZ-titkár is! Hát nem nagy eredményeket értünk el, mer' az asszonyok osztán nem jöttek. Jött egy pár olyan magam forma, de olyan nagyon nem tudtam összehozni a nípet. A Pártba' meg letoltak írte! Én meg osztán kitaláltam egy pártbizottsági gyűlésen, mikor aszonták, hogy az MNDSZ így nem megy, meg úgy nem megy.

– Na hát – mondom – ennek van ám két ódala!

Aszongyák: mír'?

³⁸¹ A mondat tudatosan homályban hagyott valószínű jelentése: bár gyakran ittasan jött haza, egyedül, azért, mert különösen kedvelte volna az italt, sohasem ivott, s nem ment a kocsmába abban a reményben, hogy odabent úgyis mindig akad ivó-cimbora.

³⁸² A Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSz) az MKP kezdeményezésére 1945 februárjában alakult tömegszervezet volt (Vass Henrik [főszerk.] 1976: 366–367).

Mondom: – Az, hogy nem mutatunk példát! Mer’ én hiába beszélek, ha a vezető elvtársaknak a felesége nincs ott. Azt mondták a rigi öregek is, hogy a hal is a fejről bűdösödik!³⁸³

Megtapsoltak ám nagyon! Aszonták, mikor jöttünk kifele, hogy jól megmondtam nekik.

Akkor mán dőgoztam a Tanácsnál, oszt’ mondták: azír’ nem megy, mer’ nem tudok utánajárni. A begyűtésnél vótam,³⁸⁴ oszt’ ottan mindig dolog vót, éjjel-nappal. Mán úgy éjjel-nappal, hogy nyáridőbe, ugye, 4 óraker mán indultak vóna a géppel, de nem indulhatott meg addig, amíg ott nem vót a begyűtéstől egy ember, meg az ellenőr nem vót ott.³⁸⁵ Jöttek oszt’ még a lakásra is, hogy adjak mán papírt, hogy mehessenek. Vót amikor mán 4 óraker bementem! A tanácselnök is aszonta:

– Ezt nem lehet, asszonyom, hogy maga mán 4 óraker adja a papírokat. Annyira rákapnak magára...

– Hát – mondom – nem mondhatom nekik, hogy nem csinálom. Meg hogy: ha azon múlik a betakarítás?! – Nem akartam mondani, hogy maj’ nem mind rokonom vót...

Nem kerestem én addig az állást, hanem Erzsike mán akkor a Tanácsnál dőgozott,³⁸⁶ és ő szólt, hogy kéne oda valaki.

– Én elmegyek.

Aszongya Marci:

– Azt hiszed, hogy jó lesz az?

– Hát – mondom – ha más meg tudja tanulni, akkor én is meg tudom tanulni.

Nagymama is:

– Asziszted, hogy majd avval több p’zetek lesz?

– Hát mégiscsak több lesz – mondom.

Azt mondta oszt’ Marci:

– Jó’ van, ha annyira dőgozhatnak vagy, menjél, de azt magadra kőtöd!

Hát az első havi fizetésem magamra kőtöttem: vettem rajta két ruhának valót. De többet nem, csak az első hónapit.

³⁸³ A szólagsgyűjteménybe bekerült változata: „Fejétől bűzlik a hal” (FORGÁCS Tamás 2003: 184, 247; SZEMERKÉNYI Ágnes 2009: 425).

³⁸⁴ A begyűjtés/beszolgáltatás rendszeréről lásd ERDMANN Gyula 1992.

³⁸⁵ Minden cséplőgépnél (akár szerződött cséplőbanda szolgálta ki a gépet, akár kölcsönös szívésségmunkával oldották meg az adott településen a cséplést) kötelező volt egy, a hatóság által felesketett cséplési ellenőr jelenléte, aki ellenőrizte az elcséplelt gabonamennyiséget és elkülönítette a gazda és családja „fejadagját” a beszállítandótól.

³⁸⁶ Már évekkal a tanácsok megalakulása előtt – polgári iskolai végzettséggel – a közszékházán, a közellátási hivatalban dolgozott a húga.

Elvittek oszt' bennünket Törökszentmiklóásra, ilyen továbbképzésre, ott tanítottak meg bennünket hogy kell kiszámolni. Mikor onnan visszajöttünk, itt vótunk, Erzsike is ott vót akkor a begyűtésnél. Mentünk ki még a Rétre is a parasztokho' beütemezni – úgy mondták: beütemezni –, hogy miből adja be. Mer' lehetett vállalni is: hogy ha, mondjuk, búzát nem termelt annyit, akkor beadhatta napraforgóból vagy más egyébből, olyan értéket. Vót akit berendeltek, de a tanyára mink mentünk ki. Emlékszek: pontosan húsvét után való nap mentünk ki a Rétre, oszt' mentünk egyik tanyából a másikba. Beütemeztük, hogy miből adja majd be.

De abból is vót egy izém... Mer' hát sok vót az ösmerős! Nagyon megharagudtam az egyikre – rokon vót –, akinek megcsináltam, hogy napraforgóból adhassa be, mert az mégis nem vót olyan érték, mint a búza. Nem elmondta a másiknak, hogy neki megcsináltam?! Nagyon mérges vótam rá. Mit kell azt elfofázni? Aztán jött a másik is, hogy: annak megcsináltam, neki mir' nem? Még jó, hogy nem lett belőlle bajom.

Vót egy jó csoportvezetőm, az okosítgatott, mer' én mindig be vótam gyűlva: olyan pontosan csináltam mindent, olyan precízen! Eccer is hínak Szolnokrúl,³⁸⁷ hogy: hogy' állunk?

– Jaj – mondom –, nem tudom, maj' mingyán utánanézek!

Jön a főnök, hogy: mi van? Mondom neki.

– Hát üssön a hasára, oszt' mondjon nekik valamit – aszongya. – Most hogy szedjük össze? Ilyen hirtelen!? – Ű oszt' átvette a kagylót, mondta, hogy így, meg úgy, meg amúgy – el vót boronálva.

Jaj, először egy zsidó vót a vezetője a begyűtésnek! Aki Vejszmanéknél csak csacsikocsis vót! Olyan árva zsidógyerek vót, hogy Vejszmanék csak a csacsit bízták rá, avval járkált: az állomástúl ezt-azt behordott nekik. Mikor változott a' izé, ő lett a begyűtésnek a vezetője. Ott topogott szegíny, oszt' éntüllem kérdezte:

– Hogy csináljuk, Margitka? – engemet ösmert.

Azután oszt' leváltották. Nyitott egy kis bótocskát magának, az inkább neki való vót. Akkor is jóba' vótunk: adott részletre evőeszközt, mer' az se' vót, úgy indultunk meg a háztartással is.

De: a főnökök közt alig vót füredi! Na, az első tanácselnök füredi vót: Rózner, egy sánta ember, valamikor csizmadia vót.³⁸⁸ De amikor én vótam a tanácsnál, egy Tóth nevű vót a tanácselnök, nem tudom, hogy hunnan hozták. Azt Apukának hittuk, mer' mindig jött a felesége, kereste, hogy: apuka merre van? Aztán úgy hittuk csak, hogy Apuka:

³⁸⁷ Azaz: a Szolnok megyei Tanács (vagy a Szolnok megyei Pártbizottság) begyűjtésben illetékes osztályáról.

³⁸⁸ Persze Rózner (így írta a nevét!) sem tartozott a törzsökös lakossághoz. Ez a megkülönböztetés csupán azt fejezi ki, hogy másokat „vezető káderként” helyezték Tiszafüredre.

„Na, gyön mán Apuka!” De olyan jópofa ember vót, nekem nem vót vele semmi bajom.

Sokan vótak olyanok, hogy idejött, ott vót valameddig a tanácsnál vagy a pártbizottságon, azután meg lebukott. Ezek oszt’ a PRK-ba tartoztak – úgy mondták: Picsán Rugott Komonisták. Ez is, aki itt lakik nem messze, a nevit se’ tudom mán:³⁸⁹ mikor megcsináltatta ezt a házát, hát rágyöttek, hogy lopott holmibúl csinálta. Az uraknak a házát szítszedték, oszt’ vitte boldog-boldogtalan, abbúl rakta össze ezt a házát. Akkor oszt’ onnan menesztették, és vót Hortobágyon valamilyen halgazdaság, oda meg felvették az ilyeneket, aki máshova nem kellett, aztán azt nevezték el így: a PRK-sok vannak ottan.

Sok baj vót ott! Persze vót az is, hogy ki kellett menni azokho’, akik nem adták be. Mindenki kiment, de nekem olyan kutya szerencsém vót, hogy engemet nem vittek ilyen helyre. Be vótam gyúlva: hát maj’ nem az egész Füred rokonom vót meg ösmerősöm! Azt mondta a tanácselnök:

– Maga, Szilágyiné, maradjon itthon házörzőnek – aszongya. – Hát itthon is kell valaki...

Mondom: e’ kell nekem! A többiek elmentek. Hát – separték!³⁹⁰ Jön az egyik, Réz Imrének hívták, egy parasztember vót,³⁹¹ oszt’ betették oda a Tanácsho’. Az is odavót, jön és aszongya:

– Szilágyiné, hogy magának milyen szerencséje van, hogy nem jött ki! Az borzasztó vót – aszongya –, amit csináltunk. Például az Örvényi úton valami Botka nevű – én nem mondtam, hogy nekem unokatestvérem!³⁹² – három gyerek belekapaszkodva a szoknyájába az asszony-nak, úgy bögték. Mindent elhoztunk! – aszongya. – Mindent! De én úgy el vótam keseredve, hogy ha lett vóna nállam revolver, én főbe lövöm magam. Kell ezt nekem csinálni?! Hát, Szilágyiné, én itthagynom. Maga marad?

– Hát – mondom – mi’ csináljak?

– Én itt hagyom – aszongya. – Az én kapám fel van akasztva az eper-fára, oszt’ én inkább megyek kapálni. Én nem csinálom tovább.

Otthagyta! Én oszt’ ott vótam addig, míg el nem vittek a gyógyszer-tárba. Ez ’52. nyarán vót, asziszem, nem sokáig vótam ott a begyűtésnél. De nem is bántam!

³⁸⁹ Némi gondolkodás után nyilván eszébe jutott volna a majdnem-szomszéd neve (én emlékszem a nevére), de nyilván nem akarta mondani.

³⁹⁰ Mielőtt a konkrét példát elmondta volna, megkérdezte: „Ezt is felveszed?” – Majd mégis elmondta, nevesítve a „padlásseprést”.

³⁹¹ A szövegből következtetve nyilván nem jelentősebb földterületet birtokoló „paraszt-ember” lehetett a tanácsi munkatárs, hanem korábban mezőgazdasági munkás.

³⁹² Botkáné, az unokatestvér (személye – Oláh Ilonkaként – a gyermekkori emlékek idézésekor már előkerült) szülei vagyona miatt számított kuláknak és férje csendőrtiszthelyettesi beosztása miatt „osztályidegennek”.

Akkor vót egy másik, az mán MNDSZ-vonalon vót: kellett békekölcsönt íratni.³⁹³ Mentünk házrúl házra, hogy mennyit írat. Persze mindenki íratott, mer' meg vót ijedve, hogy majd baj lesz, ha nem írat. De vótunk olyan helyen, mikor a Füstösdombon³⁹⁴ jártunk Oláh nénivel, Oláh Márton bácsinak a feleségivel, hogy mán azt mondta:

– Ne írasson semmit, majd beírjuk, hogy nem találtunk senkit – aszongya. – Csak nem visszük el innen, mikor nekik sincs?!

Akkor vót a hulladék-gyűtés, akkor is mentünk házrúl-házra, oszt' amit láttunk: ócskavasat, meg mindent, vittük be. Hogy: evvel is a hazát védjük, vagy hát támogatjuk.

Az azért nem olyan vót, az a 40 év, hogy jaj-de-rózsás, mer' azért csak fel kellett építeni valakinek az országot a semmiből. Nehéz idők vótak, meg nehezen éltünk, újra kellett mindent kezdeni. De szívesen csináltuk. Úgy tudtunk örülni mindennek! Sose' felejttem el... Persze megünnepeltük akkor is a névnapot meg a karácsonyt, oszt' édesapád olyan jót tudott ezen mosolyogni... Lehattél olyan nyó-c-tíz éves, mikor a névnapodra dunnát csináltam! Nem maradt meg csak az egyik derékaljunk... Vót két derékaljunk,³⁹⁵ mer' hát akkor még az is vót: a szalmazsákra derékaljat tettünk, tollal kitömve, hogy puhább legyen, azt a nagynéném-től, az ángyikámtól kaptam, de nem maradt meg csak az egyik... Hát most mit afektáljunk,³⁹⁶ hogy az egyiknek van derékalja, a másiknak meg nincs? Abból csináltam neked kisdunnát! Mer' mán akkor a kicsit kinőtted, hogy legyen egy nagyobb takaródzód... Édesapád olyan jót nevetett rajta: fiúnak kisdunnát csinálni a neve napjára!? Mondom: majd meglátod hogy örül neki! Persze mindig akkor csináltam, amikor mán lefeküdtél... Mikor a névnapodon megkaptad azt a dunnát, azt a boldogságot: – Édesanyám, ez az enyém? És ezt elvihetem, ha meg-nősülök is? Nevettük, hogy mán a nősülésen jár az eszed...

³⁹³ A szocialista iparosítás meggyorsítása érdekében 1951 és 1955 között hat alkalommal kibocsájtott államkölcsön, „amelynek a megelőlegezése a felnőtt társadalom valamennyi kereső, ill. nem kereső (katona, nyugdíjas, egyetemista) tagjának kötelező volt [...] A személyi kultusz éveiben a békekölcsön jegyzés kötelező jellege mellett a pszichés és környezeti pressziók hatására a lakosság túljegyezte a kölcsönöket” (BÁN Péter [szerk.] 1989: 46).

³⁹⁴ Szegénység lakta városrész, ahol a két világháború között az ONCSA-házak épültek. – 1975 körül édesapámmal folytatott gyűjtői beszélgetés hevenyészett feljegyzése szerint 1925–1926-ban osztották ki házhelyeknek a Füstösdombot; gyerekkorában még „szedegetni” jártak oda (azaz: aratás után az kalászokat gyűjtögetni a tarlón), akkor tehát még szántóföld volt.

³⁹⁵ A derékaljról lásd CsILLÉRY Klára 1977: 575–576.

³⁹⁶ Az ÚMTSz 1: 157 szerint az *affektál* jelentése 1. 'udvarol', 2. 'ellentmond, okoskodik', 3. 'méltatlankodik' – az itteni jelentés ('kényeskedik, urizál') egyik jelentéssel sem azonosítható.

Sokmindenbe' benne vótam abba' az időbe! Amikor a téeszek mán megvótak, akkor is mint MNDSZ-esek mentünk segíteni. Mentünk kukoricát törni essőbe, sárba! Törtük a kukoricát csomóba, oszt' ott hagytuk, hogy a téeszesek meg majd elhordják. Szóval nehezen indult meg az is. Vót amikor ott ültek a téeszesek az istálló vígin, mink meg törtük nekik a kukoricát. Ott ültek, oszt' röhögtek bennünket. Az is úgy lehetett, hogy milyen vót a vezetőség, mer' ahun azér' a vezetőség úgy állt hozzá a dologho', ott azért jobban ment a téesz is, bekapcsolódtak jobban a munkába. De vót, ahun nem törődtek vele! Olyanok álltak össze biztosan, akiket úgy erő'tettek be.

Még nagymama is bement a földjivel a Hámán Kató téeszbe!³⁹⁷ Az apróléknál vót,³⁹⁸ dehát aztán lebetegedett, oszt' otthagya, ott maradt a föld is.

Aszonták oszt', mondom, hogy menjek más munkahelyre, azér' nem csinálom az MNDSZ-t, mer' nincs rá idő. Elmennék-e a patikába pénztárosnak? Hát, elmennék... Nem nagyon lelkesedtek a gyógyszerészek, mer' – ugye – a Párt tett oda. De aztán megszerettek. Az öreg gyógyszerész anynyira megszeretett, hogy még azt akarta, hogy menjek el technika-képzőre. Hogy: meg tudom azt tanulni! De azt mondtam: én csak addig leszek állásba', míg a gyerekek tanulnak, hogy több pénzünk legyen. Aztán csak leragadtam: itt vótam végig, míg csak el nem mentem nyugdíjba.

Na de: onnan se' nagyon mentem az MNDSZ-be, mert a pénztárt se' lehetett otthagyni! Aztán, mivelhogy nem jól dőgoztam, leváltottak. Tagnak csak megmaradtam, kaptam oklevelet is, meg minden, a jó munkámér'.

³⁹⁷ Az apámmal beszélgetve így indokolta, hogy miért kellett nagyanyámnak idősödő fejjel belépnie a Hámán Kató TSz-be: „nem vót muszáj, de nem vót mit csinálni. Kellott a beszolgáltatást adni, és hát nem termett annyit... Felibe' művelték, és a beszolgáltatást nem futotta.” – Hámán Kató TSz 1952-ben 358 kh földterületen gazdálkodott (a Harcos 1103 kh, a Petőfi 623 kh, az Úttörő 488 kh, a Zöld Mező 411 kh területű) – BAGI Gábor – NEMES Lajos – Soós Imre 1989: 399.

³⁹⁸ Pontosabban: tízezernyi napocsibét bíztak rá, anélkül, hogy előtte ólakat építettek volna – egy kisajátított, Téesz-székházként (irodaként-raktárként) is használt úri kastély berendezés nélküli padlós szobáit jelölték ki csibeneveldének. Hiába hordott be nagyanyám (illetve hordatott be velem) bontott téglákat, hogy 50–100 csirkét befogadó rekeszekre ossza fel a termet: ne nyomják agyon egymást a kotló nélküli csibék, mégis reggelente tízesével-húszasával talált dögöket. Ami rendkívül bántotta: noha minden tőle telhetőt megtett, a következményektől rettegett. A következmény pedig: megdicsérte (talán premizálta is) a vezetőség, mert „keves” volt az elhullás.



23. kép Szilágyi Mártonné a gyógyszerértári munkatársal körében az 1950-es évek végén

IRODALOM

ANNÁSI Ferenc

1966 A jobbágyfelszabadítás ügye Heves és Külső-Szolnok megyében az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. *Az egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* IV. 345–376. Eger

BAGI Gábor – NEMES Lajos – SOÓS Imre

1989 Tiszafüred. In: BOTKA János (szerk.): *Adatok Szolnok megye történetéből* II. 385–415. Szolnok

BAKÓ Ferenc

1992 *Kézművesség egy alföldi faluban – Tiszaigar 1949–1950*. Eger (Tisza Téka 3.)

BAKOS Ferenc (szerk.)

1960 *Idegen szavak kéziszótára*. Budapest

2002 *Idegen szavak és kifejezések kéziszótára*. Budapest

BALASSA Iván

2001 Gabonatermesztés. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* II. *Gazdálkodás*. 295–434. Budapest

BÁN Péter (szerk.)

1989 *Magyar történelmi fogalomtár* I–II. Budapest

BARABÁS Jenő

1950 Tiszafüredi Falumúzeum. *Ethnographia* LXI. 106–108.

BÁRDOSI Vilmos (főszerk.)

2003 *Magyar szólástár – szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Budapest

BARNA Gábor

1972–1974 Mitikus alakok a Hortobágy környéki falvak és a hortobágyi pásztorok hiedelemvilágában. In: GUNDA Béla (szerk.): *Tanulmányok a Hortobágy néprajzához*. 273–298. Debrecen (Műveltség és Hagyomány, XV–XVI.)

1979 *Néphit és népszokások a Hortobágy vidékén*. Budapest

BÁRTH János

1981 szálláskert – szálláskertes település. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 536–539. Budapest

BELLON Tibor

2003 *A Tisza néprajza – Ártéri gazdálkodás a tiszai Alföldön*. Budapest

BELLON Tibor – SZABÓ László (szerk.)

1987 *Szolnok megye népművészete*. Budapest

BELUSZKY Pál

1959 Tiszafüred vonzaskörzete. *Jászkunság* V. 3. 118–127.

BERECZKI Ibolya, T.

1986 *Népi táplálkozás Szolnok megyében*. Debrecen (Studia Folkloristica et Ethnographica 19.)

1989 Vászonszöttesek Tiszafüreden és környékén. *Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve* 24–26. (1981–1983) 353–364. Nyíregyháza

BERKES Katalin

1999 Fejezetek a kerékpár és a kerékpározás néprajzi kutatásához. In: AMBRUS Vilmos – BERKES Katalin – ELTER András – NOBILIS Júlia – TERBÓCS Attila (szerk.): *Hálók – Egyetemi dolgozatok Szilágyi Miklós 60. születésnapja alkalmából*. 71–94. Budapest (Dolgozatok a Tárnyi Néprajzi Tanszékről 2.)

BERZE NAGY János

1957 *Magyar Népmesetípusok* I–II. Pécs

BÓNIS György

1979 hozomány. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 590. Budapest

BOROVSKY Samu (szerk.)

é. n. *Heves vármegye*. Budapest

BORUS József

1986 Tiszafüred felszabadítása. In: FÜVESSY Anikó – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Fejezetek Tiszafüred XX. századi történelméből*. 64–81. Szolnok (Tiszafüredi tanulmányok 2.)

BUCZKÓ József

1994 *Kovács mesterség Hajdúnánáson*. Debrecen (Folklór és etnográfia 79.)

CSERI Miklós

1997 Építőanyagok és szerkezetek. In: BALASSA Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz* IV. *Életmód*. 102–138. Budapest

CSILLÉRY Klára, K.

1977 derékalj. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 575–576. Budapest

1979 gyalogszék. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 332–333. Budapest

1981 rongypokróc. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 368. Budapest

1996 A tiszafüredi festett bútor történetéhez. In: BERECZKI Ibolya – GULYÁS Katalin (szerk.): *Múzeumi Levelek* 75. II. 369–376. Szolnok

CSONKA-TAKÁCS Eszter

1999 Elváltás a magyar néphitben. In: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán – Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*. 321–332. Budapest

DEÁKY Zita

1996 *A bába a magyarországi népi társadalomban (18. század vége–20. század közepe)*. Budapest (Centrál-Európa Alapítványi Könyvek 4.)

DEÁKY Zita – CSOMA Zsigmond – VÖRÖS Éva (szerk.)

1994 *...és hol a vidék zsidósága... (Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nemzsidók együttéléséről)*. Budapest

DOBOS Ilona

1964 Az „igaz” történet műfajának kérdéséről. *Ethnographia* LXXV. 198–217.

DOBROSI György

1986 Tiszafüred az ellenforradalmi rendszer időszakában. In: FÜVESSY Anikó – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Fejezetek Tiszafüred XX. századi történetéből*. 24–63. Szolnok (Tiszafüredi tanulmányok 2.)

ERDMANN Gyula

1992 *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956*. Békéscsaba Ért. Sz.

1966 *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Budapest

FELHŐSNÉ CSÍSZÁR Sarolta

1986 *Temetkezési szokások a beregi Tiszaháton*. Debrecen (Studia Folkloristica et Ethnographica 20.)

FILEP Antal

1981 szárazbejárásos ház. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 557–558. Budapest

FLÓRIÁN Mária

2010 A varrógép, varrónők és a blúzok. In: FLÓRIÁN Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. 169–183. Budapest

FORGÁCS Tamás

2003 *Magyar szólások és közmondások szótára – Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemléltetve*. Budapest

FÜVESSY Anikó

1973 Aratási és cséplési szerződések Tiszafüredről. *Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv* 1973. 279–285. Szolnok

- 1978 Józsa Gyuri alakja a néphagyományban. *Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv* 1978. 221–232. Szolnok
- 1982 Pénzásó Pistához, a tiszafüredi táltoshoz fűződő hagyományok. In: BALASSA Iván – UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. 591–608. Debrecen
- 1989 *Fejezetek Tiszafüred folklórájából*. Szolnok (Tiszafüredi tanulmányok 3.)
- 1990 Tiszafüred fazekassága a reformkorban. *Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv* VII. 383–399. Szolnok
- 1992 Tiszafüred környéki kincskereső történetek. In: NOVÁK László (szerk.): *Hiedelmek, szokások az Alföldön* I. 309–322. Nagykőrös
- 1993 *A tiszafüredi mázas kerámia*. Debrecen (Studia Folkloristica et Ethnographica 33.)
- 1994 A tiszafüredi cserépedények értékesítése a XIX–XX. században. In: NOVÁK László (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére*. 69–76. Szentendre (Studia Comitatus 24.)
- 1995 Tiszafüred környéki inas- és segédtréfák a múlt század utolsó negyedétől. In: BERCZKI Ibolya, T. (szerk.): *Gyermekvilág a régi magyar faluban*. 629–636. Szolnok (Jász–Nagykun–Szolnok megyei Múzeumok Közleményei 50.)
- 1996 A tiszafüredi fanyergék és faragott díszítményeik. In: BERCZKI Ibolya, T. – GULYÁS Katalin (szerk.): *Múzeumi Levelek* 75. II. 353–368. Szolnok
- 1998 Százhusz éves a tiszafüredi múzeum. *Jászkunság* 44. 1–2. 46–48.
- 2002a *A füredi nyereg*. Tiszafüred (Tiszafüredi Füzetek 1.)
- 2002b *Tiszafüred fazekassága*. Tiszafüred (Tiszafüredi Füzetek 2.)
- 2002c Újabb adatok a tiszafüredi nyergekről és változásvizsgálatok a díszítményrendszerben. In: TOLNAY Gábor (szerk.): *Ember és környezete*. 71–77. Szolnok (Jász–Nagykun–Szolnok megyei Múzeumok Közleményei 58.)
- 2003 Birodalmi és országcímerrel díszített magyar nyergék. In: S. LACKOVITS Emőke – VIGA Gyula (szerk.): *Kéve – Ünnepi kötet a 60 esztendő Selmeczi Kovács Attila tiszteletére*. 15–26. Debrecen – Veszprém

GÁBORJÁN Alice

- 1991 Magyar bőr- és lábbelikészítés. In: DOMONKOS Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. 282–308. Budapest

GÉCZI Lajos

- 1992 *Civilek hadifogságban*. Pozsony/Bratislava

GRYNAEUS Tamás

- 1979 íz. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 655. Budapest

- GUSZMANNÉ NAGY Ágnes – MISKOLCZI László – PETERCSÁK Tivadar (szerk.)
2007 *Az egri hóstyák*. Eger
- GULYÁS Katalin
1997 A migráció főbb jellegzetességei Tiszafüred környékén a XVIII–XIX. században. In: JUHÁSZ Antal (szerk.): *Migráció és település a Duna–Tisza közén* 2. 207–212. Szeged
- GYÖRFFY István
1939 *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Budapest (A Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára 1.)
- HARGITAI György (szerk.)
1979 *Emlékező falu – Emlékezések, anekdoták, elbeszélések a mai falu életéből*. Budapest
- HOPPÁL Mihály
1990 Népi gyógyítás. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokások – néphit – népi vallásosság*. 693–724. Budapest
- HOPPÁL Mihály – TÁTRAI Zsuzsanna
1979 gyermekágy. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 344. Budapest
- HORVÁTH Terézia
1980 kötény. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 312–315. Budapest
- JUHÁSZ Antal
1997 Élet a házban. In: BALASSA Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz IV. Életmód*. 178–193. Budapest,
- KISBÁN Eszter
1977 disznóölés. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 590. Budapest
1979 gyúrt tészta. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 2. 378. Budapest
1980a kásaétel. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 87. Budapest
1980b kukoricalepény. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 345–346. Budapest
- KISS Lajos
1958 *Vásárhelyi hétköznapiak*. Budapest
- KOCSÁR László
1942 A debreceni hentesmesterség. In: VÉGH József (szerk.): *Táj és népismeret a középiskolában*. 100–119. Budapest
- KÓSA László
1981a rózsavíz. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 383. Budapest

- 1981b Szent Mihály lova. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 667. Budapest
- KOVÁCS László, K.
1982 talicska. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. 165. Budapest
- KRÍZA Ildikó (szerk.)
1990 *A hagyomány kötelékében – Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből.* Budapest
- KÜLLÖS Imola
1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In: Vargyas Lajos (főszerk.): *Magyar Néprajz V. Népköltészet.* 251–266. Budapest
- KÜLLÖS Imola (szerk.)
1996 *Az életrajzi módszer. Alkalmazása és eredményei a néprajzban és az antropológiában.* Budapest (Documentatio Ethnographica 9.)
- KÜLLÖS Imola – VASVÁRI Zoltán
2006 *Áldozatok – A második világháborús hadifogolytáborok és a sztálini légerek folklórijából.* Budapest
- LAJOS Árpád
1980 méta. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 587. Budapest
- LÁNYI Árpád
1977 bigézés. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 284. Budapest
- LÁSZLÓ Gyula
1943 *A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.* Budapest
- LUKÁCS László
2007 A karácsonyfa a Nagy Magyar Alföldön. *Tisicum* XVI. 25–40. Szolnok
- MILESZ Béla
1900 *A tiszafüredi Múzeum és Könyvtáregylet működése 1899. évben.* Eger
- MOHAY Tamás
2000 Egyének és életutak. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* 760–790. Budapest
- MORVAY Judit
1981 pesztra. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 4. 232. Budapest
- MTSz
1897–1901 Szinnyey József: *Magyar tájszótár* I–II. Budapest
- NAGY Ilona
1977 boszorkánymondák. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 348–349. Budapest

NAGY József

1955 *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom és Tanácsköztársaság Heves megyében*. Eger (Heves Megyei Füzetek 2.)

NAGY Józsefné (szerk.)

1972 *Közgazdasági kislexikon*. (Bővített és átdolgozott kiadás.) Budapest

NEMES Lajos

1986 Adatok Tiszafüred gazdasági és társadalmi életéhez (1687–1774). *Zounok* I. 53–66. Szolnok

NIEDERMÜLLER Péter

1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. 376–389.

ORBÁNNÉ SZEGŐ Ágnes

1995 *A tiszafüredi zsidóság története és demográfiája*. Tiszafüred

ÖRKÉNY István

1981 *Lágerek népe*. Budapest

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1977 dobolás. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. 592–593. Budapest

1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Budapest

2000 Kisiparosok. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 310–362. Budapest

Parasztbirtok...

1885 *A parasztbirtok állapota Tiszafüreden*. A Tiszafüredi Gyümölcsészeti Egyesületnek a Szövetségbe lépett gazdasági egyesületnek Végrehajtó Bizottságához benyújtott jelentése. Budapest

PENTELEI Kinga

2005 A varrógép elterjedése Magyarországon paraszti használatban. In: BÁTI Anikó – BERKES Katalin – ELTER András – NOBILIS Júlia (szerk.): *Parasztélet, kultúra, adaptáció*. 239–245. Budapest

PESOVÁR Ferenc

1982 tánciskola. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 5. 178–179. Budapest

PETERCSÁK Tivadar

1996 Földesúri szabályozás és népi gyakorlat az egri hóstyák erdőhasználatában. *Agria* XXXI–XXXII (1995–1996) 273–285. Eger

RÉKAI Miklós

1997 *A munkácsi zsidók „terített asztala”*. Budapest

SABJÁN Tibor

1991 Szőlőbéli kunyhó bontása Tiszafüreden. *Téka* 2. 9–11. Szentendre

- 2002 *A takaréktűzhely*. Budapest
- SÁRKÖZI Zoltán
- 1972 A summások. In: SZABÓ István (szerk.): *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914* II. 321–381. Budapest
- SCHWALM Edit, Cs.
- 1989 Palóc summások. In: BAKÓ Ferenc (szerk.): *Palócok* II. *Újkori történelem és népi társadalom*. 469–499. Eger
- 2003 Csizmadiák Egerben. In: VIGA Gyula – HOLLÓ Szilvia Andreea – Cs. SCHWALM Edit (szerk.): *Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. 451–457. Budapest
- SELMECZI KOVÁCS Attila
- 1991 Húsipar, vegyipar, sóbányászat. In: DOMONKOS Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz* III. *Kézművesség*. 214–244. Budapest
- SOÓS Imre
- 1995 *Heves megye benépesülése a török hódoltság után*. Eger (Heves megyei füzetek 3.)
- SZABADFALVI József
- 2000 Sertéstartás. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* II. *Gazdálkodás*. 749–770. Budapest
- SZÁNTÓ Imre
- 1955a *Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok megyében 1790–1795*. Eger (Heves megyei Füzetek 4.)
- 1955b *Parasztmozgalmak Heves és Külső-Szolnok megyében a 19. század első felében*. *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve* I. 320–347. Eger
- 1958 *A fehér terror rémuralma Heves megyében 1919–1921*. *Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve* IV. 329–354. Eger
- SZARVAS Zsuzsa
- 1982 Ortodox zsidó temetkezési- és gyászszokások. In: HOPPÁL Mihály – NOVÁK László (szerk.): *Halottkultusz*. 388–391. Budapest (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10.)
- 1990 *A mezőkövesdi zsidóság szerepe a matyó népművészet elterjesztésében*. In: KRÍZA Ildikó (szerk.): *A hagyomány kötelékében – Tanulmányok a magyarországi zsidó folklór köréből*. 217–222. Budapest
- SZÁVAI János
- 1988 *Magyar emlékirók*. Budapest
- SZEDERKÉNYI Nándor
- 1893 *Heves vármegye története* IV. Eger
- SZEMERKÉNYI Ágnes
- 2009 *Szólások és közmondások*. Budapest (A magyar nyelv kézikönyvtára)

SZILÁGYI Miklós

- 1959 A „nevető lovak” anekdotájának népi változata. *Ethnographia* LXX. 449–450.
- 1964 Adatok állattartásunk egy kevésbé kutatott problémájához. *Ethnographia* LXXV. 279–282.
- 1965 Az elátkozott sír. *Múzeumi Levelek* 7–8. 39–40. Szolnok
- 1967 Ballada Józsa Gyuriról. *Néprajzi Közlemények* XII. 1–2. 230–235.
- 1973 Hiedelemmonda, meseparódia Tiszafüredről. *Múzeumi Kurir* 12. (II. kötet 2. sz.) 69–71. Debrecen
- 1975 Néphit-adatok Tiszafüredről, *Múzeumi Kurir* 17. (II. kötet 7. sz.) 9–13. Debrecen
- 1976 Népi anekdoták Józsa Gyuriról és más földbirtokosokról. *Folk-lór Archívum* 5. 115–123. Budapest
- 1978 Egy öreg kovács mondja. *Dunatáj – Tudományos és művészeti antológia*. 77–86. Szekszárd, 1978. december
- 1979 Egy öreg halász mondja. *Jászkunság* XXV. 4. 5–11.
- 1986 Új elemek a parasztság kultúrájában. *Forrás* XVIII. 1. 41–46.
- 1988 Engem szerettek az urak. *Forrás* XX. 3. 39–46.
- 1989 Olyan munkát nem szeretek, amit az ember kénytelenségből csinál. *Jászkunság* XXXV. 4. 35–47.
- 1990a Nekem a Jézuska sose hozott semmit. *Tekintet* III. 5. 25–32.
- 1990b Finesszel köll élni. *Tekintet* III. 4. 38–51.
- 1991 Természetes volt az nekünk. *Tekintet* IV. 1. 77–102.
- 1992 '906-ba én három hétig a szűrű közepin álltam. *Jászkunság* XXXVIII. 3. 28–30.
- 1993 Akár pászolt, akár nem, azt végre kellett hajtani. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* XVIII. 1. 93–98.
- 1995 *A tiszai halászat – Az eszközök és fogási módok történeti változásai*. Budapest
- 1996 Az alföldi mezőváros társadalma személyes nézőpontból (Egy 100 éves gazda tudásának általánosítási lehetőségei). In: SZILÁGYI Miklós – SZÜCS Judit (szerk.): *A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön*. 127–138. Csongrád (Tanácskozások Csongrádon I.)
- 1998 A pékek és a pékáru a 20. századi mezővárosokban. In: SZENDE Katalin – KÜCSÁN József (szerk.): *„Isten áldja a tisztet ipart” – Tanulmányok Domonkos Ottó tiszteletére*. 423–438. Sopron (A Soproni Múzeum kiadványai 3.)
- 2000a Törvények, szokásjog, jogszokás. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz* VIII. *Társadalom*. 693–759. Budapest

- 2000b Tiszafüred. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 905–912. Budapest
- 2000c Gazdasági társulások, egyesületek, érdekvédelmi szervezetek. In: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII. Társadalom*. 558–584. Budapest
- 2001 *Néprajzi forráskritika*. Debrecen (Néprajz egyetemi hallgatóknak 24.)
- 2002a Fél-Magyarországot gyalog bejártam – Bedő Kálmán egyszeri élete. *Tekintet – Kulturális Szemle* 15. 2–3. 3–24.
- 2002b Tiszafüred és környéke a néprajzi kutatásokban. *Ethnica* IV. 4. 172–175.
- 2003 Hiedelem, rítus, elbeszélés – A „váltott gyermek” Kisújszálláson. In: CZÖVEK Judit (szerk.): *Imádságos asszony – Tanulmányok Erdélyi Zsuzsanna tiszteletére*. 305–314. Budapest
- 2004 Nagyanyám, Zsákai Emerencia. *Rálátás – Zsákai helytörténeti – honismereti, kulturális tájékoztató* V. 3. 14–17.
- 2005 Az „igaz” történet, az élettörténeti elbeszélés és a kortársi irodalom. In: SZEMERKÉNYI Ágnes (szerk.): *Folklór és irodalom*. 413–419. Budapest (Folklór a magyar művelődéstörténetben)
- 2006a *A személyes paraszti tudás érvényessége – Kisújszállás társadalma és gazdálkodása egy száz évet élt parasztgazda emlékezetében*. Budapest (Néprajzi tanulmányok)
- 2006b Tiszafüredi emlékek a garabonciás Csokonairól és más történelmi alakokról. *Ethnica* VIII. 3. 97–98.
- 2007 Tiszafüredi szólások, állandósult szókapcsolatok – gyermekkori emlékeim alapján. *Ethnica* IX. 2. 57–59.
- 2008 *Sors és tapasztalat – Kisújszállási vallomások a paraszti életforma végső szakaszáról*. Budapest (Életmód és Tradíció 10.)
- 2009 Egy kisvárosi kovács kapcsolatrendszere a 20. század első felében. In: NAGY Zoltán – SZULOVSKY János (szerk.): *A vasművesség évezredei a Kárpát-medencében*. 209–224. Szombathely (Az anyagi kultúra a Kárpát-medencében 3.)
- 2011 *Finesszel köll élni – A háború és a hadifogság a szóbeliségben*. Budapest (Folklór Archívum 22)

TARICZKY Endre

- 1892 *Tiszafüred vidéke a népvándorlástól kezdve*. Történelmi és hadászati szempontból, vonatkozással az ezredéves honfoglalás közelgő nagy nemzeti ünnepére. Eger

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

- 1980 korhelyhétfő. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. 273. Budapest
- 1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

TÁTRAI Zsuzsanna

1990 Jeles napok – ünnepi szokások. In: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* 102–264. Budapest

TIMAFFY László

1991 Fémművesség. In: DOMONKOS Ottó (főszerk.): *Magyar Néprajz III. Kézművesség.* 245–281. Budapest

TÓTH György

2010 A varrógép meghonosodása Magyarországon. In: FLÓRIÁN Mária (szerk.): *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján.* 137–167. Budapest

UJVÁRY Zoltán

2001 *Szólásgyűjtemény.* Budapest

ÚMTSz

1979–2002 *Új Magyar Tájszótár* 1–4. (Főszerk.: B. LŐRINCZY Éva) Budapest

VADÁSZ István

1984 Egy megyeszéli kisváros (Tiszafüred) vonzáskörzete. *Földrajzi Értesítő* 33. 1–2. 109–130.

1986 Az „őszirózsás forradalom” és a Tanácsköztársaság Tiszafüreden (1918–1919). In: FÜVESSY Anikó – SZILÁGYI Miklós (szerk.): *Fejezetek Tiszafüred XX. századi történelméből.* 3–23. Szolnok (Tiszafüredi tanulmányok 2.)

1993 A Közép-Tisza vidék társadalmi-gazdasági múltja, Tiszafüred szerepkörének alakulása. *Tisicum – A Jász–Nagykun–Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve VIII.* 295–314. Szolnok

1995 *A Közép-Tiszavidék kisvárosai a XIX–XX. században (A Közép-Tiszavidék központ jellegű településeinek szerepköre és vonzáskörzet-rendszere a XIX–XX. században)* Szolnok – Tiszafüred (A Jász–Nagykun–Szolnok megyei Múzeumok Közleményei 54.)

1999 Tiszafüred helyi társadalma a századfordulón. In: UJVÁRY Zoltán (szerk.): *Ünnepi kötet Szabó László tiszteletére.* 119–126. Debrecen

VASS Henrik (főszerk.)

1976 *Munkásmozgalomtörténeti lexikon.* (Második javított és bővített kiadás.) Budapest

VIGA Gyula

1997 Néhány adalék a Közép-Tiszavidék hagyományos árucseréjéhez, különös tekintettel Tiszafüredre. *Agria XXXIII.* 437–448. Eger

VISKI Károly

1932 *Tiszafüredi cserépedények*. Budapest (Néprajzi emlékek 2.)

VÖÖ Gabriella

1989 *Igaz ember igazat szól – Közmondások a romániai magyar folklórból*. București

Folklór Archívum eddig megjelent kötetei

Szerkesztő: HOPPÁL MIHÁLY

1. kötet – 1973

Nagy Ilona: Eredetmagyarázó mondák

Bosnyák Sándor: Kabai István mesél

Kára Judit: Nagydobronyi szokások és hiedelmek

Hoppál Mihály – István Lajos: Korondi székely hiedelmek, mondák és anekdoták

Bosnyák Sándor: Kistelki mondák

Kakas Zoltán: A 'nagyerejű fű' a felső-háromszéki néphitben

Kovács Ágnes: „A szegényember szolgálja az ördög” – Mese- és mondaváltozatok

2. kötet – 1974

Nagy Dezső: A magyar fejfák és díszítményeik

3. kötet – 1975

Fehér Zoltán: Bátya néphite

4. kötet – 1976

Gulyás Éva: Jászdózsai hiedelmek

Sándor Mihályné: Egy bihari parasztasszony hiedelmei

5. kötet – 1976

B. Irányi Lujza: A szokások változása Mónosokoron.

Hoppál Mihály: Széki hiedelemtörténetek

Kovács Soma: Kalotaszegi népi gyógymódok

Szilágyi Miklós: Népi anekdoták Józsa Gyuriról és más földbirtokosokról

6. kötet – 1977

Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága I.

7. kötet – 1977

Imreh Pál – Hoppál Mihály: Fejfák és temetők Erdélyben

Péterfy László: Faragott sírkövek és díszítményeik a nagykendi temetőben

8. kötet – 1978

Nagy Dezső: Az amerikai magyarok folklórja

9. kötet – 1978

Hoppál Mihály – Vass Katalin: Mosósulyok és díszítményeik

10. kötet – 1978

Horváth Iván: A naptári ünnepekhez fűződő szokások és hiedelmek a nyugatmagyarországi horvátoknál

11. kötet – 1979

Nagy Dezső: Az amerikai magyarok folklórja II.

12. kötet – 1980

Bosnyák Sándor (szerk.): A moldvai magyarok hitvilága

13. kötet 1981

Varga Marianna: A turai hímzések motívumvilága

14. kötet – 1982

Bondár Ferenc: Sarkadkeresztúr néphite

15. kötet – 1983

Zentai Tünde: Ormánsági hiedelmek

16. kötet – 1984

Bosnyák Sándor: A bukovinai magyarok hitvilága. II. (Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek)

17. kötet – 1987

Virt István: Halállal kapcsolatos szokások és hiedelmek Zoboralján

18. kötet – 1989

Tanulmányok az amerikai – magyar hagyományokról.

Hoppál Mihály: Etnikus jelképek

Niedermüller Péter: A paraszti kultúra (angol, magyar)

Szerkesztő: SZEMERKÉNYI ÁGNES

19. kötet 1992

Dömötör Ákos: A magyar protestáns exemplumok katalógusa

20. kötet – 2001

Bosnyák Sándor: 1100 történeti monda

21. kötet – 2009

Eperjessy Ernő: Őrtilosi hiedelmek és mondák

22. kötet – 2011

Szilágyi Miklós: Finesszel köll élni. A háború és a hadifogság a szóbeliségben

23. kötet – 2014

Szilágyi Miklós: Családtörténet két hangra. Személyes vallomások a tiszafüredi parasztos vonásokkal átszőtt kispolgári életvitel és a 20. századi változó hatalmak sorsszerű találkozásáról.





